

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Hacer YAMAN

17. YÜZYIL OSMANLI KAYNAKLARINDA VEBA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2022

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Hacer YAMAN

17. YÜZYIL OSMANLI KAYNAKLARINDA VEBA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Murat ALANOĞLU

MUŞ-2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

17. YÜZYILDA OSMANLI'DA VEBA

1.1. DÜNYADA VEBANIN ORTAYA ÇIKIŞI VE YAYILIM GÜZERGÂHI.....	15
1.2. OSMANLIDA VEBANIN ORTAYA ÇIKIŞI.....	16
1.3. OSMANLIDA VEBANIN YAYILIŞI.....	17
1.4. YABANCILARIN YAZIŞMALARINDA 17. YÜZYILDA OSMANLIDA VEBA.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

VEBANIN OSMANLI DEVLETİNE ETKİLERİ

2.1. ASKERİ ALANDAKİ ETKİLERİ.....	37
2.2. EKONOMİK ALANDAKİ ETKİLERİ.....	39
2.2.1. Vergiye Düzenine Etkisi	39
2.2.2. Hayvanlar Üzerindeki Etkisi	46
2.2.3. Kıtlık ve Fiyatlara Etkisi	48
2.3. SOSYAL VE KÜLTÜREL ALANDAKİ ETKİLERİ	51
2.3.1. Edebiyata Yansıması.....	52
2.3.2. Veba Karşısında Dinî ve Batıl Yöntemlere Başvurulması.....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VEBA VE TOPLUM SAĞLIĞI

3.1. VEBANIN LİTERATÜRE YANSIMASI.....	58
3.2. VEBANIN NEDENLERİ VE İŞARETLERİ	62
3.3. VEBAYA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER VE TEDAVİ ŞEKİLLERİ	64
3.4. TOPLUM PSİKOLOJİSİNE ETKİSİ	69
SONUÇ.....	71
KAYNAKÇA	73

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

17. YÜZYIL OSMANLI KAYNAKLARINDA VEBA

Hacer YAMAN

Danışman: Doç. Dr. Murat ALANOĞLU

2022, 93 sayfa

Veba, Osmanlı Devleti'nin siyasi bir teşekkül olarak tarih sahnesine çıktığı dönemden itibaren belirli zaman aralığıyla Osmanlı topraklarında varlık göstermiştir. Devletin bölgeler arasında köprü görevi görmesi, etrafındaki devletlerle ticari ilişkilerinin bulunması, ticaret yolu güzergâhında olup aktif liman kentlerine sahip olması nedeniyle hastalık Osmanlı topraklarında uzun bir süre etkili olmuştur. Dönemin kaynaklarında; salgın hastalıkların çoğunun yaşanan bir doğal afet sonrasında ortaya çıktığı görülmüştür. Edirne, İstanbul, Bursa ve İzmir gibi önemli konuma sahip olan şehirlerde vuku bulan veba salgınları, belirtileri, alınan önlemler ve yapılan tedavi şekilleri, vefat sayısı ve ölen önemli şahsiyetlerin isimleri, devletin ve halkın hastalık karşısındaki davranışları eserlere yansımıştır.

Bu çalışmada 17. yüzyılda Osmanlı kaynaklarında veba salgını ele alınarak salgının sosyal, ekonomik, askeri ve diğer alanlar da yaratmış olduğu etkiler bir bütün olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İstanbul, Taun, Veba Salgını, Ticaret, Hastalık, Edirne.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
PLAGUE IN 17TH CENTURY OTTOMAN SOURCES

Hacer YAMAN

Advisor: Assistant Professor Murat ALANOĞLU

2022, Page: 93

Plague has existed in the Ottoman lands for a certain period of time since the Ottoman Empire emerged on the stage of history as a political entity. Because the state served as a bridge between regions, had commercial relations with the surrounding states, was on the trade route and had active port cities, the disease was effective in the Ottoman lands for a long time. In the sources of the period; It has been observed that most of the epidemics occur after a natural disaster. The plague epidemics that took place in cities with important locations such as Edirne, Istanbul, Bursa and Izmir, their symptoms, the measures taken and the treatment methods, the number of deaths and the names of important people who died, the behaviors of the state and the people against the disease were reflected in the works.

In this study, the plague epidemic in Ottoman resources in the 17th century was handled and the effects of the epidemic in social, economic, military and other fields were tried to be revealed as a whole.

Key Words: Ottoman, Istanbul, Taun, Plague Epidemic, Trade, Disease, Edirne.

ÖNSÖZ

Eskiçağ'dan Yakınçağ'a kadar geçen zaman içerisinde pek çok salgın hastalık görülmüştür. Bir yönüyle kitlesel silah mahiyetinde olan salgın hastalıklar, görüldükleri bölgeler ve bölge halkı üzerinde uzun süreli olumsuz etkiler bırakmışlardır. 17. yüzyılda Osmanlı Kaynaklarında Veba konulu çalışma ile dönemin Osmanlı kaynaklarında, vebaya ilişkin bilgilerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu sayede salgına yol açan durumlar göz önünde tutularak vebanın ortaya çıkış süreci, şehir ve toplum düzeninde meydana getirdiği değişimin boyutları incelenecektir. Veba konusunda en ayrıntılı anlatımlar, Osmanlı kronikleri veya vakayinameleri ile tıp risaleleri ve seyahatname gibi eserlerde yer almaktadır.

Giriş ve üç bölümden meydana gelen çalışmanın giriş bölümünde; vebanın tarihçesine değinilerek, vebanın çeşitleri ve dünyayı etkisi altına alan vebalar, hastalığın belirtileri ve tedavi şekillerinden bahsedildi. Osmanlı Devleti üzerinde yarattığı etkilere değinildi. Tez çalışmasında istifade edilen Osmanlı eserlerinden kronikler, seyahatname, risale, arşiv belgesi, kitap ve tez çalışmaları hakkında bilgiler verilerek eser içeriklerine yer verildi. Birinci bölümde veba salgınının dünyada ortaya çıkışı ve yayılımını devam ettirdiği güzergâhlar ve etkilediği bölgelerden bahsedildi. Vebanın Osmanlı topraklarına gelişi ve yayılım gösterdiği güzergâhlara değinildi. Vebanın yayıldığı bölgelerde ölümüne neden olduğu insan sayısı belirtilerek, devlet yöneticileri, yakınları ve devlet kademesinde görev alan önemli kişilerin isimlerine yer verildi. Osmanlı topraklarında açılan elçiliklerde görevli olan elçilerin mektupları ve ziyaret maksadıyla gelen seyyahların eserlerinde Osmanlıda veba ile ilgili bilgilere yer verildi. İkinci bölümde veba salgınının Osmanlı Devleti'nin ekonomisi, ordusu ile sosyal ve kültürel alan üzerindeki etkileri arşiv belgeleri ve diğer kaynaklar üzerinden incelenerek bir bütün halinde kronolojik olarak karşılaştırmalı şekilde ele alındı. Üçüncü bölümde vebanın toplum sağlığı üzerinde yarattığı etki, literatüre yansıyan anlatısı, hastalığın nedeni ve hastalığa karşı Osmanlı Devlet aygıtınca alınan önlemler kaynaklar üzerinden incelendi.

Günümüzde Osmanlı Devleti'nde veba ile ilgili pek çok çalışma bulunmaktadır. Genel itibariyle 17. yüzyıl öncesi ve sonrasına dair çalışmalar yoğunluktadır. 17. yüzyıla dair çok az çalışma bulunması nedeniyle bu araştırma söz konusu dönem ile sınırlı tutularak veba salgının ortaya çıkışı, yayılışı ve etki alanlarını kronolojik bir sıralamayla

bir bütün halde ele alınmasını ve vebanın sosyal, kültürel ve siyasi anlamda etkilerinin ortaya çıkarılması amaçlamıştır.

Meşakkatli bir sürecin sonunda tamamlanan çalışma boyunca desteğini esirgemeyen, bilimsel yolda bir meşale misali her zaman yol gösterici olan ve daima kendime olan güvenimi diri tutan kıymetli hocam Doç. Dr. Murat ALANOĞLU'na, güzel ve zorlu bu yolculuğumda her zaman yanımda olan canım aileme ve arkadaşım Elif KAPLAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Muş-2022

Hacer YAMAN

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.d.	:	Adı Geçen Dergi
a.g.m.	:	Adı Geçen Makale
a.g.t.	:	Adı Geçen Tez
BOA	:	Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.SH.	:	Cevdet Sıhhiye
C.SH.	:	Muallim Cevdet Sıhhiye
Çev.	:	Çeviren
DİA	:	Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	:	Editör
Hızl	:	Hazırlayan
İE.DH.	:	İbnülemin Dâhiliye
İE.SH.	:	İbnülemin Sıhhiye
s	:	Sayfa
SBE	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TAE	:	Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
TSMA	:	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
trc.	:	Tercüme
vb.	:	ve benzeri
YB.04	:	Yabancı Arşiv Bulgaristan

GİRİŞ

Tarihte devletleri, milletleri ve coğrafyaları etkileyen olağan dışı olaylar her zaman vuku bulmuştur. Bu olaylar içinde toplumu birçok yönüyle etkileyen salgınlar önem arz etmektedir.

Bir salgın hastalık türü olan veba/taun kelime anlamı olarak batmak, batırmak, tesir etmek, delmek,¹ ayıplamak, kusurlu görmek ve yaralamak anlamına gelmektedir.² Tıp dilindeki anlatıma göre, Yersina Pestis bakterisinin neden olduğu bir enfeksiyon hastalığı olan veba,³ farklı bölgelerde taun, tan, kara ölüm, maraz ve davun,⁴ Anadolu’da ise yumurcak, yumrucak oymaca, baba, ölet ve kıran isimleri ile anılmıştır.⁵ Vebayı ifade etmek için yumurcak kelimesi kullanılırken mat’ûn kelimesiyle veba olmayı, mat’ûnen kelimesi ile de vebadan ölmeyi ifade etmektedir.⁶

Genel anlamıyla Hıyarcık (bubonik), Septisemik (akciğer) ve Pnömonik veba olmak üzere üç tür veba olduğu söylenebilir. Hastalığın belirtileri ise kasık, koltuk altında ya da boyunda ağrı ve şişe sebep olan iltihaplanma⁷ ve bunun sonucunda lenf bezinde meydana gelen şişme ve deri altında kanamalar, ateş, titreme, kusma, halsizlik, burunda kanama, dalak ve akciğerde büyüme⁸ ile deri altında kanamalar ve vücutta meydana gelen siyah lekelerdir.⁹ Akciğer vebası hastalıklı kişinin öksürüğü ve tükürüğünden bulaşmaktadır.¹⁰ Veba tedavisi olarak pek çok yöntem denenmiştir. Bunlar: kan aldırma, şurup, merhem, yakı, şişen bölgeyi ustura ile çizme, şişe çekme, merhemler ve sülük

¹ İsmail Kurt, “Hadislerde Veba ve Korunma Yolları Bezlü’l-mâ’ûn Adlı Eser Çerçevesinde”, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SAÜ, 2009), s. 12.

² Nükhet Varlık, “Tâun”, **DİA.**, Cilt 40, İstanbul, 2011, s. 175.

³ Nükhet Varlık, **Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600**, Hazal Yalın (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017, s. 24.

⁴ Mehmet Yaşar Ertaş ve Kağan Eğnim, “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Hastalıklar”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 10, (2011), s. 88.

⁵ Nuran Yıldırım, “Salgın Afetlerinde İstanbul”, Said Öztürk (ed.), **Afetlerin Gölgesinde İstanbul** (109-184), İstanbul: İstanbul Kültür AŞ., 2010, s. 112.

⁶ Murat Öztürk, “Divan Şiirinde Veba”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, (2020), s. 128.

⁷ Varlık, **a.g.e.**, s. 24.

⁸ F. Şamil Arık, “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 15, Sayı 26, (1991), s. 29.

⁹ Mesut Ayar ve Tarık Özçelik, “XIX. Asır Ortalarına Kadar Osmanlı’da Veba Salgınlarının Tarihçesi”, İbrahim Başağaoğlu ve diğerleri (ed.), **Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele** (47-78), İstanbul: Çamlıca, 2015, s. 48.

¹⁰ Varlık, **a.g.e.**, s. 24.

bırakma gibi yöntemlerdi.¹¹ Büyü, tılsım ve dua gibi yöntemlerle de vebaya çare aranmıştır.¹²

Hastalığın yayılmasına sebep olan çok sayıda olgudan bilhassa ulaşım ağı, ticaret, yeni yol güzergâhları vebanın yayılımını hızlandırmıştır. Bu tarz bölgeler üzerinde bulunan önemli şehirler salgın hastalıkların odağı haline gelmektedir. Liman kentlerinden gemiler aracılığıyla çok uzak bölgelere taşınan hastalıklı fareler yayılma alanının genişlemesine,¹³ parazit vektörlerle vebanın şehirlere taşınmasına neden olmuştur.¹⁴ Hastalığın yaşama alanı bulması ve etkisini devam ettirmesini sağlayan çok sayıda etken bulunmaktadır. Memeli hayvanlardan keçi, tavşan, kedi, geyik gibi kemirgen hayvanlar üzerindeki pireler hastalığın diri kalmasını sağlamaktadır.¹⁵ Otlakçı kemirgenlerden olan sıçanların insanların yaşam alanlarında bulunmaları hastalığın insanlarda görülmesine neden olur.¹⁶

Tıp literatüründe veba ile ilgili verilmiş olan bilgilerin dini metinlerde de bahsi geçmektedir. Tevrat'ta ve İncil'de vebadan bahsedilmektedir.¹⁷ Hitit İmparatorluğu'nda II. Murşili döneminde veba duaları yazılmıştır.¹⁸ Hintlilerin kutsal kitabı olan Bagavata Purana'da vebadan bahsedilmektedir.¹⁹ Hz. Peygamberimizin taun/veba hakkında hadisleri bulunmaktadır. Peygamberimiz, İsrailoğulları ve önceki milletten bir gruba taunun ceza olarak gönderildiğini söylemiştir. Bir başka rivayette; taunun bazı kimseler için azap Müslümanlar için rahmet olduğunu, buldukları yerde kalmalarını ve Allah'ın yazdıklarının dışında bir şey olmayacağını, buna sabredenlerin ise şehit sayılacağını belirtmiştir.²⁰ “Bir beldede o hastalığın olduğunu duyarsanız oraya girmeyin, bulunduğunuz yerde olursa sakın kaçarak oradan çıkmayın” hadisini Üsâme, Sa'd b. Ebî

¹¹ Levent Menteşe, “Kara Vebanın Batı ve Doğu Toplumlarına Etkisi”, **Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, (2020), s. 84.

¹² Ertaş ve Eğnim, **a.g.m.**, s. 90.

¹³ Varlık, **a.g.m.**, s. 176.

¹⁴ Varlık, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁵ Varlık, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁶ Daniel Panzac, **Osmanlı İmparatorluğunda Veba 1700-1850**, Serap Yılmaz (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 42.

¹⁷ Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005, s. 16-17.

¹⁸ Orhan Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum**, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021, s. 405.

¹⁹ Necmettin Akyay, “Türkiye’de Veba Salgınları ve Veba Hakkında Eski Yayınlar”, **Mikrobiyoloji Bülteni**, Cilt 8, Sayı 2, (Nisan 1974), s. 209.

²⁰ Varlık, **a.g.m.**, s. 175.

Vakkas'a nakletmiştir.²¹ Hazreti Peygamber bu hadis ile günümüzdeki anlamıyla karantinaya dikkat çekmiştir.

Veba salgınları tarihsel süreçte üç kitlesel salgın olarak incelenmektedir. Birincisi Jüstinyen vebası M.S. 541'de İskenderun'dan gemiler aracılığıyla Akdeniz güzergâhı boyunca Mısır'a kadar yayıldı ve 8. yüzyıla kadar Ortadoğu coğrafyası ve Avrupa'da da varlığını hissettirdi.²² İkincisi ise Kara Ölüm olarak adlandırılan 1330-1347 yılları arasında Orta Asya bozkırlarında ortaya çıkarak İpek Yolu güzergâhını kullanan ticaret kervanları vasıtasıyla İslam dünyasında da kendisini hissettiren türdür. Kara Ölüm, veba salgınının II. Evresi olarak kabul edilmektedir ve 19. yüzyıl ortalarına kadar varlığını devam ettirmiştir.²³ Asya'da 25 milyon insanın ölümüne neden olan Kara Ölüm'ün Avrupa'nın üçte birinin ölümüne neden olduğu tahmin edilmektedir.²⁴ Üçüncüsü Bombay vebası Güneydoğu Asya'da 19. yüzyılda Hindistan'ın Bombay kentinde ortaya çıkıp tüm dünyayı etkisi altına almıştır²⁵ ve nihayetinde 20. yüzyılda etkisini yitirmiştir.²⁶

13. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ve etrafında bulunan bölgelerde yaşanan veba salgınları Osmanlı topraklarında da hissedildi. Saray kesimi ve halktan pek çok kişinin ölümüne neden olan veba, sefer güzergâhlarında da etkili oluyordu. Ekonominin ve ordunun güçlü olması devletler için büyük bir önem arz etmekteydi. Osmanlı ekonomisinin temelini vergiler ve savaşlardan gelen gelirler oluşturuyordu. 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde görülen vebanın etkisi pek çok alanda olumsuzluklara neden oldu. Ekonomi, ordu, kültürel, sağlık ve sosyal alanlarda yarattığı etkinin izleri uzun bir süre silinmedi. Osmanlı Devleti aldığı önlemler, yapmış olduğu düzenlemeler ile hastalığın etkisini kırmaya çalıştı. 17. yüzyıl sonunda Avrupa'da etkisi kırılan veba Osmanlıların Balkanlar ve Orta Doğu'daki topraklarında varlığını devam ettirdi.

17. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında veba adlı bu çalışma, kronikler üzerinden şekillenerek arşiv belgeleri, seyahatnameler, tıp risaleleri, tezler, makaleler ve kitaplar üzerinden zenginleştirilmiştir. Salgın hastalıklardan biri olarak Osmanlı Devleti'nde

²¹ Veli Atmaca, "Hadislerde Geçen Hastalık Adları", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, Cilt 8, Sayı 2, 2010, s. 49.

²² Menteşe, **a.g.m.**, s. 79.

²³ Varlık, **a.g.m.**, s. 176.

²⁴ Meral Erdoğan, "18. Yüzyılın Sonu 19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Veba Yılları (İzmir Örneği)", (Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE, 2017), s. 7.

²⁵ Menteşe, **a.g.m.**, s. 81.

²⁶ Varlık, **a.g.m.**, s. 176.

ortaya çıktığı bölgeler üzerinde pek çok etkisi bulunan vebayı 17. yüzyıl dönemi içinde ele alınan eserler üzerinden değerlendirilmiştir.

Çalışmaya kaynaklık eden eserler öncelikle kronik veya vakayiname denilen dönemin çağdaşı kitaplar olacaktır. Bu minvalde 1520-1639 yıllarını kapsayan İbrahim Peçevi'nin *Peçevi Tarihi* adlı eseri 17. yüzyıl için önemli bir kaynaktır. Müellifin 1593 sonrasına şahitlik ettiği ve döneminin önemli sefer ve kuşatmalarına yer verdiği önemli bir eserdir. Peçevi İbrahim Gren, Peteveradin kuşatması, Eğri seferlerinde bizzat yer almıştır. Eserini yazarken Macar kaynaklarını da incelemiştir. Eserinin son bölümünde IV. Murad'ın İran seferi yer almaktadır. Sade bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Eserin iki defa zeyli yapılmıştır. 1635-1651 arası ve 1640-1648 arasında yazımına devam edilmiştir. İki cilt halinde Bekir Sıtkı Baysal tarafından yayımlanmıştır.²⁷

İlk resmi Osmanlı vak'anüvisti olan Naima Mustafa Efendi, Amcazade Hüseyin Paşa tarafından getirildiği vak'anüvislik görevi sırasında kendisinden tamamlanması istenen esere dair verilen müsveddeleri dönemin kaynakları ile karşılaştırarak doğruluğu kanıtlanmış bilgileri eserde kullanmıştır. Naima Tarihi olarak bilinen bu eserin asıl adı *Ravzatü'l-Hüseyin fi Hülasatü Ahbâri'l Hâfikayn*'dir. Eserde 1574-1655 arasındaki dönem olayları kronolojik bir şekilde sıralanmıştır. 17. yüzyılın en önemli kaynaklarından biridir. Eser, Mehmet İpşirli tarafından neşri yapılarak altı cilt halinde yayımlanmıştır.²⁸

17. yüzyılın bir diğer önemli kaynağı Yeniçeri kökenli Hüseyin Tuği tarafından kaleme alınmıştır. II. Osman'ın tahta çıkışından IV. Murad'ın cülusuna kadar olan dönemi anlatan *Tuği Tarihi* olarak bilinen bir diğer adı *Musibetname*'dir. Eser, sade bir dille yazılmıştır. Müellif eseri yeniçeri kökenli olduğu için II. Osman'ın katledilmesi olayını yeniçerilerin gözünden kaleme almıştır. Tarihçiler tarafından kaynak olarak kullanılmış ve Fransızcaya çevrilip neşredilmiştir. Eserin Şevki Nezihi Aykut tarafından edisyon kritiği yapılarak yayımlanmıştır.²⁹

Selânikî Mustafa Efendi'nin 1563-1600 yıllarını kapsayan *Tarih-i Selânikî* adlı eseri bir hatırat niteliği taşımaktadır. Sade bir dille yazılmıştır. Dönemin sosyal ve

²⁷ Peçevî İbrahim, **Peçevî Tarihi I-II**, Bekir Sıtkı Baysal (çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

²⁸ Naima, **Târih-i Na'imâ I-II-III-IV-V-VI**, Mehmet İpşirli (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.

²⁹ Hüseyin Tuği, **Musibetname**, Şevki Nezihi Aykut (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.

ekonomik yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Kendi dönemi hakkında verdiği bilgiler önemlidir ve önemli tarihlerden biridir. Mehmet İpşirli tarafından edisyon kritiği yapılarak iki cilt halinde yayımlanmıştır.³⁰

Pek çok alanda eseri bulunan Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin *Müneccimbaşı Tarihi* denilen *Sahaifü'l-Ahbâr fi Vekayi'il-Âsâr* adlı eseri dünyanın yaratılışından başlayıp 1673 yılına kadar olan dönemi anlatan bir dünya tarihidir. Arapça, Farsça ve Türkçe eserlerden meydana getirdiği eserini IV. Murad döneminde kaleme almıştır. Yazıldıktan otuz yıl sonra görevlendirilen bir heyet tarafından on yılda Arapçadan Türkçeye tercümesi yapılmıştır. Eser İsmail Erünsal tarafından yayımlanmıştır.³¹

Yedi defa defterdarlık görevinde bulunan Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Zübde-i Vekayiât* adlı eserinde 1656-1704 yılları arasında meydana gelen olayları 1714-1716 yılında vakayiname tarzında kaleme almıştır. 1671 yılı sonrasındaki olaylar gözlemlerine dayanmaktadır. 14 nüshası günümüze ulaşan eserin iki tanesi yurt dışındadır. Eser Abdülkadir Özcan tarafından yayımlanmıştır.³²

Döneminin başlıca kaynak eserlerinden biri olan *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinamesi*, Nişancı Tarihi olarak ta bilinmekte ve 1648- 1682 yıllarını kapsamaktadır. IV. Mehmed'in muhabbetine mazhar olmuş ve pek çok kez yazmış oldukları ile padişahın dikkatini çekmiştir. Eserin yazımı IV. Mehmed tarafından takip edilmiştir. Eser Fahri Çetin Derin tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.³³

Koca Hüseyin Efendi tarafından kaleme alınan *Bedâyü'l-Vekayi* iki ciltten oluşmaktadır. Birinci cildi Viyana'da, ikinci cildi Rusya İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nde bulunan Petersburg nüshasıdır. *Bedâyü'l- Vekayi (346a-375a)* 17. yüzyılda yazılmış genel bir tarihtir. Diğer eserlerden farkı Osmanlı Devleti'nin komşularıyla olan ilişkilerinden de bahseder. Eserin bir kısmı yüksek lisans tezi olarak Sinem Günerli tarafından çalışılmıştır.³⁴

³⁰ Selânikî Mustafa, **Tarih-i Selânikî I-II**, Mehmet İpşirli (çev.), İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1989.

³¹ Müneccimbaşı, **Müneccimbaşı Tarihi**, İsmail Erünsal (çev.), Tercüman 1001 Temel Eser, 1973.

³² Abdülkadir Özcan, (hızl), **Zübde-i Vekayiât (1066-1116/1656-1704) Tahlil ve Metin**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

³³ Fahri Çetin Derin, "Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâmesi", (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 1993).

³⁴ Sinem Günerli, "Bedâyü'l-Vekâyi (17. Yüzyıl) - (346a-375a), (Metin-Dizi-İnceleme)", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü TAE, 2010).

Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi'nin *Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi Tarihi* 1592-1644 arası dönemi anlatan eser kronolojik bir sıralama ile kaleme alınmıştır. Bu eser ordu, ordudaki silahlar, devlet teşkilatı ve orduya dair her şey hakkında bilgi vermesinden dolayı önemli bir eserdir. Eserdeki bilgilerin diğer kaynaklarda olmaması ve detaylı bilgiler vermesi dolayısıyla devrin kaynaklarından ayrılmaktadır. Eserin birkaç nüshası bulunmaktadır. Bu eser Ziya Yılmaz tarafından yayımlanmıştır.³⁵

Mehmed Halife, *Tarihi Gılmani* adlı eserinde 1623-1664 yıllarında sarayda yaşanan hadiseleri konu edinmiştir. Eserin iki defa Mehmed Halife tarafından kaleme alınması farklı eserler zannedilmesine neden olmuştur. Eser Ertuğrul Oral tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.³⁶

Kronikler yanında tıp risaleleri de veba hakkında detaylı bilgiler barındırmaktadır. Bu eserlerden biri Emir Çelebi'ye aittir. 17. yüzyıl Osmanlı tıbbının önemli şahsiyetlerinden olan Emir Çelebi, IV. Murad döneminde başhekimlik görevinde bulundu. *Enmûzecü't-Tıbb* adlı eserinde insan vücudundaki hastalıklar hakkında bilgiler yer almaktadır. Veba ile ilgili ayırdığı başlıkta hastalığın belirtileri, nedenleri ve uygulanması gereken tedavi yöntemlerinden bahsetmektedir. Bu çalışma Hüsamettin Halit Atlı tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.³⁷

Seyyahların gezip gördüklerini kaleme alması gidilen bölge, bölge halkı, kültürü, bölge yönetimi gibi pek çok konu hakkında bilgi edinilmesini sağlamaktadır. Ele alınmış olan seyahatnamelerde bölge halkına coğrafyaya karşı bazen ön yargılar eserlere yansımaktadır. Evliya Çelebi Osmanlı toprakları ve komşu ülkelere yapmış olduğu gezilerini *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* adlı eserinde anlatmaktadır. 1630-1681 yıllarını kapsayan eser bir nevi hatırat şeklinde kaleme alınıp 10 ciltten meydana gelmektedir. Evliyâ Çelebi'nin gözlemlerini kronolojik bir şekilde anlattığı eseri Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı tarafından yayımlanmıştır.³⁸

³⁵ Ziya Yılmaz, **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

³⁶ Ertuğrul Oral, "Mehmed Halife Tarihi Gılmani", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi TAE, 2000).

³⁷ Hüsamettin Halit Atlı, "XVII. Yüzyıl Hekimbaşısı Emir Çelebi ve Eseri Enmûzecü't-Tıbb", (Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi SBE, 2021).

³⁸ Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (hızl), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi I-II-III-IV-VIII-IX**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Osmanlı Arşivi barındırdıkları belgeler çalışma dönemi hakkında sundukları bilgiler, büyük önem arz etmektedir. Tezimizin arşiv çalışmalarında Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)'nden Yabancı Arşiv Bulgaristan'dan (YB.04), Muallim Cevdet Sıhhiye'den (C.SH.), İbnülemin Dahiliye'den (İE.DH.), İbnülemin Maâdin'den (İE.MDN), İbnülemin Sıhhiye'den (İE.SH.) ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde ki (TSMA) belgelerden yararlandık. Belgeler de geçen veba ile ilgili bilgilere bakıldığında vebanın 17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin askeri, toplum sağlığı ve vergi üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Ele alınmış olan bu belgeler araştırmamızda önemli bir kaynak mahiyetindedir.³⁹

Osmanlı'da veba ile ilgili bugün önemli yekûna ulaşmış bir literatürün oluştuğu söylenebilir. Nitekim Nükhet Varlık, *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba (1347-1600)* adlı eserinde 14. yüzyıl ortalarından 17. yüzyıl başına kadar olan dönemde Osmanlı Devleti'nde meydana gelen veba salgınının doğal tarihini, taşıyıcılar, vektörler ve ortamlar üzerinden ele almıştır. Vebanın Osmanlı Devleti ve diğer devletlerin tarih yazımına yansımaya değinilerek kırılmalar ve devamlılıklar üzerinden Osmanlı kaynaklarından kroniklere ve risalelere yansımaya ve veba alanında yapılan çalışmalara değinilmiştir. Kara Ölümün ortaya çıkışı, Osmanlı Devleti ve diğer bölgelerde görülmesini üç evreye ayırarak 1453 ve 1600 arası dönemini yayılım ağları ve veba güzergâhları üzerinden incelemiştir. Veba ile ilgili ele alınan esere değinerek hastalık hakkında verilen bilgiler karşılaştırılmıştır. Vebanın Osmanlı Devleti'ne etkisi, devletin hastalığa karşı aldığı önlemler, yaptırdığı uygulamalar, halkın verdiği tepkiler, tedavi şekilleri hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde veba ile ilgili önemli ve ilk çalışmalardan olan eser çalışmamızın önemli kaynaklarından bir tanesidir.⁴⁰

Bir diğer önemli eser, Daniel Panzac'ın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)* adlı doktora çalışmasıdır. Kitap, 1985 yılında yayınlanmış ve daha sonra Serap Yılmaz tarafından Türkçeye tercüme edilerek tekrar basılmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde de varlığı bilinen veba salgını 18. ve 19. yüzyıl arası dönem baz alınarak çalışılmıştır. İstanbul'da görülen vebanın Osmanlı hâkimiyetinde olan Rumeli topraklarında yayılması ile tüm imparatorluk topraklarında veba görünür olmaya

³⁹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

⁴⁰ Nükhet Varlık, *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*, Hazal Yalın (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.

başlanmıştır. Veba odakları ele alınarak hastalığa sebep olan durumlar, bulaşma şekilleri, yayılma hızı ve hastalığın yayılmasına neden olan kara ve deniz yollarından bahsedilmiştir. Osmanlı nüfusu üzerinde yarattığı etki, ölenlerin sayısı, Osmanlıdaki epidemolojisi, 19. yüzyılda kurulan sağlık örgütleri ve sağlık alanında yapılan çalışmalara kronolojik olarak değinilerek vebanın ortaya çıkışından 19. yüzyıla kadar olan süre zarfında yaşanan ilerlemeler göz önüne serilmiştir. Daniel Panzac'ın bu eseri çalışmamızın önemli kaynaklarındanıdır.⁴¹

Orhan Kılıç'ın salgın hastalıklar üzerine pek çok çalışması bulunmaktadır. Eserlerinde salgın hastalıklar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Çalışmalarına baktığımızda;

Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar adlı çalışmasında Kılıç, salgın hastalıklara genel bir bakış yapılarak Osmanlı Devleti'nde meydana gelen salgın hastalıklara değinilmiştir. Salgın hastalıkların ortaya çıkış sebepleri, alınan tedbirler, tedavi usulleri ve meydana gelen durum karşısında devletlerin takındığı tavırlar incelenerek salgınların askeri, siyasi, sosyal kültürel hayat, ekonomi ve tarihi coğrafya üzerinde yaratmış olduğu etkiler ortaya koyulmaya çalışılmıştır.⁴²

İnsanlığın Ölümle İmtihanı Mikrop, Salgın ve Toplum adlı çalışmasında tarihteki bulaşıcı ve salgın hastalıklardan veba/taun, kolera, grip, çiçek, sıtma, frengi, verem ve cüzzam gibi hastalıklarından bahsedilmektedir. Bu hastalıkların tarihi sebeplerine değinerek hastalığa karşı alınan tedbirler ve doğal, cerrahi, psikolojik ve geleneksel tedavi usullerine yer verilmektedir. Salgın hastalıkların askeri, siyasi tarih, göç ve iskân hareketleri, ekonomik hayat, nüfus, bilim ve bilimsel hayat, insan ve toplum psikolojisine, sosyal hayata, edebiyat ve sanata, din ve geleneksel inanç sistemi üzerinde yaratmış olduğu etkileri hastalıkların ilk görüldükleri zamanlardan itibaren 20. yüzyıla kadar olan süre zarfında karşılaştırmalarla ele alınmıştır. Zengin bir literatürle meydana getirilen çalışmadan tez çalışmasında oldukça istifade edilmiştir.⁴³

⁴¹ Daniel Panzac, **Osmanlı İmparatorluğunda Veba 1700-1850**, Serap Yılmaz (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

⁴² Orhan Kılıç, **Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar**, Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi, 2004.

⁴³ Orhan Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihanı Mikrop, Salgın ve Toplum**, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.

Kılıç, *16-18. yüzyıllarda Balkan Şehirlerinde Yaşanan Veba Salgınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri* adlı makalesinde veba salgınının Osmanlı Devleti hâkimiyetinde bulunan Balkan topraklarında görülmesinden bahsedilmektedir. Salgın, özellikle etkileşimin yüksek olduğu Selanik, Alacahisar, Yenişehir, Sofya, Erdel, Boğdan ve Tımaşvar bölgelerinde yüksek sayıda ölümlere neden olmaktadır. Yaşanan yüksek ölümlerin bölgede göç faaliyetleri ile yaratmış olduğu hareketliliğin Balkanların sosyal ve ekonomik yapısı üzerindeki etkisinden bahsedilmiştir.⁴⁴

Orhan Kılıç, *Salgın Hastalıkların Vergi Düzenine Etkisi* adlı makalesini Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildiriler-1’inde sunmuştur. Bu makalede Osmanlı Devleti’nde salgın hastalıklar sonucunda yaşanan ölümlerin hem nüfus hem de vergiler üzerinde yarattığı etkiden bahsedilmiştir. Halkın kitleler halinde bulunduğu bölgeleri terk etmesi sonucunda hazineye toprak ve vergiler üzerinden akışı sağlanan gelirden azalma olmaktadır. Ticaretin sekteye uğramasına neden olan bu olumsuz durumu ortadan kaldırmak için vergilerde muafiyet ve indirimle gidilerek olumsuz durum bir nebze de olsa azaltılmaya çalışılmıştır.⁴⁵

Tez konusu ile ilgili yapılan literatür taraması sonrasında 17. yüzyıl kaynaklarından Osmanlı kronikleri, seyahatname ve yabancı seyyahların kaleme almış olduğu seyahatnameler, tıp risaleleri, tezler, makaleler, kitaplar ve Osmanlı arşiv belgelerinde kayıtları bulunan arz, arzuhal, hatt-ı hümayun vb. belgelerin Türkçeye transkripsiyonu yapılarak tarama yöntemi ile buradan tespit edilen anlatılar bir bütünlük arz edecek şekilde kronolojik bir sıralamayla karşılaştırma ve yorumlama yöntemiyle sentezlenerek değerlendirilecektir.

⁴⁴ Orhan Kılıç, **16-18 Yüzyıllarda Balkan Şehirlerinde Yaşanan Veba Salgınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri**, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.

⁴⁵ Orhan Kılıç, “Salgın Hastalıkların Vergi Düzenine Etkisi”, **Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildiriler-1**, İzmir: İzmir Demokrasi Üniversitesi, 2019.

Vebanın Tarihçesi

Tarihin en eski devirlerinden itibaren salgın hastalıklar insan hayatını olumsuz etkileyerek varlığını binlerce yıl korumuştur. Toplumlarda ağır tahribata yol açan salgınlar belli bir süre zarfında çok sayıda görüldüğünde epidemi, fakat pek çok kıtayı etkileyip büyük salgınlara neden olduğunda ise pandemi olarak adlandırılmıştır.⁴⁶ Kelime anlamı olarak ayıplamak, yaralamak, kusurlu görmek anlamına gelen taunu dilbilimcilerin bazıları bulaşıp yayılan hastalık olarak nitelemişlerdir.⁴⁷ Batıda “plague, black death (Kara Ölüm) peste pestis” ismi verilmiş olan veba, Türkçe’de ise “kıran, taun” isimleriyle anılmaktadır. Öldürücü, ateşli ve bulaşıcı hastalıklardan biri olan⁴⁸ veba, Yersina Pestis adı verilen bakterinin sebep olduğu bir enfeksiyon hastalığıdır.⁴⁹ Osmanlılar vebadan söz ederken veba ve taun kelimelerini kullanmışlardır. Bu terimler Arapçada kullanılan taun ve waba kelimelerinden gelir. Taun türü olan, hıyarcıklı veba ise tüm salgın hastalıklar için kullanılır.⁵⁰ Osmanlı Devleti’nde veba; kıran, taun ve davun gibi isimlerle anılmakta ve salgın hastalıkların genel adı olarak yer almaktadır.⁵¹ Zamanla taun kelimesinin yerini veba (salgın), maraz, hastalık gibi kelimeler almaya başlamıştır.⁵² 19. yüzyıla kadar olan zaman zarfında yüksek sayıda ölümlere neden olan salgın hastalıkların genel adı olarak veba sözcüğü kullanılmıştır.⁵³

Veba bakterileri 1894’te Hong Kong’da patlak veren salgının Japon Shibasaburo Kitasatu ve İsveçli Alexandre Yersin tarafından incelenmesiyle keşfedilmiştir. Bu hastalığa sebep olan bakteri Pestreger/Yersinia Pestis’dir. Bu yüzden bakteriyi bulan Fransız bakteriyolog A. Yersin’in adı verilmiştir. Bu salgın, yirmi beş yıl boyunca canlılığını korumuştur. Hastalığa neden olan mikrobu teşhisi 19. yüzyıl sonlarında bulunmuştur.⁵⁴

⁴⁶ Burcu Yılan, “Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklarla Mücadele ve Karantina Teşkilatının Yaygınlaşması: İzmir Klazomen Tahaffuzhanesi Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2020), s. 1.

⁴⁷ Varlık, **a.g.m.**, s. 175.

⁴⁸ Arık, **a.g.m.**, s. 27-28.

⁴⁹ Varlık, **a.g.e.**, s. 24.

⁵⁰ Varlık, **a.g.e.**, s. 29-30.

⁵¹ Ertaş ve Eğnim, **a.g.m.**, s. 88.

⁵² Varlık, **a.g.e.**, s. 30.

⁵³ Ayar ve Özçelik, **a.g.m.**, s. 48.

⁵⁴ Menteşe, **a.g.m.**, s. 78.

Tıp incelemeleri neticesinde üç çeşit veba tasnifi yapılmıştır. Şimdi sırasıyla bu veba türlerine yer verilecektir;

Hıyarcıklı (Bubonik) Veba

Hastanın lenf bezinde şişme ve deri altında kanamalar meydana geldiğinden⁵⁵ lenf bezi veya bubon vebası da denilmektedir. Titreme ve ateş ile başlayıp baş ağrısı, baş dönmesi, kusma, bulantı, halsizlik, ishal ve burun kanaması belirtileri ile akciğer ve dalakta büyüme⁵⁶ ve deri altında oluşan kanamalar sonucu ciltte siyah lekeler meydana gelmekte, hastanın idrarı, teri ve ağzı çok kötü kokmaktadır. Bu vebaya neden olan bakteri insan piresi ve farelerin insana bulaştırmasıyla ortaya çıkar.⁵⁷ Hıyarcıklı veba erken teşhis ile antibiyotiklerle tedavi edilebilmektedir. Hıyarcıklı vebanın karakteristik belirtisi kasıklar, koltuk altı yahut boyunda şiş ve ağrıya sebep olan iltihaplanmalardır.⁵⁸ Bu hastalık vebanın en yaygın türüdür.⁵⁹

Septisemik (Akciğer) Veba

Hastalığın doğrudan insandan insana bulaşma yolu akciğer komplikasyonudur. Öksürükle insanın ağız ve burnundan hastalık vücuda alınır.⁶⁰ Belirtileri hıyarcıklı veba belirtileri ile aynıdır, farkı ise lenf düğümü iltihabıdır. Kan dolaşımında enfeksiyonun yayılması ile toksik şok sendromu, menenjit ve yaygın bir damar içi pıhtılaşması meydana gelir.

Pnömonik Veba

Pirelerden bulaşmayan mikrobun soğuk havalarda akciğere yerleşmesiyle burunda kanama meydana gelmektedir. Hastalığı taşıyan kişilerin tükürük ve öksürüğünden bulaşan hastalık ölümcül olup 24 saat içerisinde hastaları öldürmektedir.⁶¹

Veba türlerine yer verdikten sonra şimdi de dünyayı etkisi altına alan Jüstinyen, Kara Ölüm ve Bombay adlarıyla bilinen üç büyük vebadan söz edilecektir.

⁵⁵ Varlık, **a.g.e.**, s. 79.

⁵⁶ Arık, **a.g.m.**, s. 29.

⁵⁷ Ayar ve Özçelik, **a.g.m.**, s. 48.

⁵⁸ Varlık, **a.g.e.**, s. 24.

⁵⁹ Menteşe, **a.g.m.**, s. 79.

⁶⁰ Panzac, **a.g.e.**, s. 42.

⁶¹ Erdoğan, **a.g.t.**, s. 7.

Jüstinyen Vebası

M.S. 541'de İskenderun'da ortaya çıkıp ve tahıl taşıyan gemiler aracılığıyla İstanbul'a ulaşarak yayılmıştı. Akdeniz kıyılarında görüldükten kısa bir süre Mısır'da da yayılmaya başladı. Bu salgın 8. yüzyıla kadar Kuzey Afrika, Suriye, Filistin, İstanbul, İtalya, Galya ve Germania güzergâhları ile varlığını devam ettirdi. Ayrıca farklı tarihlerde İran, Şam, Bizans, Irak, Musul, Tarsus ve Arabistan'da da görüldü.⁶² Üç yıl etkisini gösteren veba nüfusun büyük bir kısmının ölümüne neden oldu. Anadolu bölgesindeki kayıplar hakkında kesin bir bilgi yoktur. Fakat İstanbul'da ölü sayısı günde 16 bini bulmaktadır. Hastalık neticesindeki yüksek ölüm oranı tahribatın boyutunu ortaya koymaktadır.⁶³

Kara Ölüm Vebası

Plague, black death (Kara Ölüm) peste pestis ismi verilmiş olan veba öldürücü, ateşli ve bulaşıcı hastalıklardan biridir.⁶⁴ Orta Asya bozkırlarından 1330'dan 1347'ye kadar ipek yolu güzergâhında ilerleyen ticaret kervanları veba hastalığını İslam dünyasına ulaştırdı. II. evre denilen bu salgın 19. yüzyıl ortalarına kadar etkisini devam ettirdi.⁶⁵ Geçmiş olduğu bölgelerde ağır kayıplara neden olan Kara Ölüm, Asya kıtasında 25 milyon insanın ölümüne yol açtı.⁶⁶

Bombay Vebası

Yeni ticaret güzergâhlarının bulunması, ulaşımın daha hızlı yapılmasını mümkün kılan buharlı gemilerle yapılması üzerine Hicaz bölgesinde yoğunluk yaşandı. Bu yoğunluğun büyük kısmı hacı ve tüccarlardan oluşuyordu. 1896 yılında Hindistan'ın Bombay şehrinden dünyaya yayılan veba⁶⁷ yayılımın alanını genişleterek tüm dünyayı etkisi altına aldı.⁶⁸

Bir kemirgenin vebadan ölmesi sonucunda hastalığı taşıyan pireler hayatta kalır ve bunlar evlerin çevrelerinde, evlerde, depo ve harman yerlerinde, çöplüklerde ve tarlalarda hastalığı insanlara bulaştırırlardı. Yaşam alanları yıkanmamış ve temizlenmemiş

⁶² Menteşe, **a.g.m.**, s. 79.

⁶³ Ali Haydar Bayat, **Tıp Tarihi**, İstanbul: Merkezefendi Genel Tıp Derneği, Mayıs 2016, s. 265.

⁶⁴ Arık, **a.g.m.**, s. 27-28.

⁶⁵ Varlık, **a.g.m.**, s. 176.

⁶⁶ Erdoğan, **a.g.t.**, s. 39.

⁶⁷ Berna Korucu Üçüncü, "1896 Veba Salgını", **Lokman Hekim Dergisi**, Cilt 11, Sayı 3, 2021, s. 627-628.

⁶⁸ Menteşe, **a.g.m.**, s. 81.

elbiseler, örtü, halı ve döküntü eşyalar,⁶⁹ karanlık evler, halı ve yünlerin saklandıkları yerler, kürk ve yün kıyafetler hastalığın taşıyıcı mekânları ve materyalleriydi.⁷⁰ İklimsel değişimlere karşı hassas olan pirelerin üreme kapasitesi nemli havada en üst seviyeye ulaşıyordu.⁷¹ Özellikle vebadan hayatını kaybetmiş olanların yıkanması bu hastalığın bulaşmasında ve yayılmasında önemli bir faktördü. Nüfusun yoğunlukta olduğu yerlerde veba görülüyordu.⁷² Hastalığa yakalanmış olan kişinin hasta olmayanlardan ayrı bir yerde tutulması bulaşıcı hastalıklar için alınan önlemlerden bir tanesiydi.⁷³ Her türlü dokuma ve elbiseler kağıt ve tüy ürünleri enfeksiyon barındıracak malzemeler olduğu düşünüldüğünden malzemeler temizlenmek için ya suya batırılırdı ya da dumana tutuluyordu.⁷⁴ En yaygın tedavi şekli kan aldırmaktı. Ayrıca tedavi sırasında şurup, merhem, yakı, içecek, yiyecek ve ilaçların nasıl hazırlanması gerektiği hakkında bilgiler veren eserler kaleme alındı.⁷⁵

Halk arasında vebayı önlemek için alternatif tıp yöntemine başvuranlar da oldu. Mesela vücutta meydana gelen bazı şiş ve kabarcıkların üzeri ustura ile çiziliyor ve sonra şişe çekme ile burada toplanan kanın akıtılması sağlanıyordu. Hastalık yüzünden meydana gelmiş olan yumruların tedavisi için ise kil-i Ermeni adı verilen gül suyu ve merhemler, vücudun vebalı bölgelerine tencere veya kazanların altındaki karalıklar sürülüyordu. Ateşte kızdırılan çakmak taşı bir bez içine alınarak yaralı bölgelere konulmakta ve bu işlemden sonra sülük bırakılarak buradaki iltihap bu yolla çekilerek hastalık tedavi ediliyordu.

Her ne kadar çeşitli tedavi yöntemleri denenmiş ise de bu tedavi yöntemlerinin Allah'ın iradesinin karşısında durmak, ona karşı gelmek olarak görenler bu tür yöntemlere karşı sıcak değillerdi. Bu hastalığın Allah tarafından kulunu sınamak için gönderildiğini savunanlar da bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin almış olduğu önlemler her ne kadar Avrupa'dan geç olsa da karantina uygulamasına geçmeleri vebanın etkisini kaybetmesine neden oldu.⁷⁶ Salgın hastalıklar yahut veba ile ilgili inançların kendilerine

⁶⁹ Panzac, **a.g.e.**, s. 42.

⁷⁰ Varlık, **a.g.e.**, s. 55.

⁷¹ Panzac, **a.g.e.**, s. 43.

⁷² Mehmet Köseoğlu ve Recep Kaya, "Selanik'te Görülen Salgın Hastalıklar ve Bu Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri (1875-1913)", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt 7, Sayı 4, (Aralık 2020), s. 2829.

⁷³ Gülden Sarıyıldız, "Karantina", **DİA.**, Cilt 24, İstanbul, 2001, s. 463.

⁷⁴ Menteşe, **a.g.m.**, s. 84.

⁷⁵ Varlık, **a.g.e.**, s. 176.

⁷⁶ Menteşe, **a.g.m.**, s. 84.

göre bu hastalığın yayılmasını önlemek için inançlar mevcuttu.⁷⁷ Salgın hastalıklar sırasında insanlar hastalığa çareyi tanrılarda da aramışlardır. Zamanın farklı dilimlerinde farklı isimlerde veba tanrıları bulunmaktadır.⁷⁸ Genel olarak bakıldığı zaman insanların hastalığın tam olarak ne olduğunu bilememesi her türlü yönetime başvurularına ve deneme yanılma ile şifa bulmaya neden olurken bilinçli bir şekilde alternatif tıp yöntemleri de kullanılarak hastalık tedavi edilmeye başlandı. Din faktörü hastalıklara karşı verilecek tepkilerin ve alınacak olan önlemlerin belirleyicisi olduğu görülmektedir. Yaşanılan yerin temiz olmaması, giyilen veya kullanılan malzemelerin temizliğine dikkat edilmemesi hastalığın varlığını sürdürüp yayılmasını hızlandırdığı sonucunu düşündürmektedir.

⁷⁷ Orhan Kılıç, “Orta ve Yeniçağlarda Salgın Hastalıklar”, Osman Köse (ed.), **Günümüzden Geçmişe Göç II** (1229-1239), Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2017, s. 1237.

⁷⁸ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihanı Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 402-404.

BİRİNCİ BÖLÜM

17. YÜZYILDA OSMANLI'DA VEBA

1.1. DÜNYADA VEBANIN ORTAYA ÇIKIŞI VE YAYILIM GÜZERGÂHI

Jüstinyan Vebası ilk olarak M.S. 541'de İskenderun'da ortaya çıkarak gemiler aracılığıyla İstanbul'a ulaştı ve buradan farklı bölgelere yayılmaya başladı. Akdeniz kıyılarında salgının görülmesi ile salgın Mısır'da da varlık gösterdi. Veba salgını 8. yüzyıla kadar Kuzey Afrika, Suriye, Filistin, İstanbul, İtalya, Galya ve Germania güzergâhlarında ilerleyerek farklı tarihlerde ise İran, Şam, Bizans, Irak, Musul, Tarsus ve Arabistan'da görüldü.⁷⁹

1341 tarihinde Anadolu ve Karaman dağlarında görülen taun çok sayıda ölüme neden oldu. Hastalık buradan Bağdat, Şam, Halep, Diyarbakır, Mardin, Kudüs ve Tebriz bölgelerine kadar yayılım alanını genişletti, yaşanan yüksek ölümler neticesinde adeta şehirler boşaldı.⁸⁰ Bununla birlikte Anadolu ve Balkan coğrafyasına Kara Ölümün geliş tarihi belli değildir. 1347'de Kara Ölüm ilk kez deniz yolu ile Konstantinopolis'e daha sonra da İskenderiye, Kıbrıs, Ege ve Doğu Akdeniz'e kıyısı bulunan liman şehirleri ve adalara, Batı Akdeniz liman şehirleri, Karadeniz'in doğu sahilleri, Anadolu yarımadası, Kafkaslar, Suriye güzergâhında ilerleyerek yayılımını sürdürdü.⁸¹

16. ve 17. yüzyılda İstanbul'a salgın hastalıklar Avrupa ve Doğu Akdeniz ülkelerinden limanlar üzerinden geliyordu. 1562 ve 1621 arası dönemde yaşanan veba ile ilgili görgü tanıklarının ifadelerine göre üç dört ay devam eden salgınlar 300 ila 1000 arası kişinin ölümüne neden olmuştu.⁸² Bu hastalığın yayılmasını hızlandıran etkenlerden biri kara ve deniz yolu ile yapılan ticaretti. Bunun yanı sıra haberleşme de salgının başka yerlere taşınmasında etkiliydi.⁸³

İslam ülkelerinin 17. yüzyıldaki en önemli salgınları 1603, 1611-1613, 1620-1624, 1627, 1636-1637, 1647-1649, 1653-1656, 1659-1666, 1671-1680, 1685-1695 yıllarında

⁷⁹ Menteşe, **a.g.m.**, s. 79.

⁸⁰ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihanı Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 84-85.

⁸¹ Varlık, **a.g.e.**, s. 135.

⁸² Gülgün Üçel Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 527-528.

⁸³ Varlık, **a.g.m.**, s. 175.

yaşanmış olan salgınlardı.⁸⁴ İngiliz seyyah Alexander William Kinglake eseri Eothen'de İstanbul'da vebanın ilk kez 1615 yılında görüldüğünü 1617, 1620, 1637, 1650 ve 1655'te tekrardan İstanbul'da salgınların yaşandığını kaydeder.⁸⁵ Osmanlı topraklarında 17. ve 18. yüzyılda görülen epidemi dışında Avrupa'da ise Verona ve Milano'da 1630, Floransa'da 1630-1631, Venedik'te 1631, Cenova'da 1656, Londra'da 1664-1665 ve Marsilya'da 1721'de en büyük epidemiler yaşandı. Veba salgınlarında 19. yüzyılın ikinci yarısında azalmalar olurken veba yerini Osmanlıda koleraya bıraktı.⁸⁶ Nihai olarak veba, 19. yüzyılın ikinci yarısında güneydoğu Asya'dan ortaya çıkıp tüm dünyayı etkisi altına aldı.⁸⁷ 19. yüzyıldan 20. yüzyıl ortalarına kadar varlığını devam ettirdi.⁸⁸

1.2. OSMANLIDA VEBANIN ORTAYA ÇIKIŞI

Osmanlı Devleti'nin jeopolitik konumu, üç kıta arasında köprü görevi görmesi sebebi ile salgın hastalıklara karşı savunmasız bir halde bulunduğu söylenebilir.⁸⁹ Osmanlıların hâkim olduğu topraklarda ılıman iklim görülmekteydi ve bu bölgelerde başlayan hastalık bir artıştan sonra kesilirdi. İlıman iklimin her bölgede farklı ayda hissedilmesi vebanın farklı aylarda ortaya çıkıp kesilmesinde etkiliydi. Bu da vebanın sona ermesi demek değildi. Yüksek sıcaklık ve rutubet hastalığın uygun sahasını oluşturuyordu. Veba bazen art arda birkaç sene varlığını devam ettirirken bazen de birkaç yıl sonra tekrar varlık gösteriyordu.⁹⁰ Makedonya'da 1466-1467 yıllarında meydana gelen vebanın Trakya ve İstanbul'da hissedilmesiyle Osmanlı topraklarında ilk veba görüldü. Anadolu'da 1492 ve 1503 arası dönemde yoğun bir şekilde varlığını hissettirdi. 16. yüzyılda ise İstanbul'da pek çok kez veba salgını yaşandı.⁹¹

16. yüzyılda varlığını gösteren veba salgını doğu-batı yönünde Balkanlara, kuzey-güney yönünde Mısır'a, Anadolu üzerinden de Şam'a yayıldı.⁹² Ön Asya ve Akdeniz

⁸⁴ Metin Hakverdioğlu, "Bir Taun Şehidi Şeyh İsmail Sirâceddîn Şirvâni ve Hakkında Yazılan Şiirler", **Kesit Akademi Dergisi**, Sayı 6, (2020), s. 280.

⁸⁵ Alev Karaduman, "Eothen: İngiliz Seyyah Alexander Kinglake'in Osmanlı Türkiyesine Ötekileştirici Bakışı", **Türkiyat Araştırmaları**, Sayı 19, Güz 2013, s. 101.

⁸⁶ Kılıç, **16-18 Yüzyıllarda Balkan Şehirlerinde Yaşanan Veba Salgınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri**, s. 1228.

⁸⁷ Mentşe, **a.g.m.**, s. 81.

⁸⁸ Varlık, **a.g.m.**, s. 176.

⁸⁹ Mentşe, **a.g.m.**, s. 83.

⁹⁰ Varlık, **a.g.e.**, s. 38-39.

⁹¹ Kübra Benli, "Klasik Dönem Osmanlı Sağlık Sistemi ve Salgın Hastalıklar (1300-1600)", (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, 2017), s. 43.

⁹² Varlık, **a.g.e.**, s. 244.

havzasına kadar gelen veba salgını deniz yolu ile liman şehirlerine ulaşarak bu şekilde Karadeniz Havzası, Balkan Yarımadası, Orta Asya, Kafkasya, Hint Okyanusu ve Kızıldeniz'e kadar ulaşan bölgelerde yayılma gösteren salgının etki alanı genişledi. Osmanlıların en güçlü zamanları olan 16. yüzyılda yeni ticaret yollarının bulunması, yeni haberleşme ağlarının kurulması, yol güvenliği ile bölgeler arası hareketlilik hastalığın daha kolay ve hızlı şekilde geniş bölgelere yayılmasına neden oldu. Osmanlı Devleti coğrafi yakınlığı bulunan devletlerle ilişkiler ve ticarete bulunuyordu. Malların ulaşımını kolaylaştıran yol, kervansaray, köprüler ile Safevi topraklarında veba salgını fazlasıyla hissedildi. Babür Devleti'nin Avrupa'yla kurmuş olduğu ticari faaliyetler ile bu hastalık Babür Devleti'nin topraklarında da kendisini çok hissettirdi. Geçiş güzergâhı olmasından dolayı Osmanlı topraklarından geçilmesi hastalığın burada yayılmasını kolaylaştırdı. İstanbul'un fethi, yeni ticaret yolları, yeni haberleşme yolları, şehir merkezlerine yapılan göçler, nüfus artışları bu hastalığın yayılma hızını arttırdı.⁹³

1.3. OSMANLIDA VEBANIN YAYILIŞI

1331 yılında Orhan Bey döneminde, İznik Kalesi kuşatma altına alındı ve buradaki gayrimüslümler bağlara çıkmaya korkarken bir yandan açlık ve veba ile kırıldılar.⁹⁴ Bursa'da ise ortaya çıkan veba salgını halkın ve önemli şahsiyetlerden Şemseddin Fenari ve Emir Sultan'ın ölümüne neden oldu.⁹⁵ 1348 yılında ise Rumeli'de meydana gelen veba salgını bölgeyi kasıp kavurdu.⁹⁶

Karasi Beyliği'ni ele geçiren Orhan Bey bu toprakları oğlu Süleyman Bey'in emrine verdi. Bergama Hisarı'na sığınan Karasi Bey'i ile de anlaşarak onu Bursa'ya gönderdi. İki yıl burada kalan Karasi Bey'i yakalandığı vebadan vefat etti.⁹⁷ Edirne'nin fethedilmesinden kısa bir süre sonra 1362 yılında yaşı bayağı ilerlemiş olan Orhan Bey⁹⁸ Bursa'ya geçti ve burada yakalandığı yumurçak/vebadan vefat etti.⁹⁹ Babası Osman

⁹³ Varlık, **a.g.m.**, s. 176.

⁹⁴ Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 90.

⁹⁵ Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 218.

⁹⁶ Halil İnalçık, "Osmanlı Sultanı Orhan, (1324-1362) Avrupa'da Yerleşme", **Bellekten**, Cilt 73, Sayı 266, (2009), s. 91.

⁹⁷ Vedat Turgut, "Karasi Beyliği", Haşim Şahin (ed.), **Anadolu Beylikleri El Kitabı** (177-189), Ankara: Grafiker Yayınları, Haziran 2016, s. 184.

⁹⁸ İnalçık, **a.g.m.**, s. 97.

⁹⁹ Kemal Yavuz ve M. A. Yekta Saraç (hızl), **Osman Oğullarının Tarihi Tevârîh-i Âl-i Osmân**, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2007, s. 317.

Gazi'nin yanına gömüldü.¹⁰⁰ Eretna Beyliği'nin başında bulunan Alâeddin Ali Bey ise Taceddin Bey üzerine çıktığı seferde 1380 yılında vebadan öldü.¹⁰¹ 1429 yılında ise Bursa'da görülen veba salgınında çok sayıda ölümler yaşandı. Bu kişiler arasında önemli şahsiyetlerden Mevlânâ Şemsettin Fenarî, Emir Muhammed Buharî, Hacı Ivaz Paşa ve Emir Süleyman'ın Oğlu Orhan Bey'de bulunmaktaydı. Aynı yıl Arabistan, Halep, Mısır ve Şam'da görülen salgın varlığını İstanbul'da da hissettirdi bir ay süresinde vefat eden kişi sayısı 56 bini buldu.¹⁰²

İstanbul'un fethinden önce şehir ile ilgili söylentiler bulunmaktaydı. Saltukname'de şehrin uğursuz olduğu, şeytanın dünyaya indiği zaman ayağını ilk bastığı yer olduğu, lanetli olduğu, burada fesad, zina ve livatanın olacağı, zelzeleler yaşanacağı, şehrin altında veba yatağının bulunduğu, peygamberin hadisiyle bunların bilindiği ve huzur ve sükûnetin sağlanamayacağını nakleder. Fatih Sultan Mehmed'e burayı alır ise şehri yıkıp yeniden inşa etmesi gerektiği söylendiğinde “hele feth olsun nihayet biz yıkarız” dediği nakledilir.¹⁰³ Bir diğeri ise; kimsenin İstanbul şehrine benzeyen bir şehir göremeyeceği ve burada pekçok saray bulunduğu, buranın halkının hak yolundan ayrılıp âlimlere itibar etmemesi ve. Hz. Peygamberin “bir belde kumar, zina, kötülük baş gösterir doğruluk ta yok olur ise Allah burayı dört şeyle; kıtlık, yangın, savaş ve salgın hastalıkla temizler. Dilediğini yapar ve dilediği şekilde hükmeder” hadisine kulak asmamaları yüzünden pekçok kere veba salgını yaşandığı, şehirde meydana gelen yangının şehri mahvettiği ve şehrin yarısının kül olduğudur.¹⁰⁴

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesinden sonra 1455 ve 1456 yıllarında veba salgını tekrardan ortaya çıktı.¹⁰⁵ İstanbul'un fethinden sonra veba ve savaş yüzünden azalan şehrin nüfusu arttırılmaya çalışıldı. Yapılan göçler, kurulan yeni mahalleler ve ticaret alanları ile nüfus attırılırken 1467'de veba salgını tekrardan ortaya çıktı. 1467 yılının yaz mevsiminde sıcaklar çok sayıda ölüme neden oldu. Öyle ki ölüm sayısında

¹⁰⁰ İnalçık, **a.g.m.**, s. 97.

¹⁰¹ Sait Kofoglu, “Taceddin Oğulları Beyliği”, Haşim Şahin (ed.), **Anadolu Beylikleri El Kitabı** (427-439), Ankara: Grafiker Yayınları, Haziran 2016, s. 428.

¹⁰² Özdemir, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁰³ Feridun M. Emecen, **Fetih ve Kıyamet 1453**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015, s. 55-56.

¹⁰⁴ Emcen, **a.g.e.**, s. 59-60.

¹⁰⁵ Ayşegül Kuş, “İstanbul'da Veba: Southgate'in Veba Hastalığına Dair Gözlem ve İncelemeler”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 9, Sayı 1, (2022), s. 72.

yaşanan artış ölümlerin gömüleceği yer ile ilgili sıkıntılar yarattı. Hastalığın bulaşmasından korkan halk evlerinden dışarıya çıkmayarak hasta ziyaretlerinde bile bulunmuyordu.¹⁰⁶

1468 yılında da II. Mehmed, Arnavutluk seferiyle İskender Bey'in hâkimiyetindeki toprakları alarak iki sancağa ayırdı. II. Mehmed'den kaçan İskender, Rumilinde ortaya çıkan veba yüzünden Karadeniz sahiline inmek zorunda kaldı ve salgın geçince İstanbul'a geçti.¹⁰⁷ 14. yüzyılda Kefe'yi kuşatan Tatarlar vebadan ölmüş olan kişilerin cesetlerini mancınıklarla şehrin içerisine atarak salgının Kaleiçi'nde yayılması ve buradakilerin teslim olmalarını sağlamak için uğraşmışlardı.¹⁰⁸ 1492 yılına gelindiğinde Belgrad üzerine harekete geçen padişah burayı alamayınca Arnavutluk üzerine yöneldi, yapılan mücadeleyi kazanan sultanın mahiyetindekiler ve ele geçirilenler ile İstanbul'a doğru yol aldı. Yolda saldırıya uğradılar fakat birinin dikkati durumu kurtardı. Sefer dönüşü İstanbul'da veba salgınının olduğu haberinin alınması üzerine Edirne'de dört ay kalmak zorunda kaldılar.¹⁰⁹

II. Beyazid, 1492 yılında üç yüz gemiden oluşan bir orduyu Arnavutluk'un fethinin tamamlanması için Avalonya'ya gönderdi.¹¹⁰ Rum diyarında ise ortaya çıkan veba salgını üç yıl boyunca varlığını devam ettirdi ve altı yıl boyunca kıtlık yaşandı bu kıtlık sırasında Osmaniyye'de ekmeği elli altı dirheme alan mutlu olurdu. Nakledildiğine göre 1502 senesinde Beyşehir Gölü taşmış ve Konya sahrasında iki yıl boyunca bu taşma ilerlemişti.¹¹¹

Selim Han üzerine harekete geçen şehzade Sultan Ahmed bozguna uğratılıp boğdurularak öldürüldü ve adamları serbest bırakıldı. Amcalarının önünden kaçan Sultan Murad, Şah İsmail'in yanına; Sultan Alaaddin ise kardeşiyle Mısır'a gitti fakat burada yakalanmış olduğu taundan öldü.¹¹² 1514 yılında Şah İsmail üzerine giden Sultan Selim yapılan istişare ile geri dönmeyi kabul etti ve asker arasında huzursuzluk çıkaranları öldürttü. Bin kadar aileyi Tebriz'den İstanbul'a getirtti ve bunlar içinde bulunan

¹⁰⁶ Ece Yüksel, "Konstantinapol'un Fethi ve Veba", *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, Sayı 3, (Haziran 2020), s. 456.

¹⁰⁷ Müneccimbaşı, *a.g.e.*, s. 336.

¹⁰⁸ Kılıç, *İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum*, s. 276.

¹⁰⁹ Günerli, *a.g.t.*, s. 9-10.

¹¹⁰ Müneccimbaşı, *a.g.e.*, s. 394.

¹¹¹ Günerli, *a.g.m.*, s. 92-93.

¹¹² Müneccimbaşı, *a.g.e.*, s. 456.

Bedüzzaman Mirza İstanbul'da yakalandığı taundan vefat etti.¹¹³ 1520 yılında ise Şehzade Ahmed Han'ın oğulları, Şehzade Alâeddin ve Şehzade Ali Han İstanbul'da vebadan öldüler.¹¹⁴ İstanbul'dan sefer için ayrılan Sultan Selim bir süre sonra yakalandığı taundan öldü ve yerine Kanuni Sultan Süleyman geçti.¹¹⁵

1542 yılında Budin Beylerbeyliği görevinde bulunan Vezir Süleyman Paşa vebadan hayatını kaybetti.¹¹⁶ II. Selim döneminde yaşanan vebanın İstanbul'a etkisi büyük oldu ve yirmi yedi kapısı bulunan İstanbul'un dışına her gün çıkarılan cenaze sayısı üçer bini buldu. Bu durum üzerine II. Selim, yaşanan hastalık için Kadir Gecesi Ayasofya camisinde veba duasına hazır olunmasını halka duyurmak için tellallar çağırdı.¹¹⁷ 1585 yılında ise İstanbul'da ortaya çıkan taun yüzünden beddua ve inilti sesleri göklere ulaşırken ölümün uğramadığı, ateşin kavurmadığı, felaketin uğramadığı hiç kimse kalmamıştı ve Mirahur Hüseyin Ağa da taundan vefat etti.¹¹⁸ Şehirde ortaya çıkan taun salgını etkilerini kaybederek 1590 senesinde durgunlaştı.¹¹⁹ Zilhiccenin üçüncü Perşembe günü padişahın fermanı ile birlikte cümle âlem ve devlet erkânı sabah erken vakitte Okmeydanı'ndan seçkin kişiler ve şeyhlerin hep birlikte hazır olması emredilerek o gün belaların, kazaların def'i, şifa ve sıhhat için dualar edip feryatlar edildi.¹²⁰ 1591-1596 yılları arasında Bohemyalı Baron Wenceslas Wrantislav İstanbul'da yaşanan salgında üç ayda aralarında maiyetinden altı kişinin de bulunduğu 8000 kişinin öldüğüne tanıklık etmişti.¹²¹

1591 yılında İranlılar ve Osmanlı arasında başlanan barış görüşmeleri sonucu Şah'ın yeğeni Haydar Mirza payitahta rehin olarak gönderildi, iyi karşılandı fakat bir süre sonra yakalandığı taun hastalığından vefat etti.¹²² Aynı yıl Rûmeli Muhâsebecisi olan Kılârî Mehmed Çelebi, yakalandığı taundan iyileşmek nasip olmadan vefat etti.¹²³ Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa, Mısır defterdarı Ebe-zâde Mehmed Efendi'nin vefatı üzerine

¹¹³ Münecimbaşı, **a.g.e.**, s. 465-467.

¹¹⁴ Seyit Ali Karaman ve Yücel Dağlı (hızl), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi II**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 54.

¹¹⁵ Peçevî, **Peçevî Tarihi I**, s. 412.

¹¹⁶ Peçevî, **Peçevî Tarihi I**, s. 230.

¹¹⁷ **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi I**, s. 93.

¹¹⁸ Selânikî, **Tarih-i Selânikî I**, s. 148.

¹¹⁹ Selânikî, **Tarih-i Selânikî I**, s. 229.

¹²⁰ Selânikî, **Tarih-i Selânikî I**, s. 285.

¹²¹ Varlık, **a.g.e.**, s. 253.

¹²² Peçevî, **Peçevî Tarihi II**, s. 119.

¹²³ Selânikî, **Tarih-i Selânikî I**, s. 288.

Mısır'a gelerek defterdarlık görevini devraldı. Halep defterdarı Hayâli-zâde Ömer Efendi ise görevinden alınmaktan kurtulamadı ve yakalanmış olduğu taun hastalığından 1595 yılında vefat etti.¹²⁴ 1596 yılında ise en taze zamanında Sahn-ı Semâniyye medresesinde müderrislik görevinde bulunan Hoca Efendi-zâde Mevlânâ Mes'ûd Çelebi yakalandığı taun hastalığından birkaç gün içerisinde vefat etti.¹²⁵ Beylerbeyiler arasında ün yapmış olan Deli Hızır Paşa 1597 muharreminin son zamanlarında yakalanmış olduğu taundan vefat edip diğer âleme göç etti.¹²⁶ İstanbul'da ise 1597 yılında meydana gelen taun büyük etkiler yarattı. Oluşan bu durum üzerine Mahmud Efendi Hazretleri meydana gelen bu durumun şu zamana kadar en kötüsü olduğu ve bunun için herkesin bir araya gelerek taun salgınından kurtulması için huzurda yürekten Allah'a neden yalvarılmadığını sorunca padişah vermiş olduğu ferman ile tüm halkı Okmeydanı'nda duaya çağırdı. Neticede halk meydanda toplandı. Dua ve niyazlarla Ayasofya vâ-izi Kara Muhyiddin Efendi başlarına gelen bu musibet için minbere çıkararak kelâmında bulundu.¹²⁷ 1598 yılına gelindiğinde ise hızla yayılan veba Eski Saray ve Topkapı'da da kendisini hissettirerek sarayda III. Murad'ın kızı dâhil 19 kişinin ölümüne neden oldu.¹²⁸ 1598-1599 yılları arasında İstanbul'da yaşanan veba salgını dolayısı ile çok kayıplar verildi ve Mimar Davut Ağa vebadan dolayı öldü.¹²⁹

İmparatorluğun birçok tarafında olduğu gibi Kırım bölgesinde de aralıklarla veba salgınları görülüyordu. Zira 1607-1608, 1628-1629 yıllarında veba salgınları görüldü. İyi yaşam koşullarına rağmen Hanlardan da vebadan ölenler oldu.¹³⁰ Kırım hânlarından Gazi Giray (Kırımî) 1607 yılında taun hastalığından Akmesicid'de vefat etti.¹³¹ Veba padişahların ölümüne dahi sebep olmaktadır. Nitekim 1603 yılında III. Mehmed de taundan vefat etti.¹³²

¹²⁴ Selânikî, **Tarih-i Selânikî II**, s. 545.

¹²⁵ Selânikî, **Tarih-i Selânikî II**, s. 629.

¹²⁶ Selânikî, **Tarih-i Selânikî II**, s. 702-703.

¹²⁷ Selânikî, **Tarih-i Selânikî II**, s. 759.

¹²⁸ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihanı Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 100.

¹²⁹ Can Kerametli, "Türk Zevkinin Ünlüleri Ser-i Mimarı Âlem Davut Ağa", Güler Eren (ed.), **Osmanlı 10** (221-226), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 223.

¹³⁰ Zeynep Dörtok Abacı ve Fırat Yaşa, "Azrail'in Kara Eli: 17. Yüzyılda Kırım'da Veba Salgınları ve Köleler", Kenan İnan ve Deniz Çolak (ed.), **I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı** (151-170), Trabzon: Avrasya Üniversitesi Yayınları 1, 2020, s. 157-158.

¹³¹ Bursalı Mehmed Tahir Bey, **Osmanlı Müellifleri**, A. Fikri Yavuz - İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınevi, 1972, s. 132.

¹³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 360.

Yabancıların da vebadan hayatlarını kaybettikleri vakiydi. Nitekim İngiliz elçisi Sir Thomas Glover'ın karısı 1608 yılında İstanbul'da ortaya çıkan vebadan öldü.¹³³ Ertesi yıl İbni Firuz Muhammed Bey (İstanbulî)¹³⁴ ve Mevlana Şeyh Mehmed Taşköprülüzâde taundan vefat etti. Mevlana Şeyh Mehmed Taşköprülüzâde babasının yanına Âşık Paşa Cami avlusuna gömüldü.¹³⁵

I. Ahmed döneminde İstanbul'da veba salgını yaşandı. Aziz Mahmud Hüdayi veba salgını için Okmeydanı'nda toplanılıp dua ve istiğfar edilmesini sultana teklif etti ve meydana toplanılarak vebadan kurtulmak için hep bir ağızdan dua edildi.¹³⁶ Abdulheyî Kâfzâde ise 1611'de İstanbul'u etkisi altına alan veba salgınında öldü.¹³⁷ Sultan Ahmed'in kız kardeşlerinden biri, 1612'de İstanbul'da yaşanan veba salgınında ölünce¹³⁸ veba salgınının sarayda görülmesi üzerine Sultan, Ahmed Davut Paşa Sarayı'na çekilmek zorunda kaldı.¹³⁹ 1615 yılında Şeyhülislâm Mehmed Efendi yakalandığı taun hastalığı yüzünden ebedi âleme göç etti. Örneklerden anlaşıldığı üzere, hastalık sadece halk arasında değil tüm zümrelerde kendisini hissettirip önemli şahsiyetlerinde ölümüne neden olmuştu.¹⁴⁰

Vebanın yanı sıra devam eden bir uğursuzluk ile İstanbul'da bedesten yandı. Öyle ki 1618'de ise yangında yanmayan yerler de küle döndü, 1619 yılında üç gün boyunca çok yağmur ve şiddetli seller ile pek çok ev yıkıldı. Aksaray'ın Kovacı Mahallesi'nde mescitler bir ay sular içinde kalıp hemen arkasından görülmemiş bir taun yaşandı.¹⁴¹ Hemen sonrasında İstanbul'da 1620 yılında veba salgını meydana geldi.¹⁴² 1620 yılının başlarında ortaya çıkan veba, varlığını yaz ayının ortalarına kadar hissettirdi ve bu

¹³³ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihanı Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 100.

¹³⁴ Bursalı Mehmed, **a.g.e.**, s. 355.

¹³⁵ **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi I**, s. 322.

¹³⁶ Zümrüt Aslan, "Zekeriyyazâde Yahya Efendi ve Bostanzâde Mehmed Efendi'nin Ruznâmçeleri Işığında I. Ahmed Döneminde Mülâzemet Sistemi", (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi SBE, 2021), s. 60.

¹³⁷ Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çoşkun Üçok (çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992, s. 171.

¹³⁸ Kılıç, **Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar**, s. 48.

¹³⁹ Gülgün Üçel Aybet, **a.g.e.**, s. 373.

¹⁴⁰ Naima, **Târih-i Na'îmâ II**, s. 424.

¹⁴¹ Naima, **a.g.e.**, s. 493.

¹⁴² Hüseyin Tugi, **Musibetname**, Şevki Nezih Aykut (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010, s. CXXXIV.

salgında pek çok kişi hayatını kaybetti.¹⁴³ 1618 yılının kışında meydana gelen veba salgını, değerli eşyaların satıldığı bedesteni su basması, 1620’de kıtlık, açlık ve boğazın donması olayları Tugî’ye göre tanrının takdiri idi.¹⁴⁴

Ossuna Dükü 1618 yılında Kahire’den gelen Vahide Sultan’ın kalyonu ve zenginlere ait olan üç gemiyi ele geçirerek İspanya Sarayına gönderdi, fakat fidye karşılığında serbest bırakıldılar. Bu defa bir Haçlı ittifakı oluşturularak Susa Limanına saldırıya geçtiler fakat buradaki direnişle geri çekilmek zorunda kaldılar. Türk gemileri ise İspanya sahillerine ulaşarak zarar verdi. Dönüşte Navarin açıklarında Osmanlı donanması ile karşı karşıya gelen Prens Filiberto savaşmayı göze alamadığından Osmanlı donanmasında veba salgınının olduğunu eğer temasa girerlerse sonuçların kötü olacağını söyleyerek savaşmaktan kaçtı.¹⁴⁵

I. Ahmed döneminin ünlü âlim ve şairlerinden olan Cûnûnî İsmail Efendi delirdi, üç yıl tımarhanede zincire bağlı yaşadıktan sonra iyileşti. Fakat yakalandığı taun ölümüne neden oldu.¹⁴⁶ II. Osman döneminde Mısır’ın yönetimine getirilen Cafer Paşa’nın görev yaptığı 1619 yılında Mısır’da büyük bir veba yaşandığı ve iki üç ay boyunca varlığını koruduğu dönemin kaynaklarında kaydedilmişti.¹⁴⁷ 1622 yılında¹⁴⁸ Tunus ve çevresinde veba yüzünden 200 binden fazla kişi hayatını kaybetti.¹⁴⁹

1623 yılında memleketine gitmek için yola çıkan Mehmed Efendi, Üsküdar’a geçip Bostanbaşı köprüsünde namaz için abdest alacağı sırada köprünün her iki tarafında askerler bulunuyordu. Bunların rengi beyaz ve siyahtı. Namaz ve yemekten sonra onlarla yaptığı konuşmada bunların taun askeri olduklarını beyaz çadırda olanların temiz ruhlu oldukları ve kime vururlarsa kurtulduklarını fakat kara çadırda olanların kötü ruhlu oldukları ve vurdukları kişilerin şehit olduğundan bahsederler. Mehmed Efendi’nin “İstanbul’da vuracak var mı?” sorusu üzerine taundan öleceklerin isimlerinin olduğu bir liste tutar ve bu listeyi getirip IV. Murad’a teslim eder.¹⁵⁰ Armağanî Mehmed Efendi’nin

¹⁴³ Esra Kılıç, “Sultan II. Osman’ın Siyasi Hayatı”, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, 2011), s. 22.

¹⁴⁴ Halil İnalçık, **Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler**, İstanbul: NTV Yayınları, 2015, s. 127.

¹⁴⁵ Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 4 (1623-1669)**, Nilüfer Epçeli (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011, s. 194-195.

¹⁴⁶ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 444.

¹⁴⁷ Özen Tok, “XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti”, (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, 2002), s. 177.

¹⁴⁸ Zinkeisen, **a.g.e.**, s. 234.

¹⁴⁹ Zinkeisen, **a.g.e.**, s. 237.

¹⁵⁰ **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi IV**, s. 768-769.

anlattıklarını dinleyen Sultan, onun bu söylediğine inanmayarak onu göz hapsinde tuttu fakat diğer gün İstanbul'da vebanın görülmesi ile birlikte kırk gün zarfında 300.000 kişi öldü. Tutulmuş olan isim listesindekilerin kimi öldü kimi de kurtuldu.¹⁵¹ Mısır'da ise Nil'in 1625 yılında taşmasının ardından ortaya çıkan veba salgını 1626 Ramazan ayı başlarına kadar etkisini devam ettirdi. Yaşanan doğal afetler sonrası veba salgınları neredeyse her zaman görülmekteydi.¹⁵² İstanbul'da 1625 yılının yazında görülen veba salgını Bayrampaşa vebası olarak adlandırılıyordu. Şehirde yayılan veba yüzünden günde bin kişi ölmekteydi. Bu durum üzerine din adamlarının önderliğinde Okmeydanı'nda taun duasına çıkıldı. Hastalığın Allaktan geldiğine inanıldığından toplu halde dualara çıkılır ve bu musibetin üzerlerinden alınması için Allah'a yakarılırdı.¹⁵³

IV. Murad döneminde kadılık görevlerinde bulunan Şihap Efendi'nin gözü şeyhülislamlık makamındaydı. Fakat ağzından çıkan sözlere dikkat etmediği için bu makama getirilmedi. Şeyhülislamı eleştirip ona lanet okuması sebebiyle de çıkarılan ferman ile Sakız Adası'na sürgün edildi. Burada veba salgınının baş göstermesi üzerine merkezden izin almayarak İstanbul'a geri döndü. Neden izinsiz geldiği sorulduğunda vebadan kaçtığını belirtmesine rağmen bu defa da başka bir gemi ile Mısır'a sürgün gönderildi.¹⁵⁴ 1631 yılında Bağdat kuşatmasının uzun sürmesi, patlak veren savaşlar ve yaşanan kıtlık dolayısıyla Bağdat'ta büyük bir veba salgını baş gösterirken¹⁵⁵ Venedik'te de ortaya çıkan veba salgını iki yıldan fazla etkisini göstererek 570 kişinin ölümüne neden oldu.¹⁵⁶ İstanbul her defasında salgını besleyerek, dışarıdan gelmesine fırsat vermeden hastalığın sürekli varlığını korumasına neden olmuştu. Dönemin birkaç kaynağında veba salgınının 17. yüzyıla kadar varlığını koruduğuna tanıklık edenler vardı. Salgın hangi bölgede çıkarsa çıksın en kısa sürede varlığını İstanbul'da hissettirirdi.¹⁵⁷ Nitekim yüzyılın ilk çeyreğinde Rumeli Kazaskeri Karaçelebizâde Mehmed Efendi 1632 yılında vebadan öldü.¹⁵⁸

¹⁵¹ **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi IV**, s. 771.

¹⁵² Tok, **a.g.t.**, s. 182.

¹⁵³ Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Sultanları**, İstanbul: Alfa Tarih, Eylül 2015, s. 225.

¹⁵⁴ Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, **Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, Oktay Özel ve Canay Şahin (çev.), Ankara: İmge Kitapevi, 2000, s. 149-150.

¹⁵⁵ Yunus Emre Konuk, "Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi ve Kasr-ı Şirin Antlaşması" (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, 2005), s. 47.

¹⁵⁶ Şahin Kılıç, **Bizans Kısa Kronikleri, Osmanlı Tarihinin Bizanslı Tanıkları**, İstanbul: İthaki Yayınları, 2013, s. 216.

¹⁵⁷ Varlık, **a.g.e.**, s. 237.

¹⁵⁸ **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi I**, s. 220.

Resmi makamlara intikal etmiş olan olaylar neticesinde kaydı tutulan belgeler yaşanan olay hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Veba ile ilgili olayların mahkeme kayıtlarına yansması ile yapılan incelemelerde hastalığın türü hakkında da bilgilere ulaşılabilmektedir. Konuyu birkaç örnekle açmak yerinde olacaktır.

Mahkeme kayıtlarında geçen bir olayda İsmihan isimli bir kadın üvey kızı Döndü'nün, eşi Ahmed bin Halil tarafından iki gün önce dövülerek öldürüldüğü ve kötü sözler söylediği için hakkında şikâyetle bulunmuştu. Bu durum üzerine kadı naibi Ahmed Efendi olayın olduğu bölgede yapmış olduğu keşif ve tahkikat ile güvenilirliği olan hatunlara durumu sorar, onlarda Döndü'nün vücudunda hiç bir yara izinin bulunmadığı ve vebadan vefat ettiğini dile getirirler. Ayrıca Döndü'nün üvey annesinin eniştesini ittiğini bu ölümü onun üzerine yıkıp iftira attığına şahit olduklarını belirtirler.¹⁵⁹

1622 yılına ait mahkeme kaydında Manisa'da merhume sultan camisinin vakıf bahçesinde bahçıvanlık görevinde bulunan Nikola, vebadan ölürse kardeşinden başka varisinin bulunmadığını böyle bir durum gerçekleşirse mirasının kardeşine kaldığının şahitlerin huzurunda onaylanmasını talep etmiştir. 1622 tarihli başka bir belgede Manisa'da Abdullah Ağa bostanında bahçıvanlık yapan Augusto, oğlu Munyos'un vebaya tutulması üzerine mahkemeye gelerek oğlu ölürse kendisine ait olan şeylerin şahitler önünde kardeşi Yorgi'ye bıraktığının kaydedilmesini talep etmiştir.¹⁶⁰

1631 senesinde Manisa'da ikamet eden Mehmed Paşa İbn-i Sefer, mahkemeye gelerek Göктаşlı mahallesinde ikamet eden Sefer bin Abdullah'ın vebaya tutularak öldüğünü ve cesedinin evinde bulunduğunu keşif yapılarak durumun kayıtlara geçmesini talep etti. Görevliler olay yerine gelerek yaptıkları incelemede ölünün vücudunda bir yeni yara, sol kulağının altında ve boynunda taun belirtileri tespit ederek ölüm nedeninin taun olduğunu kayıtlara geçtiler.¹⁶¹

1672 tarihli bir belgede Bahçesaray'ın Yandağ köyünde ikamet eden Recep bin Tohtar Gazi'nin Devletgeldi adlı kazak kölesi bulunmaktadır. Sahibinin oğlu vebaya tutulur. Sahibi, oğlu iyileşince kölesini azad edeceği yönünde söz verir. Oğlu iyileşir fakat

¹⁵⁹ Veli İlker Dağsever, "2 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1084-1087/M. 1673-1677)", (Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi SBE, 2017), s. 207.

¹⁶⁰ Tekin Açık, 48 Numaralı (1030/1620) Tarihli Manisa Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, (Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi SBE, 2019), s. 199-200.

¹⁶¹ Selman Çetin, "64 No'lu Manisa Şer'iyye Sicili", (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi SBE, 2013), s. 188.

sözünü tutmaz bu durum üzerine köle mahkemeye başvurarak şahitlerinin de yardımıyla özgürlüğüne kavuşur.¹⁶²

Rize'nin bir köyünde yaşayan Osman adında bir kişi vasilığının inkârı ile ilgili Bezistan kethüdası olan el-Hac Ali hakkında şikâyetle bulunmuştu. Büyük kardeşi Ebubekir misafir olarak bulunduğu Trabzon Taş Han'ında vebadan ölmüş ve terekesine el-Hac Ali el koymuştur. Ebubekir'in vasisi olduğuna dair şahitleri ve 1689 tarihli belgesi olduğunu belirterek abisine ait olan terekenin kendisine iadesini talep etmişti. Tarafların ve şahitlerin dinlenmesi üzerine verilen karar ile terekenin Osman'a verilmesi kararlaştırıldı.¹⁶³ Bir diğer örnekte, Mustafa adında küçük bir çocuğun veba/taundan ölümü mahkemeye yansımıştı. Yapılan keşif sonucunda Değirmen Deresi mahallesinde ikamet eden Hüseyin ve eşi Saliha iki ay önce Mustafa'nın ateşlenmesi sonucunda vücudunda yanıklar meydana geldiğini fakat bu yaraların iyileşmesine rağmen taundan vefat ettiğini ve ahalinin bu ölümle bir alakası olmadığı yönünde ifade vermişlerdir.¹⁶⁴ Bir diğer mahkeme kaydında; Harput'un Müderris mahallesinde ikamet eden Hasan Çelebi bin Ebubekir Çelebi'nin kölesi Şahin'in azı dişî ağrır ve bu ağrıyı kırk bir gün çektikten sonra kendi rızası ile berber Ebubekir tarafından kerpeten ile dişî çekilir ve ölür. Sahibinin şikâyeti üzerine mezarda yapılan incelemede cesette taun belirtilerine rastlanır ve Şahin'in ölüm sebebinin dişî değil, taun olduğu anlaşılır.¹⁶⁵

Kırım bölgesinde köleler kiralanırken emanette verildiği oluyordu. Ermeni mahallesinde ikamet eden Laçın veled-i Şirvan, kölesini sekiz sene önce komşusu Sarkis veled-i Yakob'a emanet etmişti. Sekiz yıl sonra geri geldiğinde kölesini istemiş fakat kölesi taun ve çura salgınına yakalanıp ölmüştü.¹⁶⁶

16. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon kadısı, kadı sicillerindeki bazı kuşkulu vakaları tespit ettirmek istedi. Hastalığa yakalanan kişilerin şehir dışına götürülerek terk edilmeleri emrini verdi. Siphahiler salgın yüzünden şehirden kaçınca Osmanlı Devleti'ne

¹⁶² Dörtok Abacı ve Yaşa, **a.g.m.**, s. 165.

¹⁶³ Vildan Yerli, "Trabzon Şer'iyye Sicillerine Göre 17. Yüzyılın Sonlarında Miras Davaları", (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Eylül 2021), s. 75-76.

¹⁶⁴ Ayşe Güngören, "12 Numaralı Konya Şer'iyeh Sicili (1074-1075/1663-1664)", (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, 2020), s. 59.

¹⁶⁵ Ceylan Altınışık, "M. 1669-1672/1080-1082 Tarihli Harput Şer'iyye Sicili Metin Değerlendirmesi", (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, 2017), s. 270-271.

¹⁶⁶ Zeynep Özdem Köse, "Kırım Hanlığı'nda Kölelik (1648-1699)", (Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Ekim 2017), s. 156.

ait olan gemiler de Trabzon limanına uğramadı.¹⁶⁷ Ticari mekânlardan olan hanlar tüccarların uğrak yerlerinden bir tanesiydi. Sefer Gazi Han kervansarayı Kırım'ın en büyük kervansarayıydı. Konaklama ihtiyaçlarının giderildiği bu handa veba salgını ortaya çıktı ve bu salgın tüccarların ölümüne neden oldu. Tüccarlara ait olan terekeleri mahkeme tutanaklarına yansıyınca bu mallar ailelerine ve yakınlarına teslim edildi. Nahçıvanlı Acem tüccar Mercan'ın vebadan ölümü kayıtlara geçti. Salgının diğer hanlarda yayılması ve ölümlerin yaşanması ile durum mahkemeye yansıdı. Veba salgınının ilk görüldüğü yerler hanlar olduğundan buralarda Bimaristan adı verilen gözlem ve tedavi odaları bulunmaktaydı. Hastalıktan vefat edenler bu odalarda karantinaya alınarak ölüm nedenlerinin veba olup olmadığı tespit edilmekteydi.¹⁶⁸ Mahkeme kayıtlarına bu bilgilerin yansması ile vebanın bu bölgede de varlık gösterdiğini öğrenmekteyiz.

Fransız seyyah Du Loir 1640 yılında Venedik senatosunun İstanbul'da almış olduğu karar gereğince kişilerin 40 günlük bir karantinadan sonra gemilere alınması kararının Venedik gemilerine uygulandığını kaydetmişti.¹⁶⁹ Kırım hanlarından Rezmi Bahadır Giray Han Azak'ın geri alınması için yapılan muhasara dönüşü 1641 yılında yakalanmış olduğu taun hastalığından vefat etti.¹⁷⁰

İstanbul patriği olan rahip Kiragos ise 1642 yılında yaşanan veba sırasında öldü.¹⁷¹ 1646 yılında Kandiye'nin fetihten sonra İslam serdarı baş kumandan ile yanındaki devlet erkânı kışı geçirmek için köşklere yerleştiler. Paşa kendi sarayı yakınındaki binaları ve kâfirlere ait olan binaları da tamir ettirdi. Alt kalede bir cami inşa ettirdi, üst hisarı da yeniledi. Eski kilisenin karşısına bir cami ve medrese yapılması emri verildi. Yeni camide Zilhiccenin beşinci günü Cuma namazı kılındı fakat veba salgınının hızlı yayılması ile askerlerden ölenler oldu.¹⁷² İstanbul'da ise 1648 yılında yaşanan vebadan sonra büyük bir deprem yaşandı ve birçok bina tahrip oldu. Bir kaç ay sonra ise Edirne'de meydana gelen yangında Ağaç Pazarından Bit Pazarına kadar olan bölge yandı.¹⁷³ 1649 yılında Vezir

¹⁶⁷ Sam White, **Osmanlı'da İsyân İklimi**, Nurettin Elhüseyni (çev.), İstanbul: Alfa Tarih, Eylül 2013, s. 132-133.

¹⁶⁸ Fırat Yaşa, "Bahçesaray (1650-1675)", (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, 2017), s. 23-24.

¹⁶⁹ Kılıç, **İnsanlığın Ölümü İmtihanı Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 230.

¹⁷⁰ Yücel Öztürk, "Kırım Hanlığı", Hasan Celal Güzel ve diğerleri (ed.), **Türkler 8** (480-513), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 496.

¹⁷¹ Eremya Çelebi Kömürciyan, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1988, s. 185.

¹⁷² Naima, **Târih-i Na'imâ III**, Mehmet İpşirli (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007, s. 1093.

¹⁷³ Muhittin Aykun, "Abdurrahman Hibrî Efendi, Defter-i Ahbâr (Transkripsiyon ve Değerlendirme)", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi TAE, 2004), s. 41.

Salih Paşa, padişahın emrine karşı geldiği için boğdurulup mührü Musa Paşa'ya gönderildi. Defterdar Ahmed Paşa mührü adamı Şahin Ağa ile başkente gönderdi fakat yolda hastalığa yakalanıp ölmesi sonucu mühür Musa Paşa tarafından getirildi. Mühür, Ahmed Paşa'ya verilince Musa Paşa ikinci vezir makamına getirildi.¹⁷⁴ Ramazan'ın son on gününde Bayrampaşa Sarayı'nda bulunan Diyarbakır valisi Mustafa Paşa'nın eşi Hanzade Sultan, vebadan vefat etti ve Mirahur görevinde bulunan kişi de vebaya tutulup ölünce yerine çavuşbaşı geçti.¹⁷⁵

IV. Mehmed döneminde vezirlik yapan Gürcü Mehmed Paşa döneminde hazinede kıtlık ve halk arasında veba hastalığı görüldü.¹⁷⁶ 1654 yılında Rumeli ve Anadolu Kazaskerliğinden azledilenlerin yerine Kudsi-zâde, Rumeli ve Sun'i-zâde ise Anadolu Kazaskerlik görevine getirilmişlerdi. İkisinin Dîvan-ı Hümâyûn'da bir araya gelmesi az görülen şeylerdendi. Galata'dan azledilen Muharrem-zâde'nin yerine Feyzullah Efendi getirildi. İstanbul kadısı Bolevî Mustafa Efendi halk ile vebayı kovmak için çıkılan duada Sun'îzâden önce davranmıştı.¹⁷⁷ 1654 yılı Ramazan bayramından itibaren taun ortaya çıkmıştı. Geleceğe dair söylenen sözlerin gerçeklik payı bulunmakta ve bu sözlerin ortaya çıkması bir delildi. Lakin yazılmış olan nüshalarda halk topluluğunun öleceği, Rum diyarında karışıklık yaşanacağı ve rezil kişilerin kılıç ile idam edileceği yazılmıştı. Bu yazılanlar da yaşandı.¹⁷⁸ Şair Nechi'nin küçük oğlu Seyyid Seyfullah 1657 yılında Cihangir'de taundan vefat etti.¹⁷⁹ Aynı yıl Mardin'de valilik görevinde bulunan Hızır Bey zamanında şehirde yaşanan veba yüzünden 15 Şubat-21 Eylül arasında pek çok kişi öldü.¹⁸⁰

IV. Mehmed döneminde pek çok görevde bulunan Melek Ahmed Paşa, 1662 yılında yakalanmış olduğu vebadan vefat etti.¹⁸¹ Kaptanıderya görevine gelen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 9 Mayıs 1662 yılında donanma ile önce Çanakkale'ye oradan Midilli'ye

¹⁷⁴ *Târih-i Na'îmâ III*, s. 1109-1110.

¹⁷⁵ *Târih-i Na'îmâ III*, s. 1276.

¹⁷⁶ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi III*, s. 637.

¹⁷⁷ *Târih-i Na'îmâ III*, s. 1539.

¹⁷⁸ *Târih-i Na'îmâ III*, s. 1547-1548.

¹⁷⁹ Filiz Kılıç, "Kara Ölüm ve Divan Şairi", *Turkish Studies*, Sayı 15, (2020), s. 658-659.

¹⁸⁰ Metropolit Anna Dolapönü, *Tarihte Mardin İtr El Nardin Fi Tarih Merdin*, İstanbul: Hilal Matbaacılık, 1972, s. 75.

¹⁸¹ Nurullah Turan, "Osmanlı ve Safevî İdâresinde Bağdâd (1623-1703)", (Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE, 2019), s. 161.

geçti. Hedefi Sakız Adası'ydı fakat adada veba salgınının varlığı dolayısıyla adaya gitmekten vazgeçti.¹⁸²

IV. Mehmed 14 Mayıs 1666'da Ahur köyüne yapmış olduğu ziyaret dönüşünde silahdâr sınıfından tauna yakalanıp ölen yaşlı bir ihtiyarın cesedini gördüğünü ve yanında bulunan oğluna dokuz akçe sipahilik verdiğini Abdi Paşa ile paylaşmıştı.¹⁸³ 11 Mayıs 1667 tarihinde Evliyâ Çelebi köleleri, yoldaşları, atları ve malları ile İstanbul'a ulaştı fakat bir hafta içinde altı kölesi vebadan öldü.¹⁸⁴ 17. yüzyılda Bosna serdarı olan Vezir Hasan Paşa, veba yüzünden güvendiği adamlarını kaybetti.¹⁸⁵

Her ne kadar ölümlere sebep olsa da taun hastalığına yakalanıp iyileşenler de olmuştu. Zira şair Nechi'de 1670 yılında bir yıl boyunca veba ile boğuştu ve sonunda iyileşti. Şam'da 1671 yılında büyük bir taun meydana geldi. Filibeli Vecdi bir gazelinde tauna afyonun iyi geleceğini iddia etti. Vebadan kurtulan Hafız-zade Efendi için bir kıta kaleme alındı.¹⁸⁶ Vecdi'ye göre vebaya yakalanıp iyileşen kişinin suçu bağışlanıp Allah'ın lütfu ve ihsanına layık görülmüştü.¹⁸⁷

Salgın zamanı İstanbul'da bulunan elçilik görevlilerinin şehir ve buldukları yerin dışına çıkmalarına müsaade edilmiyordu. Antonie Galland 1673 yılında İstanbul'da bulunduğu sırada 10 Eylül günü yazmış olduğu hatıratında, "veba yüzünden İstanbul, Beyoğlu ve Galata'dan Karadeniz kanalına sığınanların geri dönmelerinin emredildiğini yazmaktaydı".¹⁸⁸

1673 yılına ait Kırım Kadı Sicillerine ise vebaya yakalanarak ölenler kaydedildi. Bu kişilere bakıldığı zaman bunlar Kırım'a dışarıdan gelen tüccarlar ve kölelerdi. Kırım'da görülen veba yüzünden Han IV. Mehmed Giray, Bahçesaray'ı terk etmek zorunda kaldı.¹⁸⁹

¹⁸² Metin Aydar, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1634-1683)", (Doktora Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022), s. 36.

¹⁸³ Derin, **a.g.t.**, s. 9.

¹⁸⁴ **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VIII**, s. 63.

¹⁸⁵ Mürvet Aslan, "Sipâhizâde Ahmed'in Gazâvat-nâme-i Cezîre-i Girit ve Zadre İsimli Eseri (Değerlendirme - Transkripsiyon)", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi TAE, 2009), s. 15.

¹⁸⁶ F. Kılıç, **a.g.m.**, s. 658-659.

¹⁸⁷ M. Öztürk, **a.g.m.**, s. 132.

¹⁸⁸ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 206.

¹⁸⁹ Dörtok Abacı ve Yaşa, **a.g.m.**, s. 159.

Seyrekzâde Seyyid Mehmed Âsım Efendi ise İstanbul’da Siyavuş Paşa müderrisliği sırasında 1675 yılında vebadan hayatını kaybetti.¹⁹⁰ İzmir’de ise 1676 yılında 30.000 kişi vebadan öldü. Hollandalı seyyah Cornelis De Bruyn, 1678 yılında İzmir’de bulunmaktaydı. Seyyah, salgın yüzünden üç ay esnaftan dükkânlarının kapalı tutmalarının istendiğini aktarır. Veba İzmir’e, Osmanlı-İran sınırındaki kervanlar ile taşınmıştı.¹⁹¹

1677 yılında İstanbul’a gelen Polonyalı elçilik grubu bir hana yerleştirildi ve şehirde baş gösteren veba salgınından onlarda etkilendiler.¹⁹² Elçilik grubunun İstanbul’da bulunmuş olduğu zaman zarfında dört defa veba salgını yaşandı.¹⁹³ Beyoğlu ve Taksim arasında olan bölge hem ormanlık hem de bazı köşk ve mezarlıkların yer aldığı, Avrupalı ve bazı yerli Hristiyanların kalan kısımlarda bağları bulunmaktaydı. Burası yaz mevsimi ve vebanın ortaya çıkmış olduğu dönemlerde elçilik erkânı ve ecnebler bu bölgede bulunan bağlara çekilerek salgından korunmaya çalışırlardı.¹⁹⁴ 1682 yılında İstanbul’da bulunan Baylos Giovanni Battista Dona’nın doktoru, İstanbul’da yaşanan vebadan dolayı baylosun Boğaziçi’nde bir ev kiralayıp buraya yerleştiğini kaydetmişti.¹⁹⁵

Osmanlı başkentine 1676-1677 yılının haracını vermek için Dubrovnik’ten gelen Marin Sekundo Buça ve Frano Gradi Veziriazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa’nın ölümü ile yerine geçen Kara Mustafa Paşa ile hediye konusunda sıkıntı yaşadılar. Çünkü getirilen hediyenin ölen veziriazama verilmesi yeni veziriazam ile sıkıntıya neden olmuştu. Kara Mustafa Paşa eski defterleri kurcalayıp çözümlenip kapanmış olan 1652 yılına ait bir grup Bosnalı Müslüman tüccarının Girit Savaşı esnasında iki kat fazla yüksek gümrük vergisi ile ilgili davasını tekrardan açtı. Split Limanına 1592 yılında ilk açıldığı zaman tüccar çekebilmek için gümrük vergileri yarıya indirilmişti. Fakat Girit Savaşı başladığı zaman bu oran 1592 yılından önceki orana çekilmişti. Gümrük vergilerindeki bu artış dolayısıyla Divan’a şikâyetle bulunulmuştu. Tekrardan açılan dava ile

¹⁹⁰ F. Kılıç, **a.g.m.**, s. 654.

¹⁹¹ Parlaz, **a.g.e.**, s. 387.

¹⁹² Karolina Anna Kotus, “Polonyalı Elçi Jan Gniński’nin Türkiye Seyahatnamesi’ne Göre Osmanlı Ülkesi ve Osmanlılar (1677-1679)”, (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi TAE, 2015), s. 34.

¹⁹³ Anna Kotus, **a.g.e.**, s. 41.

¹⁹⁴ Kömürciyan, **a.g.e.**, s. 235.

¹⁹⁵ Tommaso Bertele, **Venedik ve Kostantiniye Tarihte Osmanlı-Venedik İlişkileri**, Mahmut H. Şakiroğlu (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, Nisan 2012, s. 348.

Bosnalıların zararlarının telafisi için bir miktar para talep edildi, elçiler savunma sırasında veziriazamla girdikleri tartışma sonucunda hapse atıldılar. Dubrovnik Senatosu bu durum üzerine iki yeni delege gönderdi. Marin Gozze ile Nikolica Bona bu görevi üstlendiler fakat onlarda zindana atıldılar. Bona 16 Ağustos 1678 yılında yakalandığı vebadan öldü.¹⁹⁶

1667 yılında Avusturya elçisi Christoph von Kindsperg, Sadrazam Kara Mustafa Paşa ile irtibat halinde idi fakat 1678 yılında yakalandığı vebadan ölünce yerine Peter Franz Hoffmann geçti. Onunda elçiliği döneminde istedikleri gibi bir sonuç elde edemediler. Hoffmann'da vebadan ölünce yerine bu defa Georg Christoph von Kunitz getirildi.¹⁹⁷ Çehrin seferine katılan şair Fevzi, sefer dönüşünde ailesinin vebadan öldüğünü ve geriye 17 aylık oğlu kaldığını öğrendi.¹⁹⁸

Sükkerî mahlasıyla bilinen Zekeriyya Efendi maharetleri ile divan kâtipleri arasına girmeyi başardı. Fakat İstanbul'da 1686 yılında meydana gelen veba salgınında hayatını kaybetti.¹⁹⁹ 1688 yılında ise Balat'ta şeyhlik yapan Seyyid Hasan vebaya yakalanarak öldü.²⁰⁰ 71 yaşında hayatını vebadan kaybeden Seyyid Hasan'ın cenazesi Eyüp'e defnedildi.²⁰¹ Müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunan Şair İsâzâde Mehmed Azîz Efendi 1689 yılında veba hastalığından dolayı vefat etti. Aynı yıl Fâyizî ve Sâmi'î mahlaslarıyla bilinen şair, mülazım ve müderrislik yapan Abdullah Efendi Saraybosna'da 1689 yılında vebadan öldü.²⁰²

Eskişehir'de 1690 yılında yaşanan veba salgınında Ortaklar nahiyesinin tamamı yok olurken²⁰³ Edirne'ye bağlı olan Cısr-i Ergene (Uzun köprü) kazasında 1696 yılında meydana gelen veba dolayısıyla elli neferlik köy halkının çoğu vebadan hayata veda etti.²⁰⁴ Aynı yıl Prevadî çevresinde görülen taun yüzünden halkın çoğunluğu öldü. Bir yıl

¹⁹⁶ Cihan Yemişçi, "XVII. Yüzyılda Osmanlı-Dubrovnik Siyasî İlişkileri", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi TAE, 2017), s. 237-240.

¹⁹⁷ Aydar, **a.g.t.**, s. 266-267.

¹⁹⁸ Yunus Kaplan, "17. Yüzyıl Şairlerinden Fevzî Divânı", (Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 2008), s. 14.

¹⁹⁹ Alpay İ. ve Aydın G., "Osmanlı İmparatorluğu XVII. Yüzyılında Rumelili Edebi Şahsiyetler", **Turkish Studies**, Cilt 9, Sayı 6, (2014), s. 573.

²⁰⁰ Cemal Kafadar, **Kim Var İmiş Biz Yoğ İken**, İstanbul: Metis Yayınları, 2019, s. 60.

²⁰¹ Can, **a.g.t.**, s. 3.

²⁰² İçci ve Güler, **a.g.m.**, s. 551-554.

²⁰³ Akyay, **a.g.m.**, s. 211.

²⁰⁴ Nilüfer Gökçe, "Osmanlılar Devrinde Edirne'de Görülen Salgın Hastalıklar", İbrahim Başağaoğlu ve diğerleri (ed.), **Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele** (265-298), İstanbul: Çamlıca, 2015, s. 266.

sonra taun bu defa Zağra-i Atık'te görüldü.²⁰⁵ 1697'de Edirne'ye bağlı Keşan kazası ve ona bağlı olan Arnavutlar köyünde görülen veba yüzünden köyün büyük bir kısmı hayatını kaybedince sağ kalanlar buldukları bölgeleri terk etti. Edirne'nin Manastır-ı Kebir köyünde 1699 yıllarında ortaya çıkan veba varlığını iki yıl boyunca devam ettirdi ve 100 hanelik köy 40 haneye düştü ve halkın çoğu öldü.²⁰⁶ Hemen akabinde Karaferya, Karadağ ve Dubnice'de 1699 yılında veba görüldü.²⁰⁷ 1683-1699 arası dönemde Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında meydana gelen savaşta Yeni Pazar'a Avusturya ordularının girmesi ile nüfusun bir kısmı yok edilirken bir kısmı da İstanbul'a doğru kaçmak zorunda kaldı. Yenipazar bölgesinde 18. yüzyıla kadar pek çok defa veba salgını görüldü.²⁰⁸

Halep bölgesinin 17. yüzyılda sahip olduğu ticari konum ve her bölgeden gelen tüccarların uğrak yeri olması, konumunu daha da güçlendiriyordu. Fakat 16. yüzyıl sonunda bölgede yaşanan isyanlar, salgın hastalıklardan kolera ve vebaya rağmen sürekli göçlerin olması Halep'i, 17. yüzyılda İstanbul ve Kahire'den sonra üçüncü en büyük şehir merkezi konumuna getirdi.²⁰⁹

17. yüzyılda Selanik'te 1609, 1648, 1679 ve 1680, 1687 ve 1689, 1697 ve 1699, yılları arasında²¹⁰ İstanbul'da da 1618, 1625, 1637, 1648, 1653, 1655 ve 1673 yıllarında veba/taun salgınları yaşanmıştır. 1592 ve 1648 yıllarında günde ölen kişi sayısı 1000'dir.²¹¹

Rumeli'de bulunan Yenişehir'i ziyaret eden Evliya Çelebi, Molla Hasımzade Abdülbaki Efendi'nin verdiği bilgiyle 17. yüzyıl ortalarında görülen vebanın halktan 20.000 kişinin ölümüne neden olduğunu nakleder.²¹² Osmanlı hâkimiyetinde olan Moton

²⁰⁵ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihanı Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 104.

²⁰⁶ Gökçe, **a.g.m.**, s. 266.

²⁰⁷ Kılıç, **16-18 Yüzyıllarda Balkan Şehirlerinde Yaşanan Veba Salgınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri**, s. 1192.

²⁰⁸ Ayşe Yazar, "Osmanlı'dan Günümüze Sancak Bölgesi", (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, 2010), s. 30.

²⁰⁹ Bruce Masters, "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Liman Kenti", **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul**, Sermet Yalçın (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 41-42.

²¹⁰ Neslihan Ünal, "İzmir ve Selanik Liman Kentlerinin Gelişim Süreçlerinin Karşılaştırılmalı Analizi (1650-1750)", (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2013), s. 275.

²¹¹ Ertuğrul Tan, "XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Vebâ: Örnek Bir Çalışma Olarak Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi'nin "Micenneti't-Tâ'ün Ve'l-Vebâ" İsimli Çalışması", (Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Kasım 2016), s. 36.

²¹² Kılıç, **16-18 Yüzyıllarda Balkan Şehirlerinde Yaşanan Veba Salgınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri**, s. 1188.

Kalesi'ne saldıranlar burayı alamadılar, bu defa demir atmış oldukları Koron Kalesi'ni ele geçirmeye çalıştılar. Ancak kalede büyük bir veba salgını dolayısıyla dört bin gazi öldü. Kırkıncı günde kaleyi teslim ettiler. Burayı ele geçiren kâfirler gemilerde bulunan tüm²¹³ malzemelerini kaleye taşıyarak imar faaliyetlerine başladı. Lonkanik kasabasında ise ortaya çıkan veba salgını yüzünden Müslüman ve kâfir halk kaçarak dağlara sığındı.²¹⁴ Evliya Çelebi karşılaştığı taun vakalarını, işitmiş olduğu olayları devrin halkının anlama ve aktarmasına göre kaydetmişti. Evliya Çelebi'nin şahit olmuş olduğu en büyük taun IV. Murad döneminde yaşanmış olan taun olayıdır. Bu salgın da İstanbul'da yedi gün içerisinde yetmiş bin kişi hayatını kaybetti. Taundan ölenlerin isimleri bir deftere de kaydedildi. 1652 yılının Aralık ayında Sofya'da taun hastalığı görüldü.²¹⁵

Kanuni Sultan Süleyman döneminde fethedilmiş olan Ahroz Kalesi'nin hanelerinin çoğu boştu çünkü yaşanan veba dolayısıyla sahipleri kaçtığından evler harap durumdaydı.²¹⁶ Vebanın nüfus üzerindeki etkisi ile yaşanan ölüm sayısı savaşlardaki ölüm sayısından fazladır.²¹⁷ Gaston şehrinde ortaya çıkan veba yüzünden şehirdeki herkesin dağlara kaçması dolayısıyla yağmalanan şehir harap olmuştur.²¹⁸ Bu durumlar yerleşim yerlerindeki olumsuz durumlardan bazılarıdır.

Evliyâ Çelebi yol üzerinde bulunan bir kasabaya uğrayacağı zaman bu şehre vardıklarında Zeban şehrine uğradıklarını söylememelerini, eğer söylerlerse vebalı şehirden geldikleri düşünülerek kendilerinin aç ve susuz bırakılacaklarını ve kendilerinden nefret edecekleri söylendi fakat bir sorun yaşanmadı.²¹⁹ Delvine Kalesi denize yakın, suyu ve havası temizdi. Halkı vebadan korktuklarından hastalarını bırakarak dağlara sığındılar. Geride kalan hastalıktan değilse de açlıktan ölüp şişti.²²⁰ Bir anlatıya göre Simav şehrine veba ve humma hastalığının girmemesi için yapılan duadan dolayı bu şehre yüz elli yıl boyunca veba hastalığı girmemiştir.²²¹

²¹³ Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi VIII, s. 318.

²¹⁴ Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi VIII, s. 331.

²¹⁵ Ertaş ve Eğnim, a.g.m., s. 88.

²¹⁶ Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi VIII, s. 349.

²¹⁷ Yarar, a.g.t., s. 30.

²¹⁸ Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi VIII, s. 296.

²¹⁹ Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi VIII, s. 597.

²²⁰ Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi VIII, s. 645.

²²¹ Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi IX, s. 51.

İnsanların hastalıktan korunmak için bulunduğu bölgeleri terk etmesi, ardında yaşlı insanların bırakmaları ve vebalı oldukları insanlara karşı ön yargılı yaklaşımları bu hastalığa karşı insanların verdiği tepkiyi gözler önüne sermekteydi. Bulduğu konumu ile veba, önemli şehirlerden olan İstanbul, Edirne, Eskişehir, İzmir, Sofya, Mısır, İskenderiye, Bağdat, Kırım, Budin, Bursa, Kefe ile Anadolu, Rumeli ve Balkanlardaki yerleşimlerde görülmekteydi. Bulunan pek çok şehir, köy ve mahallelerde varlığını bazen uzun bazen de kısa bir süre zarfında görülen veba yayılım alanını genişlettiği kadar yüksek sayıda insan ölümüne de neden olmaktadır. Genel olarak bakıldığı zaman veba salgını yaşanan bölgede hastalığın önüne geçmenin ilk yolu olarak bulunulan bölgelerin terk edilerek temiz havalı yerlere yerleşmekteydiler. Yer değiştirme durumu halktan ziyade üst mertebede yer alanlar arasında olan bir durumdu. Halkın bu duruma gücü yetmediğinden ötürü buldukları bölgelerde varsa eğer dağların yamaçlarına sığınyor, ya da bölgelerini tamamen terk ediyorlardı.

1.4. YABANCILARIN YAZIŞMALARINDA 17. YÜZYILDA OSMANLIDA VEBA

Osmanlı kaynaklarında veba ile ilgi bilgilerin dışında Osmanlı topraklarında bulunan yabancılara ait mektup ve seyahatnamelerde de veba salgınından bahsedilmiştir.

Selim Parlaz, Ceneviz elçisi Sinibaldo Fieschi'nin merkeze yazmış olduğu 1670 tarihli bir mektubunda; "İstanbul'da yaşanan veba salgınından ve buna karşı alınan önlemlerden bahseder. Seçkin sınıftan olan Cenevizli tüccarlar, elçiler, denizciler ve devlet görevlilerinin salgına yakalanmamaları için gerekli izolenin taşrada bulunan kır evlerine yerleşilerek olacağını belirttiğini ve yapılan harcamalarını nakleder".²²²

1670 tarihli bir diğer mektupta, Vebanın tercümanlar ve tercümanların ailelerinden bazı kişilerin ölümüne neden olduğundan bahsedilir. 1671 tarihli bir diğer mektupta, salgın hastalık bu defa Osmanlı donanmasında ortaya çıkmış ve seferlere götürülecek olanların içerisinde Hristiyanları da etkilemiştir. Osmanlı donanmasının yapacağı seferlerde hastalık sefere çıkış zamanlarının belirleyicilerinden biriydi. Türklerin hastalığa karşı olan kaderci yaklaşımları Ceneviz mektuplarına da yansımıştı. İstanbul'da

²²² Selim Parlaz, "Osmanlıların Salgın Hastalıklar Tarihine Bir Katkı: Ceneviz Temsilcilerinin Gözüyle Veba Salgınları (1666-1678)", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı 5, (Ekim 2021), s. 1589.

ortaya çıkan veba limanlardaki gemilerin İstanbul'dan ayrılması ile Avrupa bölgesinde de yayılmaya devam ediyordu.²²³

Parlaz, Konsolos Gantile'nin 11 Haziran 1674 tarihine ait olan mektubunda; "Yahudi, Türk ve Rumların yakalandığı veba ile günde 15-20 kişinin öldüğünü, hıyarcıklı vebaya yakalanan bir Frenklinin olduğunu ifade eder. Ertesi gün yazdığı mektupta bulaşıcılığı artan veba yüzünden 13 Marttan beri ailesi ve kendisinin dışarı çıkmadığının bilgisini verir". Daha sonra konsolos yakalandığı vebadan ölür. Parlaz bu defa Ceneviz konsolosu Gio Andrea Langeti'nin 13 Nisan 1678 yılına ait olan mektubunda; "Manisa, Bozcada ve Midilli Adalarında ortaya çıkan veba yüzünden çok kişinin öldüğü ve İzmir'de ise günde yaşanan ölüm sayısının 50'den fazla olduğunu yazmıştır. Hastalığın yayılmasında sıcakların etkili olduğunu ve yaz mevsimi ile daha da kötü sonuçlar doğuracağını mektupta vurguladığını belirtmektedir".²²⁴

1666 yılında İstanbul'da görülen veba Balkanlar üzerinden Boğdan'a kadar yayıldı. 1671'de İstanbul'da görülen veba Edirne'yi de etkiledi. Doğu Akdeniz bölgesindeki liman kentleri ve adalar önemli merkezlerdendi. Savaşlar ve seferler hastalığın taşınmasını kolaylaştırıyordu. Osmanlı ordusunda vebanın yayılımını önlemek amacıyla ordu ikiye ayrılarak bir kısmı Yeni Kandiye bölgesine diğer kısmı ise Giotro Nehri bölgesine gönderildi. Alınan bu önlemlere rağmen orduda yaşanan ölümlere engel olunamadı. Kandiye savunmasında bulunan Venedik askerlerinin bazılarında görülen veba onlarda da ölüme neden oldu. Sakız Adası bulunduğu konum ve İstanbul ve İzmir'den gelen gemilerin güzergâhında yer alması dolayısıyla hastalık adada varlığını pek çok kez gösteriyordu. Parlaz, Ottavio Doria'ya ait 31 Aralık 1671 tarihli mektupta; Vebanın Sakız Adası ve çevresinde görüldüğünü 12-14 arasında kişinin öldüğünü kaydedildiğini belirtmektedir. Kıbrıs ve Rodos Adalarında da veba salgını görülmekteydi. Veba salgınının varlığını sürekli olarak koruduğu yerlerden biri de Mısır'dı. Pek çok kez görülen veba, yüksek sayıda ölümlere neden oluyordu. Mısır'dan hareket eden gemiler uğradıkları limanlar ile hastalığın yayılım alanını genişletiyordu. İstanbul üzerinden Venedik'e giden gemiler İstanbul'a uğrayarak hastalığın İstanbul'da sürekliliğini korumasına neden oluyordu.²²⁵

²²³ Parlaz, **a.g.m.**, s. 1590-1591.

²²⁴ Parlaz, **a.g.m.**, s. 1593-1594.

²²⁵ Parlaz, **a.g.m.**, s. 1595-1596.

12 Aralık 1667 yılına ait bir mektupta: Urla'da 5000 kişide veba hastalığı olduğu, 1 Haziran 1668 yılına ait başka bir mektupta ise geçen yıl günde 300 kişinin bu yıl ise günde altı yahut yedi kişinin vebadan öldüğünden bahsedildiğini Parlaz aracılığıyla öğrenmekteyiz.²²⁶ 1671 yılında İstanbul'da meydana gelen veba dolayısıyla Hollanda konsolosluğunda çalışanlar 10 Mayıs'taki görüşmeleri ileri bir tarihe ertelediklerini mektuplarında belirtirler. Veba İskenderiye ve Mısır'dan gelen gemiler ile İstanbul'a giriş yapmaktaydı. Güzergâhı dolayısıyla hastalığın yayılma merkezindeydi.²²⁷

Parlaz tarafından tercüme edilen bir diğer yazı, İngiltere'nin İstanbul'da bulunan elçisi Sir Thomas'ın tercüme ederek Gabor'a gönderdiği mektuptur. Bu mektupta Sir Thomas, Ağustos'un ilk üç günü İstanbul'da yaşanan veba yüzünden 8900 kişinin hayatını kaybettiğini yazar. Haziran ayından Eylül'ün 15'ine kadar olan zaman zarfında insanların kaçtığı ve boğaz kasabaları dışında yaşayan halktan 140.000 kişinin öldüğü ve sonrasında bir fırtına meydana geldiğinden bahseder.²²⁸ Sir Tomas'a ait olan 1625 tarihli bir diğer mektupta, "veba salgını yüzünden İstanbul'da ölen kişi sayısının 200.000'i bulduğunu" kaydetmiştir.²²⁹ Osmanlı Devleti'nde meydana gelen veba salgınları yabancıların mektuplarına yansıdığını görmekteyiz.

Osmanlı topraklarında bulunan yabancılar Osmanlı Devleti'nde meydana gelen her türlü olaylardan mektup, seyahatname vb. eserlerinde bahsederek Osmanlı Devleti'nde sosyoekonomik, kültürel, askeri, siyasi ve diğer alanlar üzerinde yarattığı etkilerden haberdar olunmasını sağlamıştır.

²²⁶ Selim Parlaz, Ceneviz Konsolos Mektupları Işığında XVII., Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir Limanına Yansıyan Hareketlilik Hakkında Bazı Notlar (1665-1675), **Aydinoğulları Tarafından Fethinin 700. Yıldönümünde Kadifekale'den İzmir'e Bakmak: İzmir'in Dünü ve Yarını, İzmir: Sempozyum Bildirileri**, (Şubat 2019), s. 387.

²²⁷ Selim Parlaz, "Ceneviz Konsolos Mektuplarına Göre 1660-1680 Arasında Hollandalı Tüccarların Osmanlı Limanlarındaki Faaliyetleri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 35, Sayı 2, (2020), s. 690.

²²⁸ Ahmet Büyükaksoy, "İngiltere'nin İstanbul Elçisi Thomas Roe'nun Diplomatik Yazışmaları (1621-1628)", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi TAE, 2012), s. 121.

²²⁹ Heath W. Lowry, **Seyyahların Gözüyle Bursa (1326-1923)**, Serdar Alper (çev.), İstanbul: Eren Yayıncılık, 2014, s. 94.

İKİNCİ BÖLÜM

VEBANIN OSMANLI DEVLETİNE ETKİLERİ

Toplum hayatını pek çok yönden etkileyen salgınların sonuçlarına bakıldığında zaman bu etkiler ortaya çıkmış olduğu zamanın şartları, bölgelerin yaşam tarzı ve bilgi birikimlerine göre farklılıklar göstermektedir.²³⁰ Veba salgınlarının savaşlarla, ticari faaliyetlerle, seyahatler ve göç hareketleri ile birlikte yayılması hızlanır ve şehir merkezlerinde de varlığını göstermeye başladılar. İnsanların iç içe olması, yaşamış olduğu alanlar, hastalığın yayılma seyirini arttırmaktaydı. Şehirlerde ticaret ve sanayi alanındaki büyümeler, vakalardaki artışlar, nüfusun artmasının nedeniydi. Şehir merkezlerini vuran veba dolayısı ile yaşanan ölümler sonucunda artan iş gücü talebiyle şehirlere göçler yaşanırdı. Bu göçler ile ekonominin yeniden canlanması salgının nispeten olumlu sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilir.²³¹ Bu bölümde veba salgınının 17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde askeri, ekonomik, sosyal, kültürel, toplum sağlığı vb. alanlara etkilerine yer verilerek değerlendirilmelerde bulunulacaktır.

2.1. ASKERİ ALANDAKİ ETKİLERİ

Osmanlı Devleti'nde veba salgınının en çok etkilediği alanlardan birisi ordudur. Sınırlardaki güvenliğin sağlanması, yapılacak olan seferler için asker istihdamını gerekli kılıyordu. Fakat veba salgınından etkilenen bölge insanların bir kısmının hayatını kaybetmesi bir kısmının da hayatını kurtarmak için başka yerlere kaçmaları istenen miktarda askerin temin edilmesini engelliyordu.²³²

Osmanlıların yapmış olduğu fetihlerin veba üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktaydı.²³³

Örneğin: 1667 yılı Kandiye kuşatması sırasında baş gösteren veba salgını dolayısıyla Osmanlılardan otuz bin, Venediklilerden ise altı bin kişinin vebadan öldüğü tahmin edilmektedir.²³⁴ Girit savaşının yaşandığı 1667 yılında kış mevsiminde aşırı yağmur yüzünden metrisler sular altında kaldı. Veba salgını pek çok adada görüldü.

²³⁰ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihanı Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 273.

²³¹ Varlık, **a.g.e.**, s. 174-175.

²³² Burak Kocaoğlu, "Veba Hastalığının Osmanlı Ordusuna Etkisi", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 28, (Mart 2017), s. 211.

²³³ Varlık, **a.g.e.**, s. 28.

²³⁴ Zinkeisen, **a.g.e.**, s. 686.

Venedik ordusunu kırıp geçiren veba Osmanlı ordusunu da etkiledi.²³⁵ Kandiye muhasarasının uzun sürmesi ile birlikte harcamalar arttı, askerler arasında görülen ateşli humma ve veba salgını dolayısıyla çok sayıda ölüm yaşandı.²³⁶

Basra valisi olan Osmânîpâşâzâde isyancılar tarafından öldürülünce Bağdat valisi olan Ahmed Paşa'ya Basra'ya gitme görevi verildi. Yanına Diyarbakır, Şehrizer ve Musul Beylerbeylerini alarak isyanı bastırmak istedi fakat asker sayılarındaki azlık ve karşı tarafın almış olduğu tedbirler karşısında muvaffak olamadılar ve geri döndüler. Sefer dönüşü vebaya yakalanan Ahmed Paşa bir süre sonra 1694 yılında vefat etti.²³⁷

Köprülü Fazıl Ahmed Paşa komutasında 1672 yılında çıkılan seferde İskefe Kalesi civarında orduda baş gösteren veba salgını sonucunda bin asker öldü ve bu durum seferin seyrini ve sonucunu etkiledi.²³⁸ 1688 Temmuz'unda Eğriboz'da Venedik donanması karaya çıkararak kaleyi kuşattı, veba salgınının baş göstermesi ile birlikte Kont Königsmark yakalandığı veba yüzünden 15 Eylül 1688'de öldü. Hastalığa rağmen devam eden kuşatma bir süre sonra kaldırılmak zorunda kalındı.²³⁹ Yanya'da 17. yüzyılda veba ve kıtlığın etkisi varlığını üç yıl boyunca korumuştur fakat orduya gerekli olan kürekçi sayısı çıkartılamayınca bunun yerine ücretleri ödendi.²⁴⁰ Kandiye muhasarasının kış mevsimine denk gelmesi kışın zorlukları ve yağmurun yedi gün boyunca yağması metrislerde balçıklara, veba ve hummanın da orduda görülmesi çok sayıda askerin ölümüne neden oldu.²⁴¹ 1689 yılında Üsküp, Avusturya kuvvetleri tarafından veba salgınına rağmen işgal edildi. Hava koşullarının kötü olması, ana kuvvetlerin ordudan uzakta olması, Osmanlıların tekrardan saldırıya geçmesi ihtimali üzerine ordu komutanı Piccolomini ele geçirdiği Üsküp'ü ateşe vererek geri çekildi.²⁴²

²³⁵ Nuri Adıyeke, "Girit Savaşları ve Birleşik Hristiyan Orduları", Hasan Celal Güzel ve diğerleri (ed.), **Türkler 9** (1352-1371), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 1353.

²³⁶ Mühürdar Hasan Ağa, **Cevâhirü't-Tevârîh**, Ebubekir Sıddık Yücel (çev.), Asitan Kitap, 2013, s. 78.

²³⁷ Turan, **a.g.t.**, s. 183.

²³⁸ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 286-287.

²³⁹ Zinkeisen, **a.g.e.**, s. 95.

²⁴⁰ Zafer Karademir, **İmparatorluğun Açlıkla İmtihani Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660)**, İstanbul: Kitap Evi, 2014, s. 171.

²⁴¹ Veysel Göger, "Taş Yasdanup Toprak Döşenenler: Kandiye Kuşatması Örneğinde Osmanlı Askerlerinin Metristeki Mücadele ve Yaşamı (1667-1669)", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, Cilt 52, Sayı 52, (2018), s. 54.

²⁴² Eyüp Kul, "XVII. Yüzyılda Üsküb Şehri", (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, 2013), s. 11.

Hatvan Kalesi'nde ise 1680 yılında veba yüzünden kale muhafızlarının çoğu öldü.²⁴³ Salgının bir sefer, bir kuşatma sırasında görülmesi ve yaşanan ölümler seferleri, kuşatmaları ve orduları etkiliyor buda olumsuz durumları meydana getiriyordu.

Mikropların psikolojik silah olarak kullanımına baktığımızda; 1630 yılında Milano'da meydana gelen vebanın yayılma nedeninin Untori adı verilen bir merhemlin evlerin duvar ve kapılarına sürülmesinden dolayı yayıldığı ile ilgili bir söylenti ortaya atılmıştı. Osmanlı Devleti'nde ise 1645-1669 yıllarında gerçekleşen Girit Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun ve donanmasının gücünü kırmak için otlaklar ve su kuyuları zehirlenmiş ve Osmanlı ordusuna veba salgınının bulaştırılması için plan hazırlanmıştı.²⁴⁴ Halkın üzerinde yaratmış olduğu etki savaş kadar etkili olduğundan biyolojik tehdit unsuru olarak kullanılmaktaydı. Belgrad'da 1699-1700 yılları arasında yaşanan veba salgınının etkisi büyük oldu, hastalık yüzünden ölen yeniçerilerin kalede cenaze işlemlerine kale muhafızı Moralı Ali Paşa'nın izin vermemesi üzerine çıkan isyanda paşa, yeniçeriler tarafından öldürüldü.²⁴⁵ Meydana gelen olaylar karşısında verilen tepkiler olumsuz bir duruma zemin hazırlıyor ve devletin yapı taşlarından birini oluşturan ordu meydana gelen veba salgınlarından olumsuz etkileniyordu.

2.2. EKONOMİK ALANDAKİ ETKİLERİ

Salgın hastalıkların toplu ölümlere yol açması halkı olumsuz yönlerden etkileyerek insanların bulunduğu yerleri terk etmesi iktisadi sorunları da beraberinde getirmekteydi. Yaşanan göç olayları ile birlikte terk edilen yerler viran ve harap olmakta, göç alan yerlerde ise bir nüfus patlaması ile karşı karşıya kalınmaktaydı.²⁴⁶

2.2.1. Vergiye Düzenine Etkisi

Yaşanmış olan salgın hastalıklar sonucu toplu halde insanların ölümünün nüfusa ve buna bağlı olarak iş gücüne etkisi verginin azalmasına neden oluyordu. Her afet sonrasında asayişsizlik, karaborsacılık ve yükselen fiyatlar görülmekteydi. Salgın hastalıklar nedeniyle vergi ödemelerinde yaşanan düşüş ile hasılat faaliyetleri, yapılan ödemeler de aksaklıklara, vergi verecek olan kesimin ölmesiyle toplanacak olan vergi

²⁴³ Kılıç, *İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum*, s. 103.

²⁴⁴ Kılıç, *İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum*, s. 278-279.

²⁴⁵ Kılıç, *İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum*, s. 287.

²⁴⁶ Orhan Kılıç, "Salgın Hastalıkların Vergi Düzenine Etkisi", *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildiriler-1*, İzmir: İzmir Demokrasi Üniversitesi, 2019, s. 373.

miktarında yaşanan azalma, iktisadi krize neden olup siyasi, askeri, idari ve sosyal alanda da problemlere sebebiyet veriyordu. Salgın hastalıkların görülmüş olduğu bölgelerde ki hizmetlerin aksamaması ve o bölge halkının yerlerini terk etmemesi için belli bir süre vergi alınmıyordu.²⁴⁷ Ölüm sayısının fazla olması ekonomik ve sosyal alanda sıkıntılara neden olurken tahsilatın geride kalanların yakınları, bölge halkına yüklenmesi²⁴⁸ yahut vergilerin satılmış olması halkın devlete olan güvenini zedeliyordu. Bu tür problemlerle karşılaşmamak için vergi defterlerinin güncellenmesi gerekmekteydi.²⁴⁹

Konuyla ilgili kaynaklara yansıyan örneklere bakıldığında, Osmanlı Devleti bulunduğu konum itibari ile pek çok kez vebaya maruz kalıyordu. Larende bölgesi ve çevresinde bir kaç yıldan beri Celali ayaklanmaları ve eşkıyalık faaliyetlerinin yanı sıra veba salgınından dolayı pek çok kişi hayatını kaybetmiş ve hayatta kalanlar başka bölgelere göç etmişti. Merkezden gönderilen 1606 tarihli bir belgede bu durumlardan bahsedilerek halktan alınan avarız, bedel-i nüzul ve diğer vergilerin halktan alınmaması belirtilmektedir.²⁵⁰ Keza 1610 yılında Larende’de vebanın varlığı bölge kadısına yazılmış olan bir hükümden anlaşılmaktadır. Buna göre Veziriazam Davut Paşa’nın haslarına tabi olan köyler veba salgını dolayısıyla boşalıyor ve bu bölgeler voyvodalar tarafından zapt edilerek tabi altına alınıyordu.²⁵¹

İskenderun iskelesine gelen Tunus ve Cezayirli levendler bu bölgeyi rahatsız edip Frenk gemilerine baskın yaparak malları yağmalıyorlardı ve taun hastalığının da baş göstermesi ile birlikte iskeleye gemi gelmediğinden bir kazanç sağlanamıyordu. Tahsilat için görevlendirilenlere ödeme yapılamadığından bu durumun doğruluğunun kanıtlanması için Halep kadısı Mehmed Şerif Efendi’ye durum arz edilip tarafından yazılan 1617 tarihli arizada belirtilen konuda bir inceleme yapılması istenmişti.²⁵²

Bursa’nın İşkil-i Kebir köyünde 1618 yılında meydana gelen taun salgını cizye ödeyen yüz altmış kişiden yetmiş üç kişinin ölümüne neden oldu. Yazdığı hüccetlerle Bursa kadısı bu durumu merkeze bildirip cizye defterinden ölenlerin çıkarılması için talepte bulundu. 17. yüzyılda Livadye’de pek çok salgının görülmesi toplanan vergilere

²⁴⁷ Kılıç, *Salgın Hastalıkların Vergi Düzenine Etkisi*, s. 374.

²⁴⁸ Kılıç, *İnsanlığın Ölümle İmtihanı Mikrop, Salgın ve Toplum*, s. 332.

²⁴⁹ Kılıç, *Salgın Hastalıkların Vergi Düzenine Etkisi*, s. 378.

²⁵⁰ Ahmet Gökhan Kaynakçı, “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Larende”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2007), s. 91-92.

²⁵¹ Kimya, *a.g.m.*, s. 2386.

²⁵² *Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), TSMA.* d. nr. 1341/3.

de yansıdı 1619 yılında voyvodalık görevinde bulunan Mehmed Ağa geçmiş dönemde vergilerin eksik olma nedeninin resmi rayice²⁵³ değil mahalli rayice göre toplanmasından kaynaklandığını belirtmekteydi.²⁵⁴

1620’de Kayseri’de meydana gelen veba salgını sonucunda çok fazla sayıda insanın ölümüne neden oldu ve varlığını iki yıl boyunca korudu. 1630 yılında kolera yüzünden günde 40 ve 50 arası kişi ölmekteydi. 1631 yılında tekrardan görülen veba can kayıplarının yanında yaşanan kıtlık ile beraber pahalılığa sebep oldu. Salgının varlığı üç ay boyunca kendisini korudu fakat kıtlık ve pahalılığın etkisi iki yıl boyunca devam etti. 1646 yılında 9 ay süren veba salgınında çok sayıda insan öldü. Konya sicillerinde bir veba salgını hakkında verilen bilgide 32 neferi bulunan Kapan köyünün neferlerinin çoğu salgın hastalık yüzünden öldü ve geride kalanlar köylerini terk etti. Bu durum üzerine köyde sadece beş nefer kaldığından kadı durumu İstanbul’a bildirerek verginin yeniden gözden geçirilmek suretiyle yeniden düzenlenmesini talep etti.²⁵⁵

Mısır’da 1625 yılında ortaya çıkan veba yüzünden verginin ancak yarısı toplandı.²⁵⁶ Bir belgede Trabzon eyaletinde 1631 yılında yaşanan veba yüzünden Hatuniye imaretine ait olan bir hamamın kirasının düşürüldüğü kayıt edildi.²⁵⁷ 1642 yılında ise Erzurum eyaletinde yapılan avarız sayımı 1645 yılında tekrardan Cafer Efendi tarafından vebanın nüfus ve vergi üzerindeki etkisini öğrenmek için yaptırıldı ve vebanın hane sayısını etkilemediğinden avarız hane vergisinin toplanabileceği saptanarak eski bilgiler güncellendi.²⁵⁸

Mora yarımadasındaki Arhos bölgesinde 1643 yılında meydana gelen veba sırasında pek çok kişinin ölmesi sebebiyle cizye defterinin güncellenmesi için Baltacı Mehmed Ağa görevlendirildi. Klaverne kadısı Mehmed Sezai Efendi’nin de yardımıyla yeniden tahrir yapılarak yeni cizye defteri merkeze gönderildi.²⁵⁹ Maksud Paşa’nın

²⁵³ Rayic: Bir malın satış değeri.

²⁵⁴ Osman Kimya, “17. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Meydana Gelen Salgın Hastalıklar, Bunların Neden Olduğu Toplumsal Sarsıntılar ve Göçler”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Sayı LIII, (Ağustos 2021), s. 2386-2387.

²⁵⁵ Efkân Uzun, “XVII. Yüzyıl Anadolu İsyânlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2008), s. 193-194.

²⁵⁶ Karademir, **a.g.e.**, s. 170.

²⁵⁷ M. Hanefî Bostan, “XVII. Yüzyılda Trabzon Şehri”, **1. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu**, İstanbul: Değişim Yayınları, (Kasım 2016), s. 680.

²⁵⁸ Murat Alanoğlu, “17. Yüzyıl Ortalarında Varto (Yerleşim, Nüfus, Vergi ve Aşiretler)”, **History Studies**, Sayı 12, (2020), s. 1147.

²⁵⁹ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 334.

Mısır'da olduğu dönemde yaşanan veba salgını nüfusun büyük bir kısmının ölümüne neden oldu, bu ölümler sonucunda kalan mirası alacak kimselerin bulunmaması ile mahlûlât²⁶⁰ adı verilen gelir hazineye kaydedildi. Paşa'nın sülüs-i evveli tahsil etmeye çalışması üzerine Rumeyle'de Sebilü'l-Müminin'de toplandı. Her gelen beylerbeyinin miri malı arttırması sonucu ödeyemeyecek hale geldiklerinden bunu zamanı gelince de vermeyeceklerini, hazinedeki eksikliğin mahlûlâtтан toplanan ile tamamlanması talep edildi. Maksud Paşa bunu kabul etmedi ve ödemeyi yapın, devlet katına arz edelim cevabı üzerine toplananlar tarafından paşa, müteferrikabaşı, çavuşlar kethüdası ve tercüman azı edildi. 10 Mart 1644'te Paşa kaleden indirildi ve ferman ile İstanbul'a çağırılıp katledildi.²⁶¹

1642-1644 yıllarında meydana gelen vebada 230 köyden ölenlerden hazineye büyük bir miktar sahipsiz mal aktarıldı.²⁶² Yaşanan veba salgını sonucu kalanların güç duruma düşmesi üzerine devlet böyle bir sayıma gerek duymuştu. 1643 yılında Erzurum'da yapılan cizye sayımı öncesinde şehrin nefer sayısı 604 iken veba ile sayı 544'e geriledi. Bu sayıya dâhil edilmeyen ve cizye vergisi alınmayan muhtelif hizmetlerde bulunanlar da dâhildi. 1645 yılında vebanın tekrar ortaya çıkması ile gayrimüslim halkın cizyeleri ödemedede yaşadığı sıkıntı ile tekrardan cizye sayımı yapılması istendi. İstenen sayım 1648 yılında yapıldı. Bu sayım ile cizye ödeyen kişi sayısı 500 neferdi ve bunlardan 15 kişi muaf tutuldu.²⁶³

1645 ve 1650 yıllarına ait iki yeni icmal defterinde, Erzurum'da 1645'te meydana gelen veba dolayısıyla ölenlerin ve köyleri harap olanların eksiklerini kapatmak için önceden deftere işlenmeyen yerler eklenerek bazı köylerde vergi miktarlarında artışa gidildi.²⁶⁴ 1649 tarihli bir diğer belgede Kesendire halkı bölgelerine uğrayan taun sebebiyle daha önceden Kesendire vakfına ödemiş oldukları aidatların düşürülmesi için yazmış oldukları arza verilen cevap ile aidatlarda indirime gidildi. Böylece halkın üzerindeki yük azaltılmaya çalışıldı.²⁶⁵ Üsküp'te 1649-1650 yılları arasında ortaya çıkan

²⁶⁰ Mahlûlât: Mirasçısı olmayan kişilerin vâkıfa ya da devlete kalan miraslarıdır.

²⁶¹ Tok, **a.g.t.**, s. 196.

²⁶² Tok, **a.g.t.**, s. 271.

²⁶³ Bilgehan Pamuk, "Osmanlılar Zamanında Erzurum Şehri'nde Ermeniler (XVI.-XVIII. Yüzyıllar) ", **Tarihte Türkler ve Ermeniler, Birlikte Yaşama Kültürü**, (213-227), Cilt 4, (2014), s. 218.

²⁶⁴ Alanoğlu, **a.g.m.**, s. 1166.

²⁶⁵ **BOA., TSMA.** e, nr. 798/49.

veba yüzünden halk şehri terk edince ödenmesi gereken avarız vergilerin ödemesinde yaşanan sıkıntı merkeze bildirilerek devlet bu durumdan haberdar edildi.²⁶⁶

Tırhala kazasına bağlı olan Türkeş köyünde 1651 yılında büyük bir veba salgını görülmesi sonucu halkın ödemesi gereken vergileri ödemede sıkıntı yaşaması üzerine Tırhala kadısının yazdığı arzla vergilerde indirim emri verildi.²⁶⁷ Bektaşî Ağa tarafından yazılan 1651 tarihli arzuhalde köylerine taun isabet etmesiyle sıkıntı yaşadıklarını dokuz haneden alınacak olan miktarda indirim yapılması istenildi.²⁶⁸ Göynük kazasında ise 1659'da taun salgınının yaşanması ile askerlerin bazıları öldü. Geri kalanlar ise perişan oldu, bunun sonucunda sadece üç kişi kaldı. Neticede başka vilayetten kendileri hakkında ihbar yapılması üzerine yazmış oldukları arz da ihbar edildiklerini ve ödemeleri gereken salyaneleri ödeyemeyecek kadar fakir olduklarından ödenecek miktarda indirim istediklerini belirttiler.²⁶⁹

Üsküp ve Selanik'te ise 1660 yılında ortaya çıkan vebadan etkilenen köylerden avarız vergisinin alınmaması sadece sürsat bedeline dâhil olmaları kararlaştırıldı.²⁷⁰ 1671 yılında Kahire'de meydana gelen yangının barutçu dükkânlarına sıçraması ile yangın felakete dönüştü, ardından ortaya çıkan veba sonucu yaşanan ölümler neticesinde büyük miktarda mahlûlât hazineye aktarıldı. Öyle ki bazı köyler üç kez satılarak el değiştirdi.²⁷¹

Çan kazası ve Biga sancağında 1680 yılında meydana gelen veba salgını halkın büyük bir kısmının ölmesine neden oldu. Hayatta kalanlar vergileri ödeyemeyeceklerinden buldukları bölgelerden göç ettiler. Biga kadısı durumu merkeze bildirip nüfus sayımı ve vergi düzenlenmesinin yapılmasını istedi. İnsanların bölgelerini terk etmesi pek çok sorunu da beraberinde getiriyordu.²⁷² Veba salgınının yaşanan bölge halkı üzerine yüklediği vergi yükünün yanı sıra bu hastalığa yakalanmamak için insanlar buldukları bölgeleri terk ederek göç etmeye başladı. Devlet bu olumsuz durumun önüne geçebilmek için salgının yaşandığı bölgelere vergi muafiyeti de getiriyordu.²⁷³ Göçler ile bölgenin terk edilmesi sonucunda vergiler toplanamamakta ve ıssız kalan

²⁶⁶ Kul, **a.g.t.**, s. 9-10.

²⁶⁷ BOA., **YB. 04**, nr. 2/53.

²⁶⁸ BOA., **İE.SH.**, nr. 1/65.

²⁶⁹ BOA., **C. SH.**, nr. 25/1204.

²⁷⁰ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 334.

²⁷¹ Tok, **a.g.t.**, s. 222.

²⁷² Kimya, **a.g.m.**, s. 2390.

²⁷³ Kimya, **a.g.m.**, s. 2393.

bölgede soygun, eşkıyalık faaliyetleri artmaktaydı. Bu tür durumlarla karşılaşmamak için bölge halkı yerinde tutulmaya çalışılmaktaydı.

1682 yılında Küre bölgesine yapılan saldırılar ve taunun ortaya çıkması ile birlikte maden ocağında çalışan esirler bu salgından etkilendi ve madende çalışacak esir kalmadı. Bölge halkının madeni çıkarmaya güçleri yetmiyordu ve verilen ücretler yeterli değildi. Küre-i Nühas kadısı Mustafa Efendi'nin arızası ile durum merkeze bildirildi ve ücretlerde artışa gidildi.²⁷⁴

Orhan Kılıç'ın aktardığı, 1696 yılına ait bir belgede; “Selanik sancağının Vodina kazasına bağlı olan Çortokob köyünde yaşanan vebanın köy halkına etki etmesi üzerine Vodina kadısı ödenmesi gereken avarız vergisinde indirimle gidilmesi için merkeze bir arz yazmıştı. Razlık kazasında ise 1699 yılında yaşanan veba halkın büyük bir kısmının ölümüne neden olunca Razlık kadısının hayatta kalan kişilerin üzerinde bakiye kalan ve ödenmesi gereken avarızlarda indirimle gidilmesi için merkeze talepte bulunduğu”²⁷⁵ aktarılmaktadır.

Arapgir kazasında 1695 yılında meydana gelen taun salgını halkın vermekte olduğu bedeli nüzul ve avarız vergilerinin ödenmesinde sıkıntı yarattı. Zira şehirden yüz on dokuz avarız ve nüzul bedeli ödenmesi gerekiyordu. Salgının yarattığı sıkıntı ödemelere de yansdığından otuz dokuz hane bu ödemeyi yapamadı. Bölge kadısı Mustafa Efendi durumu bir arz ile merkeze iletti. Gelen cevapta avarızların toplanmasını fakat otuz dokuz haneye ait bilgilerin defterde yazılı olduğunu ve onların ödemelerinde indirimle gidilmesi emredildi.²⁷⁶ Beş ağılı ve birçok hanesi olan Keşan kazasına bağlı olan Arnavud köyünde 1697 yılında meydana gelen taun salgını dolayısıyla ödenmesi gereken avarız vergilerinin ödenmesinde sıkıntı yaşandı. Köylüler durumunu Naip Mehmed'in yazdığı arz ile merkeze bildirerek ödenecek miktarın azaltılmasını talep etti.²⁷⁷ 1697'de Alaiye, Aydın, Saruhan ve Mentеше sancaklarında meydana gelen veba yüzünden pek çok kişi öldü. Hayatta kalanların avarız ve nüzul bedellerini ödeyecek durumlarının olmaması üzerine merkezden istedikleri yardım talebi ve indirim kabul edildi halkın tüm borçları silindi.²⁷⁸

²⁷⁴ BOA., İE.MDN., nr. 2/105.

²⁷⁵ Kılıç, *İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum*, s. 336.

²⁷⁶ BOA., İE.SH., nr. 2/119/1.

²⁷⁷ BOA., İE.SH., nr. 2/136.

²⁷⁸ İlker Yiğit ve Osman Gümüştü, “Manisa ve Çevresinde Salgın Hastalıkların İskâna Etkisi (XVI.-XX. yy.), TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, Ankara:13-14 Ekim 2016, s. 384.

Yanbolu havalisinde her haneden alınan avarız sayısı ikidir. 1698 yılında bölgede görülen taun yüzünden halkın bu vergileri ödemeye gücü yetmedi, kadı Osman Efendi aracılığıyla içinde buldukları durum ve vergilerde indirim istekleri merkeze iletili.²⁷⁹

1699 tarihli bir diğ er arz belgesinde, yüz evden oluş an Manastır köyünde iki yıldan beri taun salgını yüzünden köy hanesi yüz haneden kırk haneye düş müştü. Köyden dokuz hane avarız alınıyordu. Köy halkı ödemeleri gereken avarızı ödeyemediklerinden hanelerden alınacak olan miktarlarda indirim yapılması için yazılan arz ile durum merkeze bildirildi.²⁸⁰ Konya bölgesine ait 1699 tarihinde yazılan belgede meydana gelen veba salgını ve kıtlık dolayısıyla yüz otuz hanede ölümler yaş andı. Halkın ödemesi gereken vergileri ödeyecek durumları yoktu. Bundan dolayı içinde buldukları durum merkeze iletilerek ödemelerde indirim ricasında bulunuldu.²⁸¹ Aktarılan örneklerden anlaşıldığı üzere, yaşanan sıkıntılar sebebiyle halkın durumunu devlet merkezine bildirmesi sonucu ödemelerde indirim ile bir kolaylık sağ lanmaktaydı.

Doyran kadısı Mehmed Efendi'nin imzasını taşıyan 1699 yılına ait arizada; Doyran kazasını vuran veba salgını dolayısıyla bazı kişilerin öldüğü ve bazılarının da firar ettiğini fakat bunlardan kalan vergileri ödeyecek güçlerinin olmadığını merkeze bildirilmekteydi. Aynı tarihli bir diğ er arizada ise Doyran kazasına bağı lı Kozlıda ve Ç amış lı mahallelerinde veba salgını görölmesi dolayısıyla tahrirden sonra ölen kişiler vardı ve bu ölen kişilerin eş kinci bedelini ödeyecek durumları olmadığından bu durum merkeze bildirildi.²⁸² Bereketli kazasına bağı lı olan bazı mahallerde 1699'da veba dolayısı ile yaşanan ölümler ve firar edenler ile ilgili bilgiler Fatihan Bedeliyesi sebebiyle deftere kaydedildi. Vefat eden on üç nefer ve firar edenlerin ödemesi gereken vergilerin söz konusu sene kendilerinden tahsilinin mümkün olmadığı, yapılan ihbarlar dolayısıyla zor durumda kaldıklarını İbrahim Efendi tarafından tutulan defter ile merkeze arz edilmişti.²⁸³

1683-1699 yılları arasında Bosna'da ortaya çıkan veba, savaş koş ullarıyla birlikte bölgenin sosyoekonomisi üzerinde yıkıcı bir etki yarattı. Bu durum Saraybosna ş er'iyye sicillerindeki kayıtlara yansıdı.²⁸⁴ Bağ dat ve Basra bölgelerinde meydana gelen kıtlık,

²⁷⁹ BOA., İE.SH., nr. 2/15.

²⁸⁰ BOA., İE.SH., nr. 2/128.

²⁸¹ BOA., İE.DH., nr. 16/1521.

²⁸² BOA., İE.DH., nr. 15/1419/1.

²⁸³ BOA., İE.SH., nr. 2/114/1.

²⁸⁴ Yaş ar Korkmaz, "Viyana Kuş atması'ndan Sonraki Harp Yıllarında Bosna Eyalet'inde Asayiş ve Düzen (1683-1699)", (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, 2018), s. 79.

veba, salgın hastalıklar, eşkıyalık faaliyetleri, güvenlik problemi ve vergiler halkın içinde bulunduğu durumu daha da zorlaştırıp ölümlere neden olduğundan hayatta kalanlar yerlerini terk etmek zorunda kaldılar. Nitekim bu sebeple Basra, Şehrizar ve Musul eyaletlerine gidenler oldu. Toprağın ve köylerin boş kalması, vergilerin ödenmemesi, hazinede büyük kayıplara neden oldu. Devlet merkezi, oluşan bu durum üzerine valilerine emir göndererek yerini terk eden halkın geri dönmesi için reyaya yardım edilmesini istedi. Bağdat valileri de mektuplarında taahhüd akçesi, irsaliye, ceyb-i hümayun ve caize gibi kalemlerden merkeze her yıl gönderilen vergilerin bir süre talep edilmemesi istendi ve bu talepler olumlu karşılık buldu.²⁸⁵ Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin büyük bir çoğunluğunun salgın hastalığın ortaya çıkmış olduğu yerleri terk etmesi vergi düzenini etkiledi, gittikleri yerlerde kayıt dışı yaşamaları ile vergi kayıplarına neden oldular. Oluşan bu durum üzerine vergiler mültezimlere verilerek devlet ile mültezimler arasında güncelleme yapıldı.²⁸⁶

Devlet merkezi, halkının içinde bulunduğu duruma, halkına yapılan haksızlıklara ve kendilerinden istenen taleplere karşı sessiz kalmıyordu. Gelen taleplere dönüşler yapılarak sıkıntılar bir nebze de olsa giderilmeye çalışılıyor, sıkıntı çıkaranlar hakkında da gerekenler yapıyordu. Yapılan müracaatlar ile yazılan belgelerle halkın içinde bulunduğu durumdan haberdar olunarak mevcut sıkıntılar göz önüne alınarak halkın ödemelerinde indirim yapıyordu. Sahipsiz olan malların hazineye aktarılmasıyla devlet hazinesi az da olsa maddi bir gelir elde ediyordu.

2.2.2. Hayvanlar Üzerindeki Etkisi

Vebanın İnsanlar üzerinde yarattığı etki kadar hayvanlar üzerinde de etkisi bulunmaktaydı. Hayvanlarda görülen veba yüzünden hayvanlar sürüler halinde telef oluyordu. Nitekim hastalığın bulaşmasını engellemek için hastalığa yakalanan hayvanlar için yapılan uygulamalar da sıklıkla kaynaklara yansımaktaydı.

Hayvanlara bulaşan sığır vebası/veba-yi bakari en yaygın hastalıktır. Osmanlı'da hayvanlar arasında da veba salgınları görülmüştür ve kaynaklara veba-yi bakari/sığır vebası olarak geçmiştir.²⁸⁷ Özellikle Afrika, Asya ve Avrupa bölgelerinde görülmüştür.

²⁸⁵ Turan, a.g.t., s. 346.

²⁸⁶ Kılıç, **Salgın Hastalıkların Vergi Düzenine Etkisi**, s. 375.

²⁸⁷ Kamuran Şimşek, "Osmanlı Devri Denizli'de Sığır Vebası: Veba-yi Bakari", **Belgi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 19, (2020), s. 2070.

Söz konusu hastalık sığır, manda, koyun, domuz, keçi ve çift tırnaklı olan hayvanlar üzerinde etkili olmakta ve ekonomik zararlar vermektedir. Türkçede bu veba türü “çor ve malkıran” olarak adlandırılmaktadırlar.²⁸⁸ Osmanlı Devleti’nde büyük baş hayvanlarda görülen hastalık ise mal ağrısı, çor, malkıran ve sığır öledi gibi isimlerle ifade edilmiştir.²⁸⁹

İstanbul ve çevresinde görülen veba salgınının etkileri büyük olmak ile birlikte Temmuz 1625’te İstanbul’da vebadan ölenlerin en az 2-3 bin olduğu tahmin ediliyordu. İstanbul dışına sıçrayan veba insanlar dışında hayvanlarda da görülmeye özellikle koyunlarda görülmesi ile birlikte bu hastalığa yakalanan hayvanların kasaplar tarafından kesilip satılması yasaklamak zorunda kalınmıştı. Oluşan bu olumsuz durum karşısında halk payitahttan kaçıyor. Eylül ayında dünyada 140 binden fazla insanın ölümüne neden olan vebanın İstanbul’da da etkisi kırıldı.²⁹⁰ İngiliz elçisine ait olan bir mektupta hayvanlar arasında ortaya çıkan ve adı bilinmeyen hastalıktan dolayı kasapların koyunları kesmelerinin yasaklandığı ve bunun nedeninin ise hastalığın hayvanların sürüler halinde ölümüne neden olmasından bahsetmekteydi.²⁹¹

Kümes hayvanlarında kuş veya tavuk vebası dedikleri salgın hastalık görülmektedir.²⁹² Hayvanlarda görülen bu salgın hastalıklar yüksek oranda hayvanın ölümüne neden olurken hayvansal ürünlerde de azalma yaşanmakta ve hastalık bu ürünler üzerinden insanlara geçebilmekteydi. Nakliyede kullanılan büyükbaş hayvanların ölümü hem nakliye hem de tarlaların sürülüp ekilememesi dolayısıyla kıtlığa neden olmaktaydı. Sığır vebasının etkileri, kuş veya tavuk vebası kümes hayvanlarını da etkiledi. Ördek, hindi, güvercin, tavuk, su kuşları ve kazlarda görülen salgın hastalık kan emen sinekler, solunum ve deri yoluyla bulaştırmaktadır ve hastalığın bulaştığı hayvanlar bir ila yedi gün içerisinde ölmekteydi. Ölen hayvanların yakılarak gömüldükleri yerler derin olmalıydı.²⁹³

16. yüzyıl sonunda soğuk ve açlıktan hayvanlar arasında görülen salgın hastalık/kıran imparatorluğun her yerini sardı ve çok sayıda ölüme neden oldu.²⁹⁴ Fakat göçebelerin yaşam tarzları belirli bir yerde uzun süre kalmamaları onları salgın

²⁸⁸ Kılıç, **a.g.e.**, s. 57.

²⁸⁹ Şimşek, **a.g.m.**, s. 2070.

²⁹⁰ Zinkeisen, **a.g.e.**, s. 31.

²⁹¹ Büyükaksoy, **a.g.t.**, s. 695.

²⁹² Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 172.

²⁹³ Kılıç, **a.g.e.**, s. 57-58.

²⁹⁴ White, **a.g.e.**, s. 217-218.

hastalıklara karşı avantajlı bir konuma getirdi. Hastalığa sebep olan pirelerin ölümüne neden olan keçiler ve atların kokusu sayesinde hastalıklara karşı korunabiliyorlardı.²⁹⁵ Tarım ve hayvancılık alanında hayvanların önemi büyüktür. Salgının hayvanlarda görülmesi ve pek çok hayvanın ölmesi bu alandan gelen ekonomik gelirin de sekteye uğramasına neden olmuştur.²⁹⁶

17. yüzyıl saray bestekârı olan Santurî Ali Ufki Bey anılarına 17. yüzyıl ortalarında Edirne sarayında ortaya çıkan vebanın nedeni olarak kurban bayramında kesilen hayvanların kanına ve sakatatlara vuran güneş sonucunda ortaya çıkan kokunun neden olduğunu yazmıştır. 16. yüzyılda mezbahaların İstanbul dışında olma uygulaması 17. yüzyılda da devam etti. Kasaplar şehrin dışında koyunları kesip temizledikten sonra şehre getirirdi.²⁹⁷ Türk baytarlarından Binbaşı Adil Bey sığır vebasında kullanılacak aşığı 19. yüzyılda bulmuştu. Bulunan bu çözüm ile hastalık etkisini yitirdi.²⁹⁸ Hayvanlar üzerinde görülen veba pek çok olumsuz duruma neden olmuştur. Yapılan çalışmalar ile vebanın hayvanlar üzerindeki etkisi ortadan kaldırılmıştır.

2.2.3. Kıtık ve Fiyatlara Etkisi

İnsanların vebadan kaçarak ziraat yaptıkları topraklarını boş bırakması ve üretimin olmaması temel ihtiyaç malzemelerinin azalması yahut hiç bulunamamasına neden olmaktadır. Kaçınılmaz olarak meydana gelen bu durumlar sonucunda kıtlık yaşanmaktaydı. Elde bulunan ürünün az olması, ürüne talebin de çok olması ürün fiyatlarının normalin çok üstünde olmasına sebep olmaktadır.

16. yüzyılın son dönemlerinde görülen kıtlık, temel gıda fiyatlarına yansdığından fiyatlar arttı. Oluşan bu durum üzerine padişah talimatıyla zenginlere ziyafet vermemeleri konusunda emir verildi.²⁹⁹ 1600-1604 yıllarında Nil'in taşması ile Mısır'da görülen veba salgını kıtlık ve açlığa neden oldu. 1595-1604 arası dönemde Anadolu'da temel gıda fiyatları üçe katlanırken, 1608'de koyun ve buğdayın fiyatı beş kat arttı.³⁰⁰ 1602-1604 yıllarında Mısır Beylerbeyi görevinde bulunan Yavuz Ali Paşa döneminde 1602 yılında

²⁹⁵ Kılıç, *İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum*, s. 264.

²⁹⁶ Şimşek, *Osmanlı Devri Denizli'de Sığır Vebası: Veba-yi Bakari*, s. 2070.

²⁹⁷ Kılıç, *İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum*, s. 192-193.

²⁹⁸ Kılıç, *İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum*, s. 174.

²⁹⁹ White, *a.g.e.*, s. 212.

³⁰⁰ White, *a.g.e.*, s. 244.

kıtlık ile birlikte pahalılık ve veba salgını yüzünden buğdayın vukiyyesi (okkası) 36 paraya çıkarıldı.³⁰¹

1665 yılı yaz mevsiminde İstanbul'da meydana gelen büyük bir yangında şehrin büyük bir kısmı ve halkın malları kül oldu. Ayrıca, Edirne ve etrafına kar yağmadığı gibi kuru soğuklar ile birlikte yağmurun da yağmaması kuraklığı beraberinde getirdi. Edirne'den Sofya'ya, Silistre'den Üsküdar çevresine kadar Anadolu'nun bazı yerlerinde ekinler bir karış olup güneşte yandı. Hayvanlar susuzluktan helak oldu. Kıtlıkla beraber taun salgını da görüldü. Oluşan bu durumda pahalılık genel ihtiyaç fiyatlarına da yansdı. Bir alanda yaşanan sıkıntının başka birçok alanda yarattığı etki halkı zor durumda bırakıyordu.³⁰²

1688 yılında Bağdat idaresine getirilen Hasan Paşa döneminde Irak'ta yaşanan kıtlık ile pahalılık Bağdat ve Arap Beylerbeyinin halklarını etkiledi. Yaşadıkları bu olumsuz durum karşısında Bağdat'tan istedikleri yardımı da aldılar. Kıtlık yüzünden pek çok kişi hayatını kaybederken bu defa da 1689 yılında Şiraz'da ortaya çıkan veba Basra'ya oradan Musul'a ve oradan Bağdat'a kadar yayılarak çok sayıda kişinin ölümüne neden oldu. Bağdat'ta ölenlerin sayısının 100.000'i bulunduğu söylenmekteydi. Görülen veba salgını bu defa daha şiddetli olup çok sayıda insanın canını alarak üç ay sonra şehri terk etti.³⁰³

1692 yılında kıtlık, pahalılık ve veba yüzünden halk çok fazla güçlük çekti. Ayrıca birkaç yıldır suların taşması ile birlikte insanlar zayıf ve fakir düştü. Her sene Hazine-i Amire'ye ödedikleri yüz bin kuruştan ve merkeze gönderilen verginin yirmi beş kuruşunun af olunması istendi ve bu durum yazılı olarak Basra valisi Halil Paşa'ya bildirildi.³⁰⁴ İsmail Paşa'nın 1695 yılında Mısır'da göreve geldiği zaman kıtlık ve pahalılığın yanında taun salgını da kendisini göstermesiyle tedbirler alındı. Taundan vefat edenlerin tekfin³⁰⁵ ve defin masrafları beytülmal tarafından karşılandı.³⁰⁶

Avrupa'daki nüfusun fazlalığı kıtlığa neden olmaktaydı. Kara Ölüm ile nüfusta yaşanan azalma neticesinde elde olan ürün nüfusun geri kalanı için yeterli olmuştur. Elde

³⁰¹ Tok, **a.g.t.**, s. 270.

³⁰² Oral, **a.g.t.**, s. 80-81.

³⁰³ Turan, **a.g.t.**, s. 180-183.

³⁰⁴ Özcan, **a.g.e.**, s. 455.

³⁰⁵ Tekfin: Kefenleme.

³⁰⁶ Tok, **a.g.t.**, s. 237-238.

olan toprağın ekilip biçilememesi, ürünlerin toplanması, işçi ihtiyacını doğurduğundan artık karın tokluğuna çalışma devri sona ererken fakir olanlar zenginleşti.³⁰⁷ 17. yüzyılda Edirne’de bulunan İtalyan seyyah Gemelli Careri, şehirdeki nüfus artışı, kıtlık ve pahalılığın yanı sıra vebanın etkisiyle evlerin kötü koktuğunu tasvir etmektedir.³⁰⁸

Kıbrıs’ta mevsimsel farklılıklar neticesinde yaşanan değişiklikler sonucunda soğuk ve kuraklık yaşanması, yağmurun az yağması, sıtma ile veba gibi salgın hastalıkların ortaya çıkması ve çekirge istilası gibi durumlar zirai üretimi olumsuz yönde etkiledi.³⁰⁹ Kıbrıs arpa ve buğday yetiştirilen bir bölgeydi. 1593-1633 arası dönemde hububat fiyatlarında yaşanan artışın nedeni sıtma ve veba gibi salgın hastalıklar ve 1610-1647 arası dönemdeki çekirge istilalarıdır.³¹⁰ Doğa olayları ve salgın hastalıklar yüzünden elde bulunan ürünün az talebin çok olması ürün fiyatlarında artışa neden olarak halkı zor durumda bırakmıştır.

Vebadan kurtularak hayatta kalanlar göç hareketine katılmayarak arazisinin başında duruyor fakat tahrirden sorumlu memurların hışımına uğrayabiliyorlardı. Meydana gelen gelişmeler ekonominin iyileşme sürecini daha da geciktiriyordu.³¹¹ Vebanın yaşanması ile birlikte işletme ve yolların kapanması ticari hayatı durdururken bu durum kıtlık oluşumunu da hızlandırmaktaydı.³¹² Kıbrıs’ta yaşanan taun salgınında bazı tımarlı sipahiler ölünce onlardan kalan tımarlar var ise oğulları yok ise de hak edenlere verilerek toprağın işlenmesi sağlanmıştır.³¹³

Tarhuncu Ahmed Paşa döneminin mali alandaki sıkıntıları için önlemler alarak durumu düzeltmeye çalıştı. Fakat vebanın ve kötü hasadın da etkisiyle durumu düzeltmeyince bunu hayatıyla ödedi.³¹⁴ Kıtlığın uzun sürmesi ile birlikte kötü beslenme koşulları doğum oranlarını düşürdü bu durum nüfus kaybının ağırlaşmasına neden oldu.³¹⁵

³⁰⁷ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihanı Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 319.

³⁰⁸ Tommaso Bertele, **a.g.e.**, s. 253-254.

³⁰⁹ Recep Dünder, “Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)”, (Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, 1998), s. 230.

³¹⁰ Dünder, **a.g.t.**, s. 312.

³¹¹ Karademir, **a.g.t.**, s. 143.

³¹² Karademir, **a.g.t.**, s. 141.

³¹³ Dünder, **a.g.t.**, s. 218.

³¹⁴ Caroline Finkel, **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, s. 221.

³¹⁵ White, **a.g.e.**, s. 287.

Kıtlıklar sonucunda insanlar yaşamlarını devam ettirmek için buldukları yerleri terk ederek büyük şehirler ve kasabalara gidiliyordu. Bu iç göçler sebebiyle hastalığı barındıran virüsler kalabalık bölgelere taşınarak kitlesel ölümlere neden oluyordu. Yeterli beslenememe salgın hastalıklara karşı insanı savunmasız hale getiriyordu. 17. yüzyıl ortalarında Batı Avrupa’da kıtlığın azalmasıyla salgın hastalıklarda azalmalar görülmekteydi.³¹⁶ Veba dolayısıyla insanların yerlerini terk etmesiyle toprağın işlenmemesi, bu durum da ürün kıtlığına ve fiyatların da yükselmesine sebep olmaktaydı.

2.3. SOSYAL VE KÜLTÜREL ALANDAKİ ETKİLERİ

İnsanların hayatları yaşamış oldukları coğrafyalar üzerinden şekillenirken meydana gelen iyi yahut kötü her türlü olay birçok alanda olduğu gibi sosyal ve kültürel alan üzerinde de etkisini kaçınılmaz şekilde göstermektedir.

Hac güzergâhında vebanın etkisine bakıldığında; Memlukler zamanında Kahire’de meydana gelen kıtlık sonrasında Nil nehri çekilerek açlığa neden oldu. Sağlıksız yaşam koşulları ile birlikte yaşanan büyük veba salgını sonrasında meydana gelen susuzluk ve güvenlik endişesi hacıların hac rotasını değiştirmesine neden oldu.³¹⁷ Fakat incelediğimiz Osmanlı kaynaklarında hacıların kullanmış olduğu yol güzergâhlarında veba salgını hakkında bilgilere rastlanılmamıştır.

Temmuz 1625 yılında İstanbul’da yaşanan veba salgınında her gün en az iki üç bin kişinin öldüğü tahmin edilmektedir. Üç ay varlığını sürdüren salgın toplamda 140 bin kişinin ölümüne neden oldu ve etkisi ancak Eylül’de kırılmaya başladı.³¹⁸ Milos Adası’nda 1687, 1688 ve 1689 yıllarında ortaya çıkan veba salgınının adaya gelen gemilerin temizlik ve karantinaya uymaması dolayısıyla ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Burada üç yıl boyunca üç dört ay salgının görülmesi 1689’da dört bin kişiden oluşan ada halkından yedi yüz kişinin, 1704 yılında ise adada tekrar varlığını gösteren veba çocukların büyük bir kısmının ölümüne neden oldu. Korsanların adayı terk etmesi ile birlikte adada yoksulluk kendisini gösterdi.³¹⁹ Karadağ’da 1699 ortaya çıkan

³¹⁶ Karademir, **a.g.e.**, s. 167.

³¹⁷ Burak Gani Erol, “Memlukler Zamanında Mısır Hac Güzergâhı – Kahire’den Mekke’ye Uzanan Kutsal Yolculuk”, **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 16, (2019), s. 268.

³¹⁸ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 101.

³¹⁹ **Tournefort seyahatnamesi**, Stefanos Yerasimos (ed.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013, s. 33.

veba nedeniyle buraya bağı köylerde 130 kişi çocuk sahibi olmadan öldü.³²⁰ Doğu Akdeniz’de çocuk vebası adı verilen ve bulaşıcı olan hastalık çocuklarda 48 saat boyunca humma ve boğaz rahatsızlığı ile ölümlere neden olurken yetişkinlere bulaşmıyordu.³²¹ Bir yönüyle veba salgını sadece büyüklerde değil çocuklarda da görülmekte ve çok sayıda ölüme neden olmaktadır.

2.3.1. Edebiyata Yansıması

İnsanların başlarından geçen iyi yahut kötü olayların kayıt altına alınması ve dilden dile aktarılması sebebiyle kalıcı etkiler ve izler bırakan veba salgınlarının da dönemin edebiyatına yansıdığı görülmektedir.

Bu bağlamda ilkin veba motifleri Anadolu türkülerine yansımıştır. Kırmızı gül demet demet adlı ağıt 17. yüzyıl yahut 150 yıl öncesinde Erzurumlu tüccar Mehmed’in Revan’a ticaret kervanı ile gidip burada vebaya yakalanıp ölmesi sonucu annesinin oğlunun ardından bir seslenişidir.³²² Salgın hastalıklar efsanelere de konu olmuştur. Bir efsaneye göre: Kerkük’te ortaya çıkan veba insanların ölümüne neden olur. Fakat Urfa bölgesinde hastalık yoktur ve burada ulu bir zat bulunmaktaydı. Kerküklüler bu zatı istediler Urfalılar verilmeyeceği endişesi ile zata karşılık 40 babayiğit istediler ve teklif kabul edildi. Neticede bu zat Kerkük’e geldi ve veba bir daha Kerkük’te görülmedi. Kerküklüler de bu zatı bir daha geri göndermedi, böylece kırk babayiğit te Urfa’ya yerleşti ve bugün bunların torunları Urfa’da bulunmaktadır.³²³

Halk arasında şaka maksatlı takımlarda da veba hastalığının çokça kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, bir gün vezirin divanında Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri otururken Kara Abdullah divana girerek meselesini arz ettikten sonra elini kaldırarak şaka ile kazaskeri methetti. Vezir kazaskerden hoşnut olmadığını ve sözle sataştığını anladı ve gülümseyerek duanın aslını sordu. O da çok sevdiğim evladım ateşli bir hummaya tutuldu ilaç fayda etmedi. Hummaya hitap ederek “oğlanı salı vermezse Anadolu Kazaskerinin günahı boynuna olsun” dedim, oğlan iyileşip gözünü açtı. Vezir gülümseyerek neden

³²⁰ Kılıç, **16-18 Yüzyıllarda Balkan Şehirlerinde Yaşanan Veba Salgınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri**, s. 1200.

³²¹ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 141.

³²² Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 379-380.

³²³ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 386-387.

Rumeli Kazaskerinin günahlarını havale etmedin deyince onu öyle önemsiz şeylere harcamam, çocuğun taununa saklarım deyince divandaki herkes kahkaha attı.³²⁴

IV. Murad'ın kızı Rukiye Sultan, yakalandığı veba yüzünden öldüğünden Rezmi'nin divanının 17. tarih kıtasında kendisinden bahsedilmiştir.³²⁵ Tatarların yazılı kaynaklarının dışında atasözlerinde de veba salgının engellenmesinde önemli rolü olan kediler ile ilgili pek çok atasözü bulunmaktadır.³²⁶ Edebiyat alanında türkü, efsane, fıkra ve divan türündeki eserlerde de vebanın yansımalarını görmekteyiz.

Vebaya toplumun her kesiminde rastlanılıyordu ve neredeyse salgından etkilenmeyen kesim yoktu. Veba salgınına yakalanıp ölen bazı şairler: 1607'de Âtufî ve Gazâyî, 1612'de Nesibî, 1615'te Mehmed, 1616'da Niksârî, 1617'de Edibî, 1645'te Fahri Çelebi, 1647'de Fehim-i Kadîm, 1648'de Zamirî, 1675'te Asımî, 1680'de Şâmî, 1686'da Sükkerî, 1687'de Reşîd, 1688'de Nûrî, 1689'da Fa'izî ve 1693'te Sa'dî'dir.³²⁷ Ülkeyi kasıp kavuran veba, şairlerinde ölümüne neden olmuştur.

2.3.2. Veba Karşısında Dinî ve Batıl Yöntemlere Başvurulması

Vebanın kaynağının bilinmemesi ve hastalığın önlenememesi sebebiyle Orta Çağ insanları doğaüstü güçlerle bu hastalığı izah etmeye çalışmışlardı. Hristiyanlar tılsım, büyü, kurban ve dini ayinlerle vebaya şifa aramışlardı. İslam toplumlarında ise din esaslı çözümlerin dışında tılsım, büyü ve batıl yollar da denenmişti.³²⁸ Dolayısıyla Avrupa ve İslam dünyası vebaya çözümü tıpta, astrolojide ve büyüde aramışlardı denilebilir.³²⁹ Hristiyan ve İslam toplumlarında vebaya karşı ayrıca karantina uygulamasına dikkat edildiği de görülmektedir.³³⁰

Tılsım ve büyü ile ilgili geçmiş örnek olarak, M.Ö. 2. yüzyılda Antakya'da St. Pierre Kilisesi yakınında kaya içinde dev bir büst bulunmaktaydı. Tılsımlı olduğu söylenen bu büst şehri vebadan korumak ve salgın esnasında ölümleri durdurmak için

³²⁴ Târih-i Na'imâ III, s. 1540.

³²⁵ Rukiye Ütücü, "17. Yüzyıl Divânlarına Göre IV. Murad'ın Edebi Biyografisi", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ocak 2015), s. 66-67.

³²⁶ Dörtok Abacı ve Yaşa, **a.g.m.**, s. 159-160.

³²⁷ M. Öztürk, **a.g.m.**, s. 128.

³²⁸ Ertaş ve Eğnim, **a.g.m.**, s. 90.

³²⁹ Mentеше, **a.g.m.**, s. 85.

³³⁰ Ertaş ve Eğnim, **a.g.m.**, s. 90.

tılsımlanmıştı.³³¹ Fransa’da ise 16. ve 17. yüzyılda veba salgınından korunmak için boyunlara kâfirundan yapılmış muskalar takılmaktaydı.³³²

Osmanlı Devleti’ne bakıldığı zaman, 17. yüzyıl seyyahı Evliyâ Çelebi Osmanlı Devleti’nde seyahat sırasında fazla miktarda sıçan gördüğü yerlerin isimlerini kaydetmişti. Sıçanların az ya da hiç olmamasına şaşırılmıştı. Örneğin Muş’ta sıçan yoktur ve buranın büyü ile korunduğuna inanılmaktaydı.³³³ Güvercinlerin yuva yapmış olduğu evde vebanın olmayacağı inancı vardı.³³⁴ 1638 yılında Trablus Eyaleti’nde kadı olan Ünsî Efendi ile Şahin Paşa’nın arası iyi değildi. Şahin Paşa, Ünsî Efendi için duman çektiği ve büyü yaptığı iddiası ile padişaha şikâyet edince huzura çıkmasına karar verildi. Padişah Ruhâ’da bulunmaktaydı, siyasi olaylardan dolayı on sekiz kişi katledilmişti. Ünsî Efendi mübaşiri ile padişahın çadırı önüne gelince katledilmiş kişileri gördü ve padişah içeride elinde bir savaş mızrağı ile dolanmaktaydı. Huzura sonraki gün kabul edilecekleri söylenince dönüp gittiler. Padişah ve Silahdar, Ünsî Efendi’nin korkmasından bahsedip güldü. Ünsî Efendi’ye ait olan ve büyü yaptığı iddia edilen eşyaları inceleyen padişah vefk³³⁵ görünce kim için olduğunu sordu. Silahdar Paşa bunun sefere gittiği için sultanın kendisine koyulduğunu belirtti. Bu durum üzerine padişah muskayı silahtara vererek yazıp göndermesini ve bühtana³³⁶ uğradığını belirtti. Bu olaydan sonra Ünsî Efendi padişaha daha yakın olup onunla sefere bile katıldı. Sefer dönüşü İstanbul’a vardıklarında taunun olması dolayısıyla kızlarına da vefk yazılmasını fermanla buyurdu ve kızlarına yazılan vefk karşılığında kendisine iki yüz filori verildi.³³⁷ Örneklere yer verildiği üzere, hastalıktan korunma yöntemi olarak tılsım, büyü, muska ve batıl inançların varlığı dönemin eserlerine yansımıştır.

Uzun süre vebanın nedenlerinin bilinmemesi Orta Çağ Avrupa’sında veba salgınının nedeni olarak dinin görülmesini sağlamış ve kiliseden medet ummuşlardı. Nedenlerinin bulunamaması hastalığın yayılmasına sebep oldu. Yahudilerin kuyuları zehirlemesi ve havada meydana gelen kötü kokuların bu hastalığa sebep olduğu ileri

³³¹ Kılıç, *İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum*, s. 424.

³³² Kılıç, *İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum*, s. 426.

³³³ Varlık, *a.g.e.*, s. 46.

³³⁴ Panzac, *a.g.e.*, s. 161.

³³⁵ Vefk; Muska.

³³⁶ Bühtan; İftiraya uğramak.

³³⁷ Naima, *a.g.e.*, s. 879-880.

sürüldü. Yapılan bilimsel incelemeler ile hastalığın bir mikrop olduğu ve hızlı bir şekilde yayılma gösterdiği vurgulandı.³³⁸

16.ve 17. yüzyılda Avrupa’da vebanın ortaya çıkış nedeni olarak kedi besleyen kadınlar, kara kediler ve cadılar sorumlu tutuldu.³³⁹ Batı toplumlarında Orta Çağ boyunca görülen vebanın tanrının öfkesi olduğu düşünülüşünden hastalığın yayılmasını önlemek için Yahudiler ve cadılar öldürülüp yakıldı. Müslümanlar ise vebanın Allah tarafından geldiği ve kader olarak kabul edildiğinden hastalıktan kaçmamışlardı.³⁴⁰ Avrupa’daki bu uygulamalara Osmanlı’da rastlanılmamaktadır. Ahlaki yönden uygun olmayan davranışların vebaya neden olduğu düşüncesiyle sağlık alanında yapılan temizlik, vicdan yönüyle de ele alınarak fahişe, genç bekâr erkek, dilenci ve suçlu gibi unsurlar mahallelerden temizlenmekteydi.³⁴¹ Bu durum toplumsal davranışlarda dini yaklaşımların etkili olduğunu göstermektedir.

³³⁸ Mentеше, **a.g.m.**, s. 82.

³³⁹ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihanı Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 420.

³⁴⁰ Rıdvan Özdiñ, “Allah’ın Kaderine Kaçmak: Veba ve Kolera Etrafında Tedbir Düşüncesi”, **Kelam Araştırmaları**, Cilt 12, Sayı 1, (2014), s. 298.

³⁴¹ Varlık, **a.g.e.**, s. 346.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VEBA VE TOPLUM SAĞLIĞI

Veba ile karşılaşan diğer toplumlar gibi Osmanlılarında veba ile ilgili bilgi, inanç ve tavırları bulunmaktaydı. Vebanın Allah'tan geldiğine olan inançları onların hastalığa karşı tavrını belirliyordu. Zira din, salgınlara verilen tepkiler üzerinde etkili olmaktaydı. Salgın hastalıklar hakkındaki bilgilerden risale, şiir, menakıbname, kronikler, mezar taşları vb. eserlerde mevcuttur. Hastalığa dair bilgilerin kaydedilmiş olması yapılan tedavi yöntemleri ve bunun nedeninin neler olduğu, izlenmesi gereken yolda bir rehber mahiyeti taşıyordu. Hastalık önceleri doğaüstü olaylar ile ilişkilendirilirken daha sonra doğal ortam ile ilişkilendirildi. Salgın hastalıkların görüldüğü bölgelerde hastalık hakkında bilgi veren risaleler, veba duaları vb. gibi yazılar kaleme alındı. Bilgilerin kayıt altına alınması yaşanmış olan hastalıklarla ilgili bilgileri başka toplumlara aktarırken karşılaştırma yapmayı da sağlamaktadır.

İzmir'e 1632 yılında uğrayan Fransız seyyah Tavernier'e göre, şehirde her yıl ortaya çıkan vebanın sebebi kış mevsimi boyunca şehrin etrafında biriken suyun kokması ve bu suyun boşaltılmamasıydı. Haziran ve Temmuz'da ortaya çıkan vebadan sonra Eylül ve Ekim'de sıtma hastalığı ortaya çıkarak vebadan daha çok ölümlere neden olmaktaydı.³⁴² 1660 yılında yaşanan büyük bir yangında İstanbul'un büyük bir kısmı tahrip oldu ve 40 bin kişi yangında hayatını kaybetti. Yangın sonrası ortaya çıkan veba binlerce kişinin ölümüne neden olurken ölen kişilerin gömülmemiş cesetlerini sıçanların yemesi hastalığın şehirde yayılmasını hızlandırdı.³⁴³ Salgınların afetlerden sonra ortaya çıkması, içinde bulunulan durumu daha da güçleştiriyordu. 1664 yılında Avrupa'da yaşanan veba salgınları sırasında hastalığın bulaşmasını engellemek, denetimi sağlamak ve bilgi almak maksadıyla seyahat edenlerden bollette/bollettini adlı geçiş belgelerini taşımaları şart koşuldu.³⁴⁴

Yerleşim yerleri içerisinde bulunan mezarlıklar ölen kişi sayısının artması ile şehir dışına taşındı. Bu sayede ölen kişiler ile ilgili bilgiler kayıt edilerek nüfus üzerindeki

³⁴² Kılıç, *İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum*, s. 201.

³⁴³ Marc David Baer, *At Meydanı'nda Ölüm: 17. Yüzyıl İstanbul'unda Toplumsal Cinsiyet, Hoşgörü ve İhtida*, Pınar Yanardağ (çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, Mayıs 2016, s. 59-60.

³⁴⁴ Kılıç, *İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum*, s. 208.

etkisi belirlendi. Salgın dolayısıyla yaşam durma noktasına geldi.³⁴⁵ Geç, Orta Çağ ve Erken modern dönemde Akdeniz dünyası dışında yaşanan veba salgınlarındaki ölümlerin kayıtları tutulmuştur.³⁴⁶ Hastalığa karşı ilk başlarda alınan önlemlere yeni tedbir ve uygulamalar eklenerek mevzuat düzenlemeleri ile hastalığın etkileri azaltılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde diğer dinlerde görülen toplu gömülme uygulamasının olmadığı³⁴⁷ bilgisi dinin alınan önlem şekli üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. 16. ve 17. yüzyılda Osmanlı'da ölenlerin mezar taşlarına çizilen dairevi işaretler yatan kişinin vebadan öldüğünü belirtmektedir.³⁴⁸ Salgın hastalık yüzünden ölenlerin sayısında yaşanan artış ile mezar alanları 17. yüzyılda genişlemiştir.³⁴⁹

Arşiv belgelerinde vebanın görülmüş olduğu zamanlarda Edirne, İstanbul ve Balkanları birbirine bağlayan karayollarına yakın olan bölgelerde soygun olaylarının arttığı belgelere yansımaktadır.³⁵⁰ Yaşanmış olan olumsuzlukların yanı sıra olumlu yanlarda bulunmaktadır. İnsanlar bu dönemlerde doğayı tahrip etmediği için tahribatta azalmalar olmuştur. Kent mimarisinin de değişiklikler yaşanmış, temizliğe büyük önem verilmiş ve ormanlar zarar görmemiştir.³⁵¹ 17. yüzyıl sonrası İslam ülkelerinde görülen vebanın Avrupa'daki gibi öldürücülük oranının yüksek olmadığı görülmüştür.³⁵²

Fazıl Mustafa Paşa döneminde İstanbul'da yangınlar yaşandı. Eyüp tamamen yandı ve bu yangında Eyüp Camisi de büyük bir hasar gördü. Ayazmada meydana gelen başka bir yangın Süleymaniye yakınlarına kadar geldi ve bütün dükkân ve evler yandı. Vebanın da görülmesiyle hastalık şehri yakıp kavurdu.³⁵³ Bu durum vebanın varlığını hastalığın o bölgedeki canlılar üzerinde yaratmış olduğu etkilerden de fark edebileceğimizi gözler önüne sermektedir.³⁵⁴ Yaşanan her doğal afet sonrasında salgın hastalıkların ortaya çıkması, içinde bulunulan durumun daha da güçleştirmiştir.

³⁴⁵ Varlık, **a.g.e.**, s. 337.

³⁴⁶ Varlık, **a.g.e.**, s. 321.

³⁴⁷ Varlık, **a.g.e.**, s. 337.

³⁴⁸ İrfan Yiğit ve Ülkü Ünlüsoy, **Hıdırlık - Ulumezarlık Osmanlı Dönemi Çorum Mezar Taşları**, Çorum: Pegasus Görsel İletişim Hizmetleri, 2014, s. 15-16.

³⁴⁹ Varlık, **a.g.e.**, s. 335.

³⁵⁰ Varlık, **a.g.e.**, s. 333-334.

³⁵¹ Mentеше, **a.g.m.**, s. 85.

³⁵² Varlık, **a.g.e.**, s. 176.

³⁵³ Kemal Çiçek, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703)", Hasan Celal Güzel ve diğerleri (ed.), **Türkler 9** (1372-1398), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. s. 1390.

³⁵⁴ Akyay, **a.g.m.**, s. 209.

Bu örneklere bakıldığında günümüz salgınların ortaya çıkışı ve alınan tedbirlerin değişen koşullara rağmen benzerlik oluşturduğu, dinin toplum sağlığı üzerinde belirleyici bir unsur olduğu görülmektedir.

3.1. VEBANIN LİTERATÜRE YANSIMASI

15. yüzyıl ile birlikte Osmanlı vakayinamelerinde vebadan basit bir dille bahsedildi. 16. yüzyıl ile birlikte Osmanlıda vebanın tanısı, ilerleyişi ve hastalığa karşı korunmanın yolları şekillenmeye başladı. Sonradan gelişen süreç toplumun reaksiyonu üzerinde de değişim yaratmıştır.

Veba salgını ile ilgili Orta Çağda ortaya çıkan vebanın sebepleri hakkında Hipokrat'ın teorileri baz alınarak bazı tezler ileriye sürülmüştür. İbn Sina, Hipokrat ve Galen'in tezlerine eklemeler yaparak bunları yaymıştır.³⁵⁵ İbn Sina'ya göre, yeryüzü ve gökyüzü olayları vebanın ortaya çıkış nedenidir.³⁵⁶ Vebadan bahseden en eski bilgiler İsrail oğullarına ait olan yedi ahitteki kayıtlardır. Mezopotamya medeniyetleri ve eski Mısır'da bu hastalık vardı ve bu hastalıktan korunmak için koruma usulleri geliştirilmişti.³⁵⁷ Hz. Peygamber'in veba ile ilgili olan hadisi “vebalı yere girmemeyi, o ortamda ise dışarı çıkmamayı” tavsiye etmiştir. Hasta olan kişinin hastalığı başkasına bulaştırmadan kendisini karantinaya alarak oluşacak olumsuz durumun önüne geçilmeye çalışılması,³⁵⁸ dinin davranışlar üzerinde etki gücünü göstermektedir. Hintlilerin kutsal kitabı olan Bagavata Purana'da eğer bir yerde farelerin ölmeye başladığını görürseniz oradan kaçın orada veba vardır bilgisi yer almaktadır.³⁵⁹ 15. yüzyılda yazılan *Muntahab-i Şifa* adlı eserde Hekim Hacı Paşa, vebanın hastalıkların en zalimi olduğunu ifade eder.³⁶⁰ İbn Hacer veba ile ilgili olarak her vebanın taun yahut her taunun veba olmadığını söylemektedir.³⁶¹ Osmanlıda ise 15. yüzyıl ile birlikte veba risaleleri yazılmaya başlandı. Bu hastalık çeşitli isimlerle anılmakta ve bu salgından bahseden pek çok eser bulunmaktadır.³⁶²

³⁵⁵ Muzaffer Şeker, Ali Özer ve Cem Korkut (ed.) **Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği**, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2020, s. 18.

³⁵⁶ Panzac, **a.g.e.**, s. 154.

³⁵⁷ Başağaoğlu, Uçar ve Doğan, **a.g.e.**, s. 49.

³⁵⁸ Bayat, **a.g.e.**, s. 265.

³⁵⁹ Akyay, **a.g.m.**, s. 209.

³⁶⁰ Varlık, **a.g.e.**, s. 280.

³⁶¹ Mehmet Faruk Çiftçi, “İbnü'l-Verdi'den İdîzâde'ye Makâmelerde Veba Algısı”, **Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 1, (2021), s. 283-284.

³⁶² Varlık, **a.g.m.**, s. 176.

17. yüzyıl Osmanlı saray hekimlerinden Salih bin Nasrullah El-Halebi ateş hastalığı olan hummayı ifade ederken “hummâ-i vebâiyyeyi” kavramını kullanmıştır.³⁶³ Ona göre vebanın kökeninde isyanlar, zina, eşcinsel fiiller, adaletsizlik yahut cinayet gibi ahlaki suçlarda bulunmaktadır.³⁶⁴ Moliere göre vebanın sebebi yaş, ısı, yer ve mevsimlerin aralarındaki düzensizliğinin insan vücuduna yansımastır.³⁶⁵

17. yüzyılda yaşayan Seyyid Hasan’ın kaleme aldığı *Sohbetname* adlı eserinde vebadan bahsedilmektedir. Yazar, aile yakınlarından pek çok kişiyi veba yüzünden kaybetmiştir. Yeğeni İbrahim’i tabutsuz defnettiğini belirtir. İmamlarda veba salgınının görülmesi yüzünden iki hafta boyunca Cuma hutbelerinde bulunmadıklarından söz etmektedir. Oğlu Mustafa vebaya yakalandığı sırada bir baykuş oğlunun üzerinde uçtuktan sonra sofada küçük odanın duvarının dibine düşerek ölür. Yıldız düşüklüğü ile ilgili bir inanış olduğundan dolayı oğlunun vefatını baykuşun oğlu üzerinden uçtuktan sonra düşüp ölmesini oğlunun vefatına bağlamaktadır.³⁶⁶

Osmanlı Devleti’nin tıp eğitimi alanındaki bilgi birikimleri Selçukluların tıp alanındaki bilgi birikimlerinin devamıdır. Anadolu Selçuklularının açmış olduğu hastaneler ile bu kültürün devamı sağlanmıştır.³⁶⁷ IV. Murad’ın hekimbaşılığını yapan Emir Çelebi’nin 1625 yılında kaleme aldığı *Enmûzecü’l-Tıbb* adlı eserini Recep Paşa’ya yazmıştır.³⁶⁸ Yazarın, tıp dışında tılsım, astroloji ve gizli ilimlere ilgisi vardır. Emir Çelebi, eserinde vebadan bahsettiği bölümde astrolojinin hastalık ile olan ilgisine değinmektedir.³⁶⁹ 15. yüzyıl ile birlikte veba ile ilgili eserler kaleme alınırken bu eserlerde hastalığın bulunduğu ortamın terk edilmesi yasaklanmamıştır. 16. yüzyıl ile birlikte vebadan korunmak için havanın temiz olduğu bölgelere gidilmesi ile ilgili fetvalar verilmiştir.³⁷⁰ Mehmed Efendi, *Hediyetü’l-İhvan* adlı eserinde salgınların demografik yapı üzerinde etkili olduğunu kıtlığa uygun ortamı hazırladığından bahseder. 1648 yılında

³⁶³ Emrah İstek, “Osmanlı Hekimlerinin Türkçe Tıp Eserlerinde Veba Hastalığı ve Tedavisi”, **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı 37, (Ağustos 2018), s. 131.

³⁶⁴ Miri Shefer-Mossensohn, **Osmanlı Tıbbi Tedavi ve Tıbbi Kurumlar 1500-1700**, Bülent Üçpunar (çev.), İstanbul: Kitapyayınevi, 2014, s. 256.

³⁶⁵ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihanı Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 198.

³⁶⁶ Aykut Can, “Seyyid Hasan, *Sohbetnâme*, I. Cild (1071-1072/1660-1661), (İnceleme Metin)”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi TAE, 2015), s. 9-10.

³⁶⁷ Atlı, **a.g.t.**, s. 39-40.

³⁶⁸ Atlı, **a.g.t.**, s. 63.

³⁶⁹ Atlı, **a.g.t.**, s. 67.

³⁷⁰ Varlık, **a.g.m.**, s. 176-177.

Erzurum’da yaşanan çekirge ve veba salgınlarının bölgedeki gayrimüslim halkı zor duruma soktuğunu ve halkın göç etmek yerine Müslümanlığı tercih ettiklerini nakleder.³⁷¹

Harf ilmi ile Allah’ın isimleri, semboller, dualar, işaretler, sayılar ile Arap alfabesinden yirmi sekiz harfin bir araya gelmesiyle oluşan bileşim temel ve astrolojik değerlerle vebaya karşı tedavi için formüller sunmuştu. 16. yüzyıl Osmanlı risalelerinde harfler ve sayılardan oluşan formüller bulunmaktaydı. İnsanlar, melekler, ruhlar, şeytan ve cinlere karşı savunmasızdı. Cinler kurbanlarına mızrak sokarak onları vebaya maruz bırakıyordu. Kurtulmak için Allah’ın isimleri zikredilirdi. Veba ve veba cinleri ile ilgili bir hikâyede şunlar kayda geçmişti: Kaşgar’da meydana gelen veba salgını sırasında öğrencilerin duvarda gördükleri gölgelerin elinde oklar bulunmaktadır, ellerinde üzerinde belirli kelimelerin bulunduğu kâğıtları göstermeleri istenir kâğıtları olanlar kurtulurken olmayanlar da telef olur.³⁷²

Doğu Akdeniz ve Batı Avrupa’da harf kehaneti ve harf büyüsü, kabala adı altında Erken Modern Batı dünyasında popüler ve bilimsel kültürün ortak bileşenleri olarak her yerde bulunmaktaydı.³⁷³ Osmanlı risalelerinde büyü ile ilgili atıflarda bulunulmuştur. İnsan acısını hafifletmek, ölümden kaçmak için doğaüstü güçleri çağırarak ya da onları yönlendirerek büyüyü kullanmışlardır. Ahmed El-Buni, Bitlisi ve Taşköprülüzade’nin formülleri 16. ve 17. yüzyıl eserlerinde yer almaktadır. Hatta Ahmed Efendi, kontrollü büyüyü savunuyordu.³⁷⁴

Araplar salgın konusunu tıp kitaplarında yoğun şekilde işlediklerinden zengin bir literatürleri vardır.³⁷⁵ Bulaşıcı hastalıkların gökyüzü ve yeryüzünde yaşanan etkilerinin havanın dengesini bozduğunu öne süren tabip Alaaddin b. Nefis ve Zehebi’dir.³⁷⁶ Mısırlı âlim El-Mansûrî deliliğin, yaşlılığın ve vebanın hariç her türlü hastalığın çaresinin olduğunu söylemiştir.³⁷⁷ İlyas bin İbrahim veba salgını hemen öncesinde bazı kuşlar ve hayvanların göçü ve belli doğa olaylarından bahsetmektedir. Veba salgınına bir işaret

³⁷¹ Karademir, **a.g.e.**, s. 170.

³⁷² Birsan Bulmuş, **Plague Quarantines and Geopolitics in the Ottoman Empire**, Edinburg: Edinburgh University Press, 2012, s. 69-71.

³⁷³ Matthew Melvin-Koushki, “Taşköprizâde’de Vebayı Önleme ve Tedavi Etmenin (Okült) Bilimi Üzerine”, Zeynep Kuleli (trc), **Nazariyat**, Cilt 6, Sayı 2, (Ekim 2020), s. 137.

³⁷⁴ Bulmuş, **a.g.e.**, s. 68.

³⁷⁵ Panzac, **a.g.e.**, s. 154.

³⁷⁶ Kurt, **a.g.t.**, s. 24-25.

³⁷⁷ Orhan Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihanı Mikrop, Salgın ve Toplum**, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021, s. 237.

olarak leyleklerin gelmesi kabul edilir.³⁷⁸ Keza İlyas bin İbrahim, depremlerinde veba ile bağlantısı olduğunda ısrar etmekte ve deprem ile birlikte bozuk hava yeryüzüne çıktığını ileri sürmektedir.³⁷⁹

Devletler için salgın hastalıklar büyük bir tehlike arz etmekteydi. Hem sosyal hem de ekonomik yönden uzun bir süre büyük etkileri olan hastalıkların yayılımını engellemek için karantina sistemi uygulanarak hastalıktan etkilenme oranı azaltılmaya çalışıldı.³⁸⁰ 1377 yılında ilk karantina sistemi Ragusa şehrinde oluşturuldu. Limanlarda doğudan gelen gemilerin mürettebat ve eşyaları karantina mantığı ile ayrı tutuluyordu. Karantina süresi kırk gündü.³⁸¹ 14. yüzyıl sonlarında karantina tedbirleri Doğu Akdeniz limanlarında uygulanırken daha sonraki zamanlarda kara yollarında da bu tedbirler alınmaya başlayacaktı. Büyük salgınlar karantina uygulanmasının kullanımını yaygınlaştırırken 19. yüzyılda görülen kolera durumu hızlandırdı.³⁸² 18. yüzyılda Batı'nın teknik ve bilim alanındaki gelişmelerin benimsenmesiyle modern bir döneme girildi. II. Mahmud dönemi modern karantina uygulaması ve sıhhi tesislerin İstanbul ve Anadolu'nun birçok bölgesinde kurulması ile fiziksel koşullar iyileştirildi.³⁸³ Her yüzyılda etkisini göstermeye devam eden vebaya karşı önlemler alınmıştır. 19. yüzyıl ortalarına doğru kurulmuş olan karantina teşkilatı ve yeni sağlık önlemleri neticesinde Anadolu, Mısır, Doğu Akdeniz bölgelerinde yayılma gösteren veba hastalığında azalma görülmüştür. Her ne kadar öldürücülük oranı tespit edilemese de şiddetli salgınlarda yaşanan ölümler ve hastalığın etkileri uzun vadede hissedilmiştir.³⁸⁴

Mısır'da 1695 ve 1831 yılları arasında defalarca veba salgını yaşandı. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın uyguladığı karantina uygulaması ile yaşanan salgınlar kontrol altına alınıp salgının devam etmesi engellendi.³⁸⁵ Veba salgınlarının yaygın olarak yaşandığı dönemlerde kimsenin şehirlere girmesine izin verilmiyor, dilenci ve serserilerde şehirlere sokulmuyorlardı.³⁸⁶ Nazaret Limanı'nın Kandiye Kalesi'nden

³⁷⁸ Varlık, **a.g.e.**, s. 61.

³⁷⁹ Varlık, **a.g.e.**, s. 288.

³⁸⁰ Sinem Günerli, "Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Müessesesi", (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2020), s. 305.

³⁸¹ Mentеше, **a.g.m.**, s. 84.

³⁸² Sarıyıldız, **a.g.m.**, s. 463.

³⁸³ Serhat Aras Tuna, "II. Meşrûtiyet Dönemi Osmanlı İslamcı Basımında Salgın Hastalık Tedbirleri", **İlahiyat Tetkikleri Dergisi**, Sayı 55, (Haziran 2021), s. 218.

³⁸⁴ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 203.

³⁸⁵ Akyay, **a.g.m.**, s. 211.

³⁸⁶ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 231.

uzaklığı beş bin adım olup deniz kenarında bir han ve tüm tüccarlar malları ile burada kırk gün boyunca kalıyordu. Eğer vebayı taşıyorlarsa kırk gün boyunca vebadan temizlenince ancak kaleye girebiliyorlardı.³⁸⁷ Avrupa'yı tehdit eden hıyarcıklı veba, buradaki etkisini azaltıp 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarını tehdit etmeyi sürdürdü.³⁸⁸

Osmanlı hanedanının himayesinde 14. yüzyılın son dönemlerinde hastane yapımlarına başlandı. 15. ve 17. yüzyıllarda ise hâkimiyeti altında olan bölgelerin büyük kısmında inşa edilen hastanelerin yapımı 18. yüzyılda durma noktasına geldi. 18. ve 19. yüzyılda yapılan hastaneler batı reformlarının zemininde kurulmaya devam etti.³⁸⁹ İstanbul'da bulunan Cizvit rahipler 1610 yılında Hospital Saint-Louis adını verdikleri barakayı Vebalılar Hastanesi olarak faaliyete geçirdi. 18. yüzyılda ise Yedikule'de 19. yüzyılda da Panoliko (Veba Hastanesi), Surp Hagop Vebahanesi, Kız Kulesi Mat'ûnîn Hastanesi hayata geçirildi.³⁹⁰

İnsanların genç yaşta ölümleri nedeniyle yaşam süresini uzatmak için sağlık dönüşümü planlandı. Temizlik ve sağlık konusunda ilerlemeler I. Dünya Savaşı öncesi Avrupa'sında görülmektedir. Bunun ilk uygulamasını aşılardan oluşturur. Hastalığın ortaya çıkmasına ve yayılmasına neden olan sebepler, yapılan bilimsel veriler ile ortaya konularak ilk önce penisilin ile yaşama süresi %50 iken, ileriki zamanlarda antibiyotik tedavisi ile bu oran %90'a yükseltildi.³⁹¹

3.2. VEBANIN NEDENLERİ VE İŞARETLERİ

Vebanın belirtileri çevresel ve fizyolojik olaylardan kaynaklıdır. Havada gün içinde sürekli yaşanan değişiklikler, fare ve karıncaların zamansız artışları ve ortaya çıkışları, kuzgun, leylek ve alaca kuş gibi hayvanların yuvalarını terk etmesi, bataklıkta yaşayan hayvanların anormal zamanlarda ortaya çıkması vebanın ortaya çıkma göstergesidir.³⁹² Vahşi yahut otlakçı kemirgenler yahut bazı memeli hayvanların enfeksiyonu kapmış olan pireleri taşıması sonucu bu hastalığın yayıldığı düşünülmektedir. Habsburg elçisi Anadolu'da sırtlanların ölümleri mezardan çıkarmaması için üzerine ağırlık olsun diye

³⁸⁷ Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi VIII, s. 530-531.

³⁸⁸ Kılıç, İnsanlığın Ölümle İmtihanı Mikrop, Salgın ve Toplum, s. 105.

³⁸⁹ Mossensohn, a.g.e., s. 39.

³⁹⁰ Yıldırım, Salgın Afetlerinde İstanbul, s. 120-121.

³⁹¹ Mentşe, a.g.m., s. 83.

³⁹² Matthew Melvin-Koushki, a.g.m., s. 146-147.

taşlar koyulduğundan bahseder. Ölü kemirgenlerin avcı kuşlar tarafından yenilmesi hastalığa sebep olan pirelerin yayılmasına neden olmaktadır.³⁹³ Taunun belirtileri ise vücudun tüm organlarında görülebilmektedir ki en fazla görülen yer karın bölgesi olup sivilce, ur ve yara şeklindedir. Orta Çağ Avrupa'sında yaşanan veba salgınının nedeni havanın tabiatının bozulması olduğuna inanıldığından hastalığın görülmüş olduğu bölgelerdeki havayı temizlemek için adaçayı, kâfur ve portakal yaprakları yakılarak havada oluşan koku değiştirilmeye çalışılmıştır.³⁹⁴

Hastalığa neden olan pirelerin yaşam alanları yıkanmamış ve temizlenmemiş kıyafetler, halı, örtü, döküntü eşyalar,³⁹⁵ karanlık olan evler, halı ve yünlerin saklandıkları yerler, kürk ve yün kıyafetlerdi. Pireler buralarda yaşamaktaydı. Kıyafet pahalı olan bir ürün olduğundan sık sık el değiştirmekte ve miras olarak bırakılmakta, bu durum da hastalığın yayılmasına neden olmaktadır. İstanbul'da ikinci el kıyafetlerin satıldığı bitpazarı bulunuyordu. Kıyafetlerdeki pirelerle bu hastalık insanlara bulaşmaya devam ediyordu.³⁹⁶ 17. yüzyılda İstanbul'da bulunan Venedik baylosu Ottoviano Bon, ölmüş olanlara ait olan eşyaların bitpazarına götürülüp satılmasını eserinde tasvir etmektedir.³⁹⁷ 1694 yılında İstanbul'da bulunan Francis Gemelli vebanın bulaşma alanı olarak, Mısır Çarşısı'nın iki kubbesi altında yer alan ecza dükkânları ve tülbent satıcılarının bulunduğu yerden kaynaklı olduğunu buranın nemli olması ve ilaçların havayı kirlettiğini belirtmiştir.³⁹⁸

Hastalığın bir diğer nedeni havada yaşanan değişikliklerdi. Suların içinde köpek ve hayvan leşlerinin olması ve bu suyun kötü kokup içilmesi, savaş sonrasında ölenlerin defnedilmemesi, koyun ve keçi derilerinin ıslatılıp güneşte kalmasıyla oluşan pis kokudan kaynaklıydı. Gökyüzü olaylarına baktığımızda ise: iki yıldızın yakınlaşması ile ortalığın karanlık olması, ateş gibi yanması ya da yıldızın kayması ile yeryüzünde veba meydana gelirdi. Yaz ve güz mevsimlerinde gökyüzünde çok yıldızın kayması da veba alametiydi. İlk kış ayı ve ortalarında Rodos ve Meltem rüzgârları ile yağmur yağmasa ve olaylar tekrarlanırsa tabiatın ruhu bozuluyordu. Havanın bir hafta bulanık, bir hafta temiz,

³⁹³ Varlık, **a.g.e.**, s. 60-61.

³⁹⁴ Kurt, **a.g.m.**, s. 24-25.

³⁹⁵ Panzac, **a.g.e.**, s. 42.

³⁹⁶ Varlık, **a.g.e.**, s. 55.

³⁹⁷ Varlık, **a.g.e.**, s. 109.

³⁹⁸ Kömürciyan, **a.g.e.**, s. 159.

bulutların çok ve gecelerin soğuk olması da vebanın kesin belirtisiydi. Yaz gününün hazan mevsimi gibi soğuk olması, şimşeklerin çakması ve yıldızların görülmesi veba alametiydi. Böceklerin çok olması, leylek ve farelerin yuvalarından kaçarak sırtları üzerinde sürünmeleri vebanın yakında meydana geleceğinin işaretiydi.³⁹⁹ Fracastora göre 16. ve 17. yüzyılda vebanın bulaşma nedeni bozuk nemli hava ve insandan insana geçen bulaşma tohumlarıydı.⁴⁰⁰ Dişlerin çürümesi, ağzın kokması, ateşlenme, iştahsızlık, tat kaybı ile ağızdaki siyah yaraların kokması da vebanın kesin belirtilerindendi.⁴⁰¹ Ağızda meydana gelen kırmızılık yeşile dönmekte sindirim sisteminin zayıflamasıyla beden uyuşuk olurdu. Hastalık ne zaman vücutta koku yaparsa kalp zayıflar ve ruh bozulurdu.⁴⁰²

İlhan Pınar, 18. yüzyılda bir süre İzmir’de bulunan papaz Lüdeke’nin veba salgını ile ilgili olarak düşüncelerini şöyle aktarmaktadır:

“Veba, insanları kırıp geçiren bir hastalıktır, bu hastalık bel ağrısı ve baş ağrısına neden olarak vücut direncini düşürür, yüksek ateş insanları çıldırtıp öldürür, ruhsal çöküntüye neden olur. Genellikle yumuşak kısımlarda meydana gelen şişlik daha sonradan fazlalaşabildiğini belirtir. İki türü bulunan vebanın kötü huylusuna yakalananın iyileşme umudu bulunmamakta, iyi huyluya yakalananda kırk gün bir ölüm tehlikesi içinde yaşamaktaydı. İyi huylu vebada meydana gelen şişlik açılarak içindeki irin akıtılmakta ve kırk gün boyunca et, yumurta, tereyağı, balık ve zeytinyağının tüketilmeyerek pirincin suda kaynatılması ve ot tüketilmek suretiyle sıkı bir diyetle girilerek hastalıktan kurtulunulmaktaydı”.⁴⁰³

3.3. VEBAYA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER VE TEDAVİ ŞEKİLLERİ

İnsan vücudunun yumuşak bölgelerinde meydana gelen şişkinlik ve çıban içinde toplanan irin vücutta ağrıya sebep olduğundan bu pis kanın vücuttan atılması için pek çok yöntemle başvurulmuştur. Hastalığa yakalanmadan önce hastalığa sebebiyet verecek olan olumsuz durumlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

İnsanlar bitleri ayıklama işini elle bitme, kırma işlemi dedikleri şekilde yapıyordu yahut saç ve sakallarını kökten kazıtıyorlardı. Mis kokulu yağlar kullanılarak bit ve pireden kurtulmaya çalışılıyordu.⁴⁰⁴ Şırınga ile kan alınarak kurutma ve soğutma

³⁹⁹ Atlı, **a.g.t.**, s. 454-455.

⁴⁰⁰ Bulmuş, **a.g.e.**, s. 43.

⁴⁰¹ Atlı, **a.g.t.**, s. 330.

⁴⁰² Atlı, **a.g.t.**, s. 163.

⁴⁰³ İlhan Pınar, **Gezinlerin Gözüyle İzmir XVII. Yüzyıl**, İzmir: Akademi Kitapevi, 1998, s. 92-93.

⁴⁰⁴ Varlık, **a.g.e.**, s. 58.

yapılmaktaydı. Veba durumunda yemişler, çorbalar ve şarap terkedilip, ekşi şeyler yenilmemelidir. Limon şarabı, demir hindi şarabı ve ribas şarabı, kâfur kokuyu engellediği için faydalıdır. Sabah ve akşam bu zuhuru birleştirip evlerde yakılmaktadır. Gülsuyu, sirke ve söğüt sularıyla ev süpürüp sulanmaktadır. Yemişlerden elma, armut, ayva, aluç, ağaç kavunu, portakal ve limon ile yaşam alanları süslenmelidir.⁴⁰⁵ 14. ve 15. yüzyıllarda Türkçe tıp yazmalarında pek çok hastalık gibi taun hastalığına iyi gelen çorbalar tarifleri ile birlikte verilmiştir. Bu çorbalar; cevav,⁴⁰⁶ ferrûc çorbası,⁴⁰⁷ mercimek çorbası, mercimek müzevveresi⁴⁰⁸ ve semizotu müzevveresi'dir.⁴⁰⁹

Ergirikası şehrinde veba bulunan eve iki sene boyunca girilmez eğer girilecekse de tütsüler yakılır, sirke ile yıkanır her oda beyaz kireçle temizlenirdi.⁴¹⁰ Diş etlerinde meydana gelen koku için sirke ve adasoğanı ile gargara yapılır. Bu kokuyu yok eder ve dişlere işlem sonrasında diş dokunulmazdı.⁴¹¹ Yeni Çağda hastalığın olduğu yerler kordon altına alınır, hastalık bulunan sokaklarda ateşler yakılır, evlerin duvarları sirke yahut absent ile ıslatılırdı.⁴¹² Nişadır⁴¹³ lehim ve kalayda kullanılmaktadır. Nişadır, şarap ve deniz suyu ile karıştırılarak humma, cüzam ve veba gibi pek çok hastalığın tedavisinde kullanılmıştır.⁴¹⁴

Hastanın kendi idrarını içmesi hastalığa karşı korunma yöntemlerinden biri olabiliyordu. Hastalığa bir defa yakalanıp iyileşenler bu hastalığa defalarca da yakalanabiliyordu.⁴¹⁵ Orta Çağ Avrupa'sında yaşanan veba salgınının nedeni havanın tabiatının bozulması olduğuna inanıldığından hastalığın görülmüş olduğu bölgelerdeki havayı temizlemek için adaçayı, kâfur ve portakal yaprakları yakılarak havada oluşan koku değiştirilmeye çalışılmıştır.⁴¹⁶ Avrupalı gezginlerin varmış oldukları ilk liman

⁴⁰⁵ Atlı, **a.g.t.**, s. 455.

⁴⁰⁶ Cevav: Arpa Suyu.

⁴⁰⁷ Ferrûc Çorbası: Piliç Etiyle yapılır.

⁴⁰⁸ Mercimek Müzevveresi: Kabuğu çıkarılmış mercimekten yapılmaktadır.

⁴⁰⁹ Nuran Yıldırım, "Türkçe Tıp Yazmalarında Hastalıklara Tavsiye Edilen Çorbalar, Aşlar ve Tatlılar (14-15. Yüzyıllar) Şifalı Osmanlı Mutfağı", **Şehrengiz Prusa**, Sayı 52, (Temmuz 2014), s. 69-71.

⁴¹⁰ **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VIII**, s. 654.

⁴¹¹ Atlı, **a.g.t.**, s. 330.

⁴¹² Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 203.

⁴¹³ Nişadır: Amonyak Tuzu, Amonyum Klorür.

⁴¹⁴ Engin Aslan, "Mısır'dan Osmanlı Sarayı'na Zahire Sevkiyatı (1650-1700)", (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi SBE, 2017), s. 77-78.

⁴¹⁵ İlhan Pınar, **Gezginlerin Gözüyle İzmir XVII. Yüzyıl**, İzmir: Akademi Kitapevi, 1998, s. 92-93.

⁴¹⁶ Kurt, **a.g.m.**, s. 24-25.

şehirlerinden almış oldukları gerekli eşyalar içerisinde yeşil zencefil, kusma kabı, veba hapı ve susuzluk için nöbet şekeri bulunurdu.⁴¹⁷

16. yüzyıl hekimi İlyas bin İbrahim hıyarcık tedavisinde merhem olarak gül ve papatya yağını, hastalık zamanı sağlığın korunması için badem ve menekşe yağını öneriyordu.⁴¹⁸ Avrupa'da 16. yüzyılda veba hastalığından korunmak maksadı ile tasarlanan özel kıyafet; mumlu bir cübbe, çizme, koruyucu eldiven, deriden şapka ve ortamda bulunan buharları solumamak için çiçek ve baharatlardan meydana getirilen büyük bir gagadan oluşan maskeden ibaretti.⁴¹⁹ Kullanılan kaynaklarda Osmanlı Devleti'nde böyle bir uygulamaya denk gelinmemiştir.

Sokakların taşlarla döşenmesinin nedeni sıçanların hareketlerini sınırlamaktı. Kötü kokuların hastalığa neden olmasından dolayı sokaklardaki çöpler temizlenerek kötü kokan her şey kaldırılıyordu. Sokakların kirletilmesi ve kaplama taşların kırılması yasaktı. Evlerin inşasına da dikkat edilerek evin nereye yapılacağı aralarındaki mesafe ve yüksekliği belirleniyordu. Böylelikle elçiliklere ait olan konutlar sur dışına, boğaz kıyısına ve Haliç'in kuzeyine inşa edilirdi. Osmanlı seçkinlerini de etkileyince sur dışı ve boğazda konutlar ve bahçeler inşa ettiler. Belgradçık köyünde 17. yüzyılda İngiliz rezidansları bulunmaktaydı. Vebaya karşı hijyen ve temizliğine dikkat ediliyordu. İstanbul'a getirilen içme suyunun dağıtım ve kullanımı, suyollarının teftiş ve bakımına önem verilmekteydi. Çöplerin suyu kirleteceği bölgelere dökülmesi yasaklandı. İstanbul'da alınmış olan bu tedbirler Edirne, Selanik, Şam ve Halep'te de uygulandı.⁴²⁰

Osmanlı Devleti temizliğe verdiği önemi fethettiği yerlerde yaptırdığı hamamlar ve çeşmelerle göz önüne seriyordu. Avrupa'da yıkanmak günah sayılırken Osmanlıda ise durum farklıydı. 16. yüzyılda batılı seyyahların Osmanlı topraklarına ziyaretleri sırasında Osmanlı Devleti'nin temizliğe verdiği önemi kavramışlardı. Eserlerinde temizliğe olan düşkünlüklerinden, giyim kuşamlarındaki temizliğe ve yıkanmaya dikkat ettiklerini her evde bir hamamın bulunduğu ve bu durumun onların sağlığına iyi geldiğinin bilgisi verilir.⁴²¹ Vebanın tedavisinde temizlik ön plandaydı. Hastalığın çıkma nedeni pislik ve

⁴¹⁷ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 221.

⁴¹⁸ Varlık, **a.g.e.**, s. 59.

⁴¹⁹ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 253.

⁴²⁰ Varlık, **a.g.e.**, s. 343-345.

⁴²¹ Soydemir, **a.g.d.**, s. 30-32.

kirlilikti. Bundan dolayı Avrupalılar tekrardan hamam geleneğini başlattılar. Tıbbi ve ilaç tedavisinin yanında karantina uygulamasıyla da hastalığın önüne geçilmeye çalışıldı.⁴²²

İzmir’de bulunan Avrupalıların salgına karşı aldıkları önlemler, evlerine çekilip, şehirle ilişkiyi kesiyorlardı. Kapılar kilitleniyor, anahtar evin erkeğinde bulunuyor ve yiyecek ihtiyacı sokak satıcılardan tedarik edilerek ürünler direk içeri alınmıyor, dış kapının yanına koyulan ilaçlı su dolu fiçıya atıldıktan sonra dezenfekte işlemi sona erince içeri alınıyordu.⁴²³

Avrupa’da vebadan ölen memurlar şehrin kapısı önünde açılmış olan veba çukuru denilen çukurlara atılıyordu. Ölülerin çok olması sebebi ile mezarlıklarda yer olmaması ölenlerin üst üste gömülmesini zorunlu kılmıştı. Böylece mezarlıklar şehrin dışında oluşturulmaya başlandı. Yoksul ve sahipsizlerin mezarı on metre derinlikte kazılmakta ve mezar taşlarında isim yazılmamaktaydı. Ölülerin kefenlenmesi için gerekli olan malzemeler tükeniyor ve mezar kazıcılar yüksek fiyat istiyordu.⁴²⁴ İstianianus vebasının yaşandığı sırada vebadan ölenler kalelere, denizlere yahut toplu mezarlara atılmaktaydı. Osmanlıda toplu defin ile ilgili uygulamalardan bahsedilmez ve Müslüman cemaatlere ait olan cesedin yıkanması, kefenlenmesi ve İslam dinine göre gömülmesi seyyah anlatılarında yer alır. İstanbul’da vebadan ölen Hristiyanların kendi cenaze adetlerine göre definleri yapılıyordu. Defin için hazırlanan ölüler, ölüm sayılarının yüksek olması dolayısıyla tabutta değil bir tahta üzerinde taşınmaktaydı.⁴²⁵ 15. yüzyılda İstanbul’da yaşanan veba çok şiddetli ve ölüm sayısının çok olması dolayısıyla ölenleri gömecek adam bulunamamaktaydı. Hastalığa yakalananların feryatları yakınları üzerinde bir etki yaratmıyor ve hastaya yanaşmıyorlardı. Öldüklerinde ise cesetleri ortalıkta kalıyordu. Sur içinde etkili olan veba ile İstanbul bir matem havasına bürünmüştü.⁴²⁶

Havanın kirlenmesinden dolayı mezarlıklar şehrin dışında oluşturuluyordu. Mezarların kazılacak yer ve derinliği değişmekteydi. Eğer İstanbul’da sur içindeki mezarlar evlere yakınsa bunların etrafına duvar örülmesi gerekiyordu. Devlet sadece ölümlerin sayılması, cenazelerin nereye gömülmesi gerektiğinin dışında hastalığın

⁴²² Kübra Benli, “Klasik Dönem Osmanlı Sağlık Sistemi ve Salgın Hastalıklar (1300-1600)”, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, 2017), s. 43.

⁴²³ Pınar, **a.g.e.**, s. 38.

⁴²⁴ Menteşe, **a.g.m.**, s. 84-85.

⁴²⁵ Varlık, **a.g.e.**, s. 325-327.

⁴²⁶ Selman Soydemir, “İslam Tarihi Boyunca Karantina”, **Yedikita**, Mayıs 2020, Sayı 141, <https://yedikita.com.tr/mayis-2020-uccretsiz-oku/>, (Erişim Tarihi: 26 Şubat 2022), s. 24.

yayılmasını önleme yönünde tedbirler alıyordu.⁴²⁷ Defin işlemlerinin yapılması için Budin bölgesinde vakıfların görevlendirmiş olduğu insanlar bulunuyordu. Örneğin: 17. yüzyılda Hacı Ebubekir adında bir gassalın Bursa’da bir hastanede günde iki kuruş aldığı bordrolarda görülmektedir. Benzer yardımlar Selanik’te Yahudiler arasında da yapılıyordu. Bu tür cemiyetler; cenazelere yardımcı olmak, hastalara bakmak ve yaşanan olaylar sonucunda geride kalan yoksul ve yetimlere yardım ediyorlardı. İstanbul’da sur içinde bulunan camilerin etrafına Müslümanların, gayrimüslimlerin ölüleri sur içinde farklı yerlere gömülürdü.⁴²⁸ Ottaviano Bon, 17. yüzyılda yüksek mevkilerde yer alan idarecilerin sur içine sıradan insanların ise gömülmek için sur dışına taşındığını kaydetmektedir.⁴²⁹

Cenaze merasimlerinde din adamları önemli bir unsurdur ve hazır bulunurlardı. Müslüman cenazelerin defin sırasında din görevlisi olmadığında defin işlemi yapılmaz ve din görevlisi bulunana kadar cenaze bekletilirdi.⁴³⁰ Londra’da 1665 yılı Noel’i ile birlikte binlerce insan öldü. Ölen kişiler veba toplayıcılarının sokak sokak dolaşıp yaptıkları çağrılar ile arabayla toplandı ve kazılan çukurlara gömüldü.⁴³¹ 16. yüzyılda İstanbul’da tutulmuş olan belgeler şehrin kapılarında gün içinde ölenlerin kaydedildiğini göstermektedir. Ölenlerin hangi dine mensup olduğu hakkında bir bilgi yoktur. Defnedilmek için surun dışına taşınıyorlardı. Kayıtlarda veba dışındaki hastalıklarda kayıt edilerek ölü rakamları makamlara rapor ediliyordu.⁴³² Hastalığın imam ve müezzinlerin çoğunun ölümüne sebep olmasıyla camiler de kapandı.⁴³³

Gur-kazan ya da esnaf-ı mezar kazan ve esnaf-ı mürde-şuyan adı verilen profesyonel ölü yıkama işini yapan görevliler savaş zamanlarında görevlerini ifa etmekteydiler. Mezar kazanların sayısının iki bin sekiz, ölü yıkayıcıların sayısının dört bin olduğundan Evliya Çelebi sayesinde haberdarız. Esnaf-ı tabutçıyan adı verilen grubun ise İstanbul’da ki cenaze işlerinde faaliyet gösterdikleri görülmektedir.⁴³⁴ Defin

⁴²⁷ Varlık, **a.g.e.**, s. 337.

⁴²⁸ Varlık, **a.g.e.**, s. 333-334.

⁴²⁹ Varlık, **a.g.e.**, s. 336.

⁴³⁰ Varlık, **a.g.e.**, s. 330-331.

⁴³¹ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihanı Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 77-78.

⁴³² Varlık, **a.g.e.**, s. 316-317.

⁴³³ Mentşe, **a.g.m.**, s. 84-85.

⁴³⁴ Varlık, **a.g.e.**, s. 331.

işlemlerinde devlet aktif bir şekilde rol alıp en kısa sürede defin işlerinin yapılması için ön ayak olduğu görülmektedir.

Salgın hastalıklara karşı Osmanlı halkının kaderci yaklaşımını yıkmak için devlet hastalığın olduğu bölgelere hekim göndererek aşıcı ve eczacı tayin etmiş, halkın bilinçlenmesi için risaleler bastırmıştır. Koruyucu tedbirler ile hastalığın yayılacağı bölgelerde önlemler almıştır.⁴³⁵ Bundan sonra Osmanlı basını 19. yüzyılda halkı bilinçlendirme görevini üstlendi. Avrupa'ya ait nizamnamelerin pek çok dilde yapılan tercümelerini gazetelerde yayınlandı ve toplum gelişmelerden haberdar edilmeye çalışıldı.⁴³⁶

3.4. TOPLUM PSİKOLOJİSİNE ETKİSİ

Tarihte meydana gelen pek çok olay gibi, salgın hastalıklar da insanlar üzerinde uzun süre etki bırakmıştır. Yaşanan olaylar karşısında insanların tepkisiz kalmaz, içinde buldukları durum psikolojileriyle dışa yansımıştır. Veba salgını zamanında bu olumsuz durumdan insanlar etkilenmiştir.

Salgın hastalıklar, insanların psikolojileri üzerinde etki yapmıştır. 15. yüzyılda İtalya'da insanları intihara kadar götürmüştür. Milona'da 1630 yılında yaşanan vebada ölmeden önce ya da öldükten sonra hayvanlara yem olmamak için mezara girenlere ya da ölen kişilere rastlanılmıştır.⁴³⁷ Osmanlı'daki örneklere baktığımızda, Ergirikasrı halkı vefat eden Ali Dost Dede'nin vebadan öldüğünü söyleyerek dağlara ve başka yerlere kaçtı. Defnedecek kimse olmaması sebebiyle kırk gün kırk gece Şeyh Ali Dost Dede'nin cenazesi tekkesinde öylece kaldı. Daha sonra defnedildi. Ergirikasrı şehrinde sivilce çıkan kişinin vebalı olduğu düşünüldüğünden herkes ondan nefret etti, komşuları ondan kaçtı.⁴³⁸ 1628 yılında ise Abaza Mehmed, adamları ile Erzurum Kalesi'ni zapt etti ve Osmanlı ordusu kaleyi kuşatma altına aldı. İçeriden kimsenin dışarıya çıkmasına müsaade edilmedi. Pek çok kapısı olan kaleye baskınlar yapılırken kale içerisinde veba ve başka

⁴³⁵ Kamuran Şimşek, "Osmanlı Devri Denizli'de Salgın Hastalıklar", **Pamukkale Üniversitesi SBE Dergisi**, Sayı 38, (2020), s. 164-165.

⁴³⁶ Tuna, **a.g.m.**, s. 218-219.

⁴³⁷ Kılıç, **İnsanlığın Ölümle İmtihani Mikrop, Salgın ve Toplum**, s. 353.

⁴³⁸ **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi VIII**, s. 654.

hastalıklar varlık gösterdi. Baskı altında tutulan kale halkı ölmüş olanları meydanda bırakarak korkudan bağıryorlardı.⁴³⁹

Yüksek bir tepede kurulmuş olan Fener Kalesi⁴⁴⁰ halkı, veba salgını yüzünden evlerini ve kapılarını bırakarak oradan kaçtılar. Evliyâ Çelebi ve kölesi buradan geçerken kalenin bomboş olduğunu gördü dilsiz bir adam açlıktan ölmüştü ve köleleri ile yaşlı adamı yıkayıp defnetti. Kaldıkları evin sahibi “bunlar vebalı ölü yanına varıp ölü yıkadılar” diyerek adamlarını alıp konaktan kaçtı.⁴⁴¹ Sultan Ahmed dönemi bilginlerinden Mevlana Şeyh Mehmed Efendi, çok korktuğu vebadan ölen cariyesini vefat ettiği evin kapısından değil kazdırmış olduğu bir duvarın dibinden çıkarttı.⁴⁴² Evliyâ Çelebi vefat eden bir kölesini yıkayıp defnetti ve Arnavut halkı vebalı birini yıkadığı gerekçesi ile kendisinden nefret etti onlara yeminler ederek ve yıkadığı kölesinin vebalı olmadığına inandırdı.⁴⁴³

Dr. John Covel 1675 yılında Bursa’daydı. Veba ile ilgili seyahatnamesinde, “Bursa’da arkadaşlarından birinin vebaya yakalanması sonucu diğer arkadaşlarının onları terk ettiğini ve 13 günün sonunda arkadaşının öldüğünü ve Türklerden iyi bir muamele görmediğini ve arkadaşını gömmek için çok uğraştığından bahseder”.⁴⁴⁴ 17. yüzyılda ise Seyyah ve İngiliz şövalyesi olan Sör Henry Blount refakatçısı ile Edirne’ye Saraybosna, Belgrad ve Sofya üzerinden ulaşırken bir olay yaşanmıştır: “Bu ulaşım sırasında bir Osmanlı subayı kendilerine eşlik etmektedir Edirne’ye yaklaştıkları sırada bir Osmanlı piyadesi yerde yüzükoyun yatmaktadır. Onlarla yola devam etmek istediğini söyleyen asker, refakatçinin yerine geçer ve yolda veba hastası olduğu öğrenilir. Seyyah hastalıktan haberdar olsa bu yolculuğa müsaade etmeyeceğini belirtirken Osmanlı subayı Allah’ın alınyazısını yazdığını ve hükmünü verdiğini dile getirir. O gece asker ölür fakat hastalık beraber geldiği insanlarda görülmez”.⁴⁴⁵

⁴³⁹ Ziya Yılmaz, **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003, s. 870.

⁴⁴⁰ **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VIII**, s. 210.

⁴⁴¹ **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VIII**, s. 212.

⁴⁴² Peçevî, **Peçevî Tarihi II**, s. 357.

⁴⁴³ **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VIII**, s. 652.

⁴⁴⁴ Lowry, **a.g.e.**, s. 99.

⁴⁴⁵ Mossensohn, **a.g.e.**, s. 254-255.

SONUÇ

Salgın hastalıkların varlığı sadece bir dönem ya da bir toplulukla kalmayıp eski zamanlardan beri tüm dünyayı etkilemiş bir fenomendir. 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde bazen uzun bazen de kısa süreli olmak üzere pek çok veba salgını görülmüştür. Mısır, İskenderiye, Kıbrıs, Rodos, Midilli Adaları ve Kırım gibi Osmanlı'ya kıyısı olan ve Avrupa bölgesinden gelen gemilerin uğramış oldukları limanlardan getirmiş oldukları hastalık Akdeniz ve Karadeniz'den Osmanlı Devleti'nin kıyılarından iç kesimlere doğru ilerlemiştir. Kara ticaretinde de aktif bir konumda olunması; İstanbul üzerinden Edirne güzergâhında hastalığın Selanik, Boğdan, Belgrad, Sofya gibi Osmanlı hâkimiyetinde olan Balkan ülkelerine, Anadolu Yarımadası, Kafkaslar, Karadeniz'in doğu sahilleri ve Suriye istikametinde yayılımını genişleterek devam ettirmiştir. Yoğun olarak kullanılan kara yolları ve liman şehirleri vebanın hızlı yayılımının başını çekmiştir. Veba yüzünden yaşanan geçici veya daimi göçler hastalığın bir yerden bir yere taşınmasında ve yayılmasında etkili olmuştur.

Veba, Osmanlı Devleti'nde pek çok alanda olduğu gibi ülke ekonomisini de bu ciddi anlamda etkilemiştir. Yüksek sayıdaki ölümler neticesinde iş yapacak kimsenin kalmaması yahut bulunulan bölgenin terk edilmesi işlenmesi gereken toprağın boş kalmasına neden olmuştur. Ürün elde edilememesi kıtlığa neden olurken, elde olan temel gıda ihtiyaçlarının az olması, talebin fazla olmasına, neticede fiyatların yükselmesine neden olmuştur.

Ödenmesi gereken vergilerin ödenememesi, içinde bulunulan durumun devlete bildirilmesi ile bazı bölgelerde vergi miktarlarında indirim gidilirken bazen de tüm borçlar silinmiştir. Hastalığın hayvanlar arasında da görülüp ölümlere neden olması hayvansal gıdalarda da kıtlığa neden olmuştur. Bu durum, İstanbul, Konya, Kayseri, Mısır, Irak, Basra, Bağdat, Sofya ve imparatorluğun pek çok bölgesinde halkı zor durumda bırakmıştır. Savaşlar ve fetihler sırasında orduda vebanın görülmesi neticesinde ordu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Böylesi durumlar, askeri başarıları etkilemiştir. Savaş ve sefer sırasında istenen asker sayısının temin edilememesi, vergilerin ödenememesi, devleti ekonomik yönden sıkıntıya sokarken askeri alanda da büyük bir soruna neden olmuştur.

Halk edebiyatından türkü, efsane, divan ve fıkra tarzı eserlerde de vebanın izleri görülmüştür. Sarayda, devlet kademelerinde bulunan yöneticiler ve bunların yakınlarından pek çok kişinin ölümüne neden olan veba salgınına karşı din, Müslümanların davranışları ve verdikleri tepkilerinde belirleyici unsur olmuştur.

Hastalığa karşı pek çok tedavi yönteminin yanında büyü, tılsımda çareyi aramışlardır. Hastalığa karşı tedbirlerde ilk başlarda kader denilerek umursamamaları üzerine yaşanan ölüm sayılarındaki artış daha sıkı tedbirlerin alınmasını sağlamıştır. Halkın hastalığa karşı kaderci yaklaşımca bakış açısını değiştirmek için devlet kollarını sıvayarak risaleler yazdırma, doktorlar ve eczacılar gönderme, aşı uygulaması ve koruyucu tedbirler ile ölüm oranını azaltmaya yönelik çalışmalar yapmıştır.

Edirne, İstanbul, Bursa ve İzmir gibi önemli konuma sahip şehirlerde veba salgınlarının varlığı uzun süre devam etmiş, bir salgın bitmeden diğer salgın baş göstermiştir. Kaynaklarda 17. yüzyıl yarısından sonraki dönemde yaşanan salgınlar çok geçmektedir. 1618, 1620-1631, 1667-1668, 1690, 1697 yıllarında yaşanmış olan salgınlar çok sayıda nüfus kaybına neden olmuştur. Fakat vebanın çeşitleri ile ilgili dönemin kaynaklarında bilgiye yer verilmemiştir. Mahkeme kayıtlarına yansıyan vakalarda yapılan incelemelerde verilen bilgiler ile vebanın hangi çeşidi olduğu tahmin edilebilmesi mümkündür. Osmanlı topraklarında hastalığa karşı alınan önlemlerin verdiği sonuçlar 17. yüzyıl sonrasında vebanın etkisini azaltmıştır. 19. yüzyıl da geleneksel tedavi yöntemlerinin dışına çıkılarak yapılan yeni modern tedavi şekilleri, karantina uygulaması ve alınan önlemler ile 17. yüzyılda yoğun olarak görülen veba salgının etkileri azaltılmış fakat hastalık tamamen sona ermemiştir. Vebanın etkileri her ne kadar nispeten kırılrsa da toplum üzerinde pek çok alanda yarattığı etkiler devam etmiştir.

Nihayetinde salgın hastalıkların isimleri değişse de her dönem ortaya çıkan ya da hala devam eden salgınlar mevcuttur. Bununla birlikte geçmişten günümüze salgın hastalıklara karşı alınan önlemlerde büyük ilerlemeler kaydedilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abou-El-Haj, Rıfa'at Ali, **Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, Oktay Özel ve Canay Şahin (çev.), Ankara: İmge Kitapevi, 2000.
- Açıkel, Tekin, “48 Numaralı (1030/1620) Tarihli Manisa Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Celal Bayar Üniversitesi SBE, 2019.
- Adıyeke, Nuri, “Girit Savaşları ve Birleşik Hristiyan Orduları”, Hasan Celal Güzel ve diğerleri (ed.), **Türkler 9** (1352-1371), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Akyay, Necmettin, “Türkiye’de Veba Salgınları ve Veba Hakkında Eski Yayınlar”, **Mikrobiyoloji Bülteni**, Cilt 8, Sayı 2, Nisan 1974.
- Alanoğlu, Murat, “17. Yüzyıl Ortalarında Varto (Yerleşim, Nüfus, Vergi ve Aşiretler)”, **History Studies**, Sayı 12, 2020.
- Altınışık, Ceylan, “M. 1669-1672/1080-1082 Tarihli Harput Şer’iyye Sicili Metin Değerlendirmesi”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Fırat Üniversitesi SBE, 2017.
- Anna Kodus, Karolina, “Polonyalı Elçi Jan Gniński’nin Türkiye Seyahatnamesi’ne Göre Osmanlı Ülkesi ve Osmanlılar (1677-1679)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Hacettepe Üniversitesi TAE, 2015.
- Arık, F. Şamil “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 15, Sayı 26, 1991.
- Aslan, Engin, “Mısır’dan Osmanlı Sarayı’na Zahire Sevkiyatı (1650-1700)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Pamukkale Üniversitesi SBE, 2017.
- Aslan, Mürvet, “Sipâhizâde Ahmed’in Gazâvat-nâme-i Cezîre-i Girit ve Zadre İsimli Eseri (Değerlendirme - Transkripsiyon)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Marmara Üniversitesi TAE, 2009.
- Aslan, Zümrüt, “Zekeriyyazâde Yahya Efendi ve Bostanzâde Mehmed Efendi’nin Ruznâmçeleri Işığında I. Ahmed Döneminde Mülâzemet Sistemi”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Pamukkale Üniversitesi SBE, 2021.

- Atlı, Hüsamettin Halit, “XVII. Yüzyıl Hekimbaşısı Emir Çelebi ve Eseri Enmûzecü’-Tıbb”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Kırıkkale Üniversitesi SBE, 2021.
- Atmaca, Veli, “Hadislerde Geçen Hastalık Adları”, **Hadis Tetkikleri Dergisi**, Cilt 8, Sayı 2, 2010.
- Ayar, Mesut ve Tarık Özçelik, “XIX. Asır Ortalarına Kadar Osmanlı’da Veba Salgınlarının Tarihçesi”, İbrahim Başağaoğlu ve diğerleri (ed.), **Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele**, (47-78), İstanbul: Çamlıca, 2015.
- Aydar, Metin, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1634-1683)”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Gaziosmanpaşa Üniversitesi LEE, 2022.
- Aykun, Muhittin, “Abdurrahman Hibrî Efendi, Defter-i Ahbâr (Transkripsiyon ve Değerlendirme)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Marmara Üniversitesi TAE, 2004.
- Babinger, Franz, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çoşkun Üçok (çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992.
- Baer, Marc David, **At Meydanı’nda Ölüm: 17. Yüzyıl İstanbul’unda Toplumsal Cinsiyet, Hoşgörü ve İhtida**, Pınar Yanardağ (çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, Mayıs 2016.
- Bayat, Ali Haydar, **Tıp Tarihi**, İstanbul: Merkezefendi Genel Tıp Derneği, Mayıs 2016.
- Benli, Kübra, “Klasik Dönem Osmanlı Sağlık Sistemi ve Salgın Hastalıklar (1300-1600)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Selçuk Üniversitesi SBE, 2017.
- Bertele, Tommaso, **Venedik ve Kostantiniyye Tarihte Osmanlı-Venedik İlişkileri**, Mahmut H. Şakiroğlu (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, Nisan 2012.
- Bostan, M. Hanefi, “XVII Yüzyılda Trabzon Şehri”, **1. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu**, İstanbul: Değişim Yayınları, Kasım 2016.
- Bulmuş, Birsen, **Plague Quarantines and Geopolitics in the Ottoman Empire**, Edinburg: Edinburgh University Press, 2012.
- Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, A. Fikri Yavuz - İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.

Büyükaksoy, Ahmet, “İngiltere’nin İstanbul Elçisi Thomas Roe’nun Diplomatik Yazışmaları (1621-1628)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Marmara Üniversitesi TAE, 2012.

C.SH., nr. 25/1204.

Can, Aykut, “Seyyîd Hasan, Sohbetnâme, I. Cild (1071-1072/1660-1661), (İnceleme Metin)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Marmara Üniversitesi TAE, 2015.

Çetin, Selman, “64 No’lu Manisa Şer’iyye Sicili”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Celal Bayar Üniversitesi SBE, 2013.

Çiçek, Kemal, “II. Viyana Kuşatması ve Avrupa’dan Dönüş (1683-1703)”, Hasan Celal Güzel ve diğerleri (ed.), **Türkler 9** (1372-1398), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Dağsever, Veli İlker, “2 Numaralı Kastamonu Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H.1084-1087/M.1673-1677)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Kastamonu Üniversitesi SBE, 2017.

Derin, Fahri Çetin, “Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi’nâmesi”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), İstanbul Üniversitesi SBE, 1993.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dörtok Abacı, Zeynep ve Fırat Yaşa, “Azrail’in Kara Eli: 17. Yüzyılda Kırım’da Veba Salgınları ve Köleler”, Kenan İnan ve Deniz Çolak (ed.), **I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı** (151-170), Trabzon: Avrasya Üniversitesi Yayınları 1, 2020.

Dündar, Recep, “Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), İnönü Üniversitesi SBE, 1998.

Emecen, Feridun M., **Fetih ve Kıyamet 1453**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

Erdoğan, Meral, “18. Yüzyılın Sonu 19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti’nde Veba Yılları (İzmir Örneği)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE, 2017.

Erol, Burak Gani, “Memlukler Zamanında Mısır Hac Güzergâhı – Kahire’den Mekke’ye Uzanan Kutsal Yolculuk”, **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 16, 2019.

Ertaş, Mehmet Yaşar ve Kağan Eğnim, “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Hastalıklar”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 10, 2011.

Finkel, Caroline, **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

Göger, Veysel, “Taş Yasdanup Toprak Döşenenler: Kandiye Kuşatması Örneğinde Osmanlı Askerlerinin Metristeki Mücadele ve Yaşamı (1667-1669)”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, Cilt 52, Sayı 52, 2018.

Gökçe, Nilüfer, “Osmanlılar Devrinde Edirne’de Görülen Salgın Hastalıklar”, İbrahim Başağaoğlu ve diğerleri (ed.), **Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele**, (265-298), İstanbul: Çamlıca, 2015.

Günerli, Sinem, “Bedâyiü’l-Vekâyi (17. Yüzyıl) - (346a-375a), (Metin-Dizi-İnceleme)”, **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Marmara Üniversitesi TAE, 2010.

Günerli, Sinem, “Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık Müessesesi”, **(Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul Üniversitesi SBE, 2020.

Güngören, Ayşe “12 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1074-1075/1663-1664)”, **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Selçuk Üniversitesi SBE, 2020.

Hakverdioğlu, Metin, “Bir Taun Şehidi Şeyh İsmail Sirâceddîn Şirvânî ve Hakkında Yazılan Şiirler”, **Kesit Akademi Dergisi**, Sayı 6, 2020.

İE.DH., nr. 15/1419.

İE.DH., nr. 16/1521.

İE.MDN., nr. 2/105.

İE.SH. nr. 2/119/1.

İE.SH. nr. 2/136.

İE.SH., nr. 1/65.

İE.SH., nr. 2/114/1.

İE.SH., nr. 2/128.

İE.SH., nr. 2/15.

İğci, Alpay ve Aydın G., “Osmanlı İmparatorluğu XVII. Yüzyılında Rumelili Edebî Şahsiyetler”, **Turkish Studies**, Cilt 9, Sayı 6, 2014.

İnalcık, Halil, “Osmanlı Sultanı Orhan, (1324-1362) Avrupa’da Yerleşme”, **Belleten**, Cilt 73, Sayı 266, 2009.

İnalcık, Halil, **Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler**, İstanbul: NTV Yayınları, 2015.

İstek, Emrah, “Osmanlı Hekimlerinin Türkçe Tıp Eserlerinde Veba Hastalığı ve Tedavisi”, **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı 37, Ağustos 2018.

Kafadar, Cemal, **Kim Var İmiş Biz Yoğ İken**, İstanbul: Metis Yayınları, 2019.

Kaplan, Yunus, “17. Yüzyıl Şairlerinden Fevzî Dîvânı”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), On Dokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 2008.

Karademir, Zafer, **İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtılıklar (1560-1660)**, İstanbul: Kitap Evi, 2014.

Karaduman, Alev, “Eothen: İngiliz Seyyah Alexander Kinglake’in Osmanlı Türkiyesine Ötekileştirici Bakışı”, **Türkiyat Araştırmaları**, Sayı 19, Güz 2013.

Karaman, Seyit Ali (hızl), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi VIII, IX**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Karaman, Seyit Ali ve Yücel Dağlı (hızl), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi I, II**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Karaman, Seyit Ali ve Yücel Dağlı (hızl), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi III**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Karaman, Seyit Ali ve Yücel Dağlı (hızl), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi IV**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Kaynakçı, Ahmet Gökhan, “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Larende”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Ankara Üniversitesi SBE, 2007.

Kerametli, Can, “Türk Zevkinin Ünlüleri Ser-i Mimarî Âlem Davut Ağa”, Güler Eren (ed.), **Osmanlı 10** (221-226), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

- Kılıç, Esra, “Sultan II. Osman’ın Siyasi Hayatı”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Gazi Üniversitesi SBE, 2011.
- Kılıç, Filiz, “Kara Ölüm ve Divan Şairi”, **Turkish Studies**, Sayı 15, 2020.
- Kılıç, Orhan, “Orta ve Yeniçağlarda Salgın Hastalıklar”, Osman Köse (ed.), **Günümüzden Geçmişe Göç II** (1229-1239), Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Kılıç, Orhan, “Salgın Hastalıkların Vergi Düzenine Etkisi”, **Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildiriler-1**, İzmir: İzmir Demokrasi Üniversitesi, 2019.
- Kılıç, Orhan, **16-18 Yüzyıllarda Balkan Şehirlerinde Yaşanan Veba Salgınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri**, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Kılıç, Orhan, **Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklar**, Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi, 2004.
- Kılıç, Orhan, **İnsanlığın Ölümle İmtihanı Mikrop, Salgın Ve Toplum**, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.
- Kılıç, Şahin, **Bizans Kısa Kronikleri, Osmanlı Tarihinin Bizanslı Tanıkları**, İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.
- Kimya, Osman, “17.Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Meydana Gelen Salgın Hastalıklar, Bunların Neden Olduğu Toplumsal Sarsıntılar ve Göçler”, **Tarih Okulu Dergisi(TOD)**, Sayı LIII, Ağustos 2021.
- Kocaoğlu, Burak, “Veba Hastalığının Osmanlı Ordusuna Etkisi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 28, Mart 2017.
- Kofoğlu, Sait, “Taceddin Oğulları Beyliği”, Haşim Şahin (ed.), **Anadolu Beylikleri El Kitabı** (427-439), Ankara: Grafiker Yayınları, Haziran 2016.
- Konuk, Yunus Emre, “Sultan IV. Murad’ın Bağdat Seferi ve Kasr-ı Şirin Antlaşması” (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, 2005.
- Korkmaz, Yaşar, “Viyana Kuşatması’ndan Sonraki Harp Yıllarında Bosna Eyalet’inde Asayiş ve Düzen (1683-1699)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, 2018.

- Korucu Üçüncü, Berna, “1896 Veba Salgını”, **Lokman Hekim Dergisi**, Cilt 11, Sayı 3, 2021.
- Kömürçüyan, Eremya Çelebi, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1988.
- Köse, Zeynep Özdem, “Kırım Hanlığı’nda Kölelik (1648-1699)”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Ekim 2017.
- Köseoğlu, Mehmet ve Recep Kaya, “Selanik’te Görülen Salgın Hastalıklar ve Bu Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri (1875-1913)”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt 7, Sayı 4, Aralık 2020.
- Kul, Eyüp, “XVII. Yüzyılda Üsküb Şehri”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Atatürk Üniversitesi SBE, 2013.
- Kuş, Ayşegül, “İstanbul’da Veba: Southgate’in Veba Hastalığına Dair Gözlem ve İncelemeler”, Marmara **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 9, Sayı 1, 2022.
- Lowry, Heath W., **Seyyahların Gözüyle Bursa (1326-1923)**, Serdar Alper (çev.), İstanbul: Eren Yayıncılık, 2014.
- Masters, Bruce, “Halep: Osmanlı İmparatorluğu’nun Liman Kenti”, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul**, Sermet Yalçın (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Melvin-Koushki, Matthew, **Taşköprüzâde’de Vebayı Önleme ve Tedavi Etmenin (Okült) Bilimi Üzerine**, Zeynep Kuleli (trc), Nazariyat, Cilt 6, Sayı 2, Ekim 2020.
- Menteşe, Levent, “Kara Vebanın Batı ve Doğu Toplumlarına Etkisi”, **Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2020.
- Metropolit, Anna Dolapönü, **Tarihte Mardin İtr El Nardin Fi Tarih Merdin**, İstanbul: Hilal Matbaacılık, 1972.
- Mossensohn, Miri Shefer, **Osmanlı Tıbbı Tedavi ve Tıbbi Kurumlar 1500-1700**, Bülent Üçpınar (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Mühürdar Hasan Ağa, **Cevâhirü’t-Tevârih**, Ebubekir Sıddık Yücel (çev.), Asitan Kitap, 2013.

- Müneccimbaşı Ahmed Dede, **Müneccimbaşı Tarihi**, İsmail Erünsal (çev.), Tercüman 1001 Temel Eser, 1973.
- Naima, **Târih-i Na‘îmâ II, III**, Mehmet İpşirli (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.
- Oral, Ertuğrul, “Mehmed Halife Tarihi Gilmani”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Marmara Üniversitesi TAE, 2000.
- Özcan, Abdülkadir (hızl), **Zübde-i Vekayiât (1066-1116/1656-1704) Tahlil ve Metin**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Özdemir, Hikmet, **Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005.
- Özdiñç, Rıdvan, “Allah’ın Kaderine Kaçmak: Veba ve Kolera Etrafında Tedbir Düşüncesi”, **Kelam Araştırmaları**, Cilt 12, Sayı 1, 2014.
- Öztürk, Murat, “Divan Şiirinde Veba”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 2020.
- Öztürk, Yücel, “Kırım Hanlığı”, Hasan Celal Güzel ve diğerkleri (ed.), **Türkler 8** (480-513), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Pamuk, Bilgehan, “Osmanlılar Zamanında Erzurum Şehri’nde Ermeniler (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)”, **Tarihte Türkler ve Ermeniler, Birlikte Yaşama Kültürü**, (213-227), Cilt 4, 2 Mayıs 2014.
- Panzac, Daniel, **Osmanlı İmparatorluğunda Veba 1700-1850**, Serap Yılmaz (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- Parlaz, Selim, “Ceneviz Konsolos Mektupları Işığında XVII, Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir Limanına Yansıyan Hareketlilik Hakkında Bazı Notlar (1665-1675)”, **Aydınoğulları Tarafından Fethinin 700. Yıldönümünde Kadifekale’den İzmir’e Bakmak: İzmir’in Dünü ve Yarını**, İzmir: 5-7 Nisan 2018.
- Parlaz, Selim, “Ceneviz Konsolos Mektuplarına Göre 1660-1680 Arasında Hollandalı Tüccarların Osmanlı Limanlarındaki Faaliyetleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 35, Sayı 2, 2020.

- Parlaz, Selim, “Osmanlıların Salgın Hastalıklar Tarihine Bir Katkı: Ceneviz Temsilcilerinin Gözüyle Veba Salgınları (1666-1678)”, **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 13, Sayı 5, Ekim 2021.
- Peçevî İbrahim, **Peçevî Tarihi I, II**, Bekir Sıtkı Baysal (çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Pınar, İlhan, **Gezginlerin Gözüyle İzmir XVII. Yüzyıl**, İzmir: Akademi Kitapevi, 1998.
- Sakaoğlu, Necdet, **Bu Mülkün Sultanları**, İstanbul: Alfa Tarih, Eylül 2015.
- Sarıyıldız, Gülden, “Karantina”, **DİA.**, Cilt 24, İstanbul, 2001.
- Selânikî Mustafa, **Tarih-i Selânikî I**, Mehmet İpşirli (çev.), İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Selânikî Mustafa, **Tarih-i Selânikî II**, Mehmet İpşirli (çev.), İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Soydemir, Selman, “İslam Tarihi Boyunca Karantina”, **Yedikita**, Mayıs 2020, Sayı 141, <https://yedikita.com.tr/mayis-2020-uccretsiz-oku/>, (Erişim Tarihi: 26 Şubat 2022).
- Şimşek, Kamuran, “Osmanlı Devri Denizli’de Salgın Hastalıklar”, **Pamukkale Üniversitesi SBE Dergisi**, Sayı 38, 2020.
- Şimşek, Kamuran, “Osmanlı Devri Denizli’de Sığır Vebası: Veba-yi Bakarı”, **Belgi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 19, 2020.
- Tan, Ertuğrul, “XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Vebâ: Örnek Bir Çalışma Olarak Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi’nin “Micennetü’t-Tâ’ûn Ve’l-Vebâ” İsimli Çalışması”, **(Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Kasım 2016.
- Tok, Özen, “XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti”, **(Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Erciyes Üniversitesi SBE, 2002.
- TS.MA.d. nr 1341/3.
- TS.MA.e. nr. 798/49.
- Tugi, Hüseyin, **Musibetname**, Şevki Nezih Aykut (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.

- Tuna, Serhat Aras, “II. Meşrûtiyet Dönemi Osmanlı İslamcı Basınında Salgın Hastalık Tedbirleri”, **İlahiyat Tetkikleri Dergisi**, Sayı 55, Haziran 2021.
- Turan, Nurullah, “Osmanlı ve Safevî İdâresinde Bağdâd (1623-1703)”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE, 2019.
- Turgut, Vedat, “Karasi Beyliği”, Haşim Şahin (ed.), **Anadolu Beylikleri El Kitabı** (177-189), Ankara: Grafiker Yayınları, Haziran 2016.
- Uzun, Efkan, “XVII. Yüzyıl Anadolu İsyânlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Ankara Üniversitesi SBE, 2008.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Üçel Aybet, Gülgün, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Ünal, Neslihan, “İzmir ve Selanik Liman Kentlerinin Gelişim Süreçlerinin Karşılaştırılmalı Analizi (1650-1750)”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2013.
- Ütücü, Rukiye, “17. Yüzyıl Divânlarına Göre IV. Murad’ın Edebî Biyografisi”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Gazi Üniversitesi SBE, Ocak 2015.
- Varlık, Nükhet, **Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600**, Hazal Yalın (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.
- Varlık, Nükhet, “Tâun”, **DİA.**, Cilt 40, İstanbul, 2011.
- White, Sam, **Osmanlı’da İsyân İklimi**, Nurettin Elhüseyni (çev.), İstanbul: Alfa Tarih, Eylül 2013.
- Yarar, Ayşe, “Osmanlı’dan Günümüze Sancak Bölgesi”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, 2010.
- Yaşa, Fırat, “Bahçesaray (1650-1675)”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Sakarya Üniversitesi SBE, 2017.
- Yavuz, Kemal, ve M. A. Yekta Saraç (hızl), **Osman Oğullarının Tarihi Tevârîh-i Âli Osmân**, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2007.

YB.04, nr. 2/53.

Yemişçi, Cihan, “XVII. Yüzyılda Osmanlı-Dubrovnik Siyasî İlişkileri”,
(**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Marmara Üniversitesi TAE, 2017.

Yerasimos, Stefanos (ed.), **Tournefort seyahatnamesi**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.

Yerli, Vildan, “Trabzon Şer’iyye Sicillerine Göre 17. Yüzyılın Sonlarında Miras Davaları”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Eylül 2021.

Yılan, Burcu, “Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklarla Mücadele ve Karantina Teşkilatının Yaygınlaşması: İzmir Klazomen Tahaffuzhanesi Örneği”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2020.

Yıldırım, Nuran, “Salgın Afetlerinde İstanbul”, Said Öztürk (ed.), **Afetlerin Gölgesinde İstanbul**, (109-184), İstanbul: İstanbul Kültür AŞ., 2010.

Yıldırım, Nuran, “Türkçe Tıp Yazmalarında Hastalıklara Tavsiye Edilen Çorbalar, Aşlar ve Tatlılar (14-15. Yüzyıllar) Şifalı Osmanlı Mutfağı”, **Şehrengiz Prusa**, Sayı 52, Temmuz 2014.

Yılmazer, Ziya, **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

Yiğit, İlker ve Osman Gümüşçü, “Manisa ve Çevresinde Salgın Hastalıkların İskâna Etkisi (XVI.-XX. yy)”, **TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu**, Ankara:13-14 Ekim 2016.

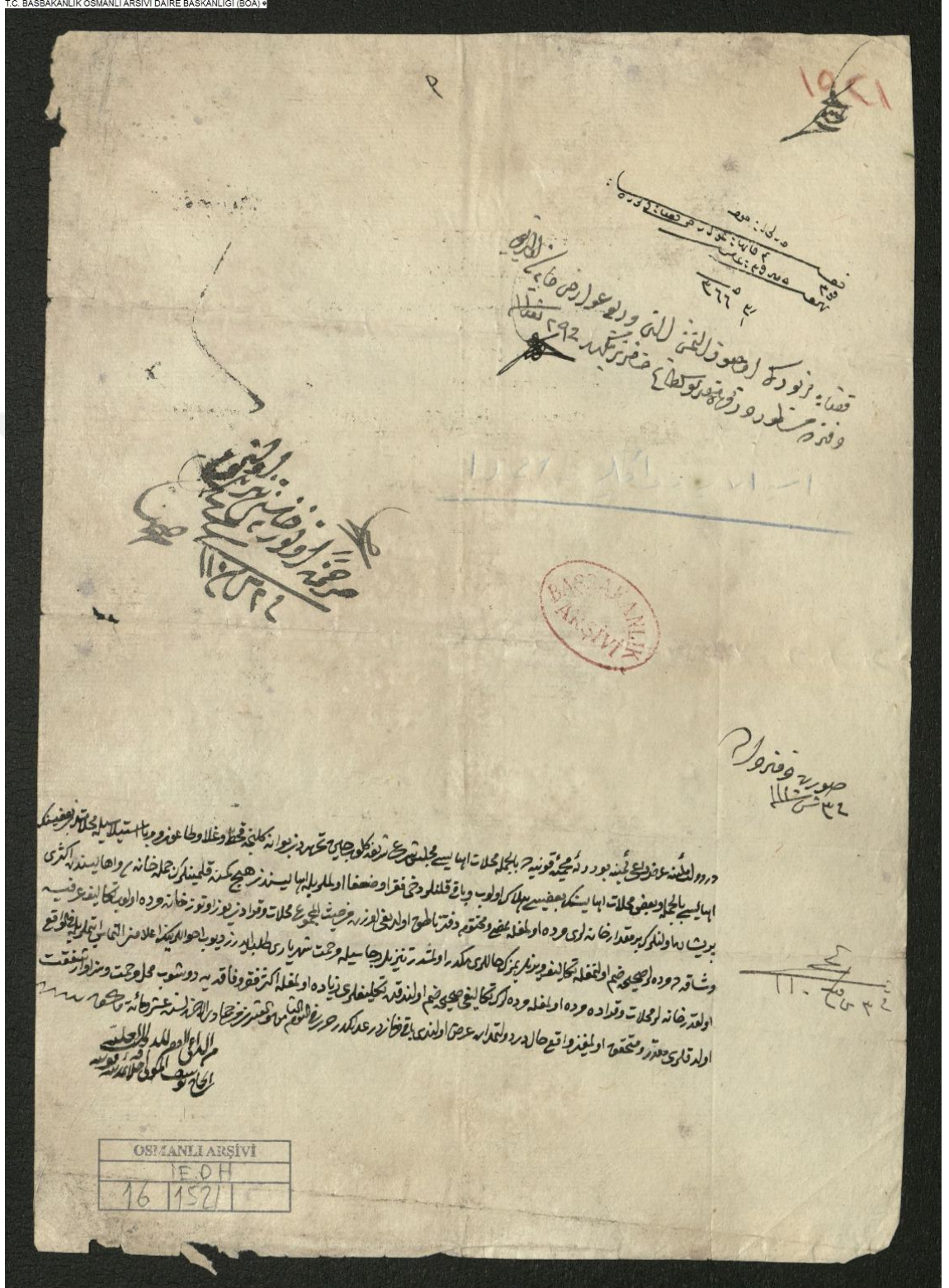
Yiğit, İrfan ve Ülkü Ünlüsoy, **Hıdırlık - Ulumezarlık Osmanlı Dönemi Çorum Mezar Taşları**, Çorum: Pegasus Görsel İletişim Hizmetleri, 2014.

Yüksel, Ece, “Konstantinapol’un Fethi ve Veba”, **Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi**, Sayı 3, Haziran 2020.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 4 (1623-1669)**, Nilüfer Epçeli (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.

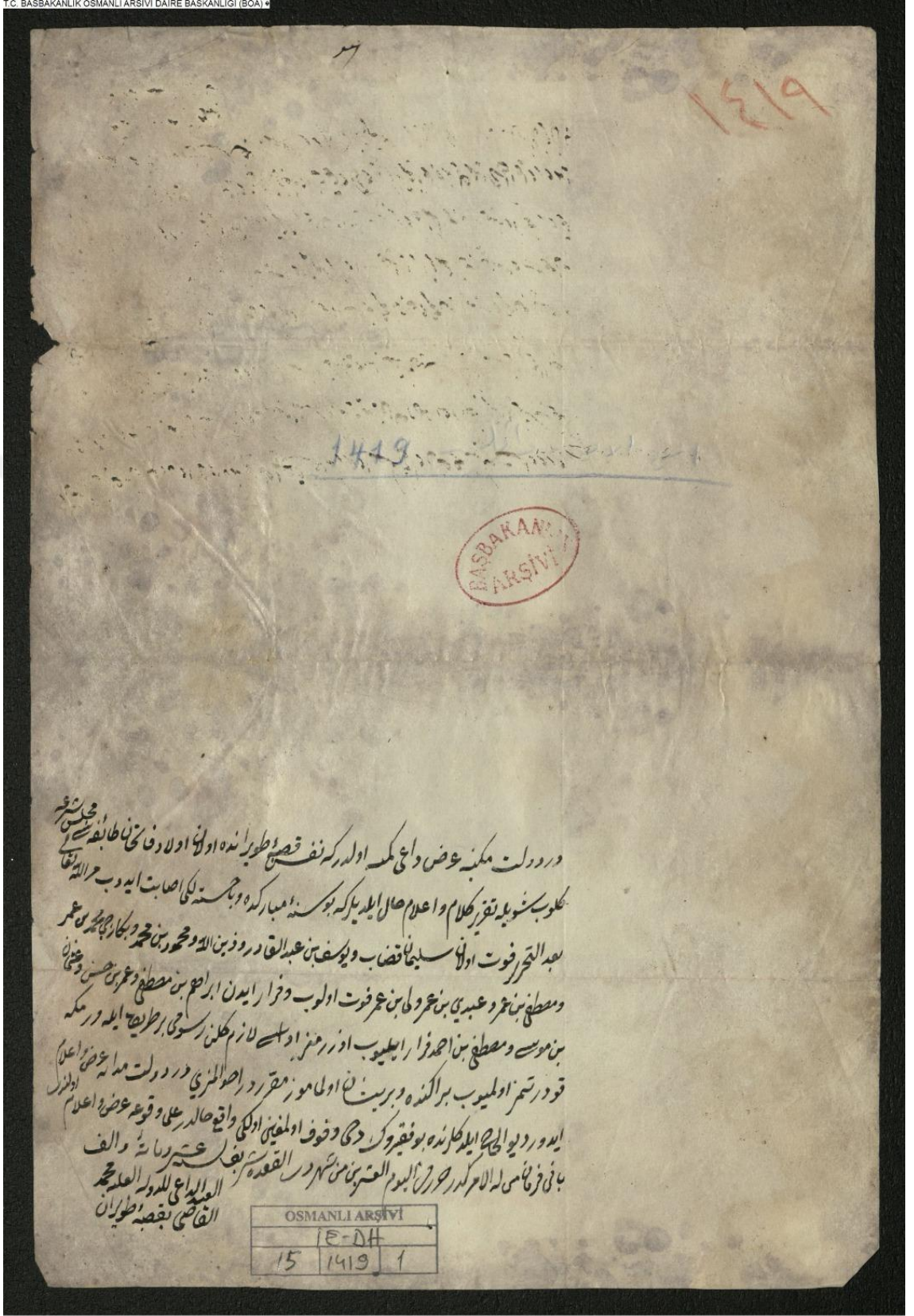
EKLER

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BAŞKANLIĞI (BOA)

İE.DH.00016.01521.001

Şekil 1. 1699 Tarihli Konya Bölgesine Ait Bir Belge.

İE.DH.00015.01419.001

Şekil 3. Doyran Kazasına Ait 1699 Tarihli Bir Belge.